

Przewodnik turystyczny

Szlakiem dawnych rodów Pomorskich

Spis treści

1. Nazwa i zasięg pojęcia Pomorze	2
2. Granica językowa	2
3. Zaludnienie i ustrój polityczny	3
4. Początki wpływów niemieckich	3
5. Wpływ ustroju lennego na stosunki narodowościowe.....	5
6. Przemiany etniczne	7
7. Losy rodzimej szlachty	7
8. Niemieckie rody	9
9. Zasięg osadnictwa niemieckiego	10
10. Obszar pochodzenia niemieckich osadników	11
11. Analiza historyczna rodu von Wedel	14
12. Analiza historyczna rodu von Manteuffel.....	33
13. Analiza historyczna rodu von Kleist	58
14. Analiza historyczna rodu von Glasenapp	91
15. Spis literatury	125

Nazwa i zasięg pojęcia Pomorze

Rzeka Parsęta, największa rzeka Pomorza, wytykająca w okolicach Parsęka w gminie Szczecinek, jest osią krainy rozciągającej się pomiędzy Odrą a Wisłą, nazywaną często Pomorzem Środkowym. W sensie hydrograficznym pokrywa się z dorzeczem Parsęty. Nazwa Pomorze pojawiła się około 1000 roku. Przyjmuje się, że powstała w Wielkopolsce dla oznaczenia krainy rozciągającej się „po morze” lub też dla krainy leżącej „wzdłuż morza”, czyli inaczej „przymorze”. Nazwa ta przyjęła się powszechnie również w niemieckim obszarze językowym. Jest świadectwem panowania polskiego na tym obszarze, na przelomie X i XI w. Tak jak dzisiaj również i na początku dziejów termin Pomorze odnosił się do obszaru pomiędzy Odrą, Wisłą i Notecią. Granica wschodnia na przestrzeni wieków okazała się bardzo stabilna, nie uległa zasadniczym zmianom. Na zachodzie natomiast granice były bardzo płynne. Przez dłuższy czas pokrywały się z zasięgiem państwa Gryfitów. Zmieniał się również obszar, dla którego używano określenia Pomorze. W XII w. pod pojęciem Pomorza rozumiano również tereny położone daleko na zachód od Odry, łącznie z Dyminem. Ostatecznie termin pojęcia Pomorze ukształtował się w XIII i XIV wieku. Był to okres, kiedy na zachodzie nastąpiło przyłączenie do państwa pomorskiego wyspy Rugii, a na południu i południowym zachodzie utrata szeregu terytoriów na rzecz Brandenburgii. W polskiej tradycji historycznej nadodrzańska część Pomorza objęta jest terminem Pomorze Zachodnie, natomiast część nadwiślańska nazywana jest Pomorzem Wschodnim. W języku niemieckim pod pojęciem Pomorze (Pommern) funkcjonuje obszar zawężony do polskiego Pomorza Zachodniego. Jednocześnie dla terenów rozciągających się na zachód od Odry używa się terminu Pomorze Przednie (Vorpommern), a dla obszarów na wschód od Odry terminu Pomorze Tylnie (Hinterpommern). Polskiemu terminowi Pomorze Wschodnie odpowiada niemieckie określenie Pommerellen.

Granica językowa

Według profesora Lehr-Spławińskiego pomorski obszar językowy dzieliła na dwie części linia biegnąca od Bałtyku w kierunku Góry Chełmskiej (okolice Koszalin) i dalej w stronę Potczyna, a następnie skręcająca na zachód i obejmująca pętlą okolice Świdwina, Łobza, Dobrej i Maszewa. Ludność mieszkająca na wschód od tej linii posługiwała się narzeczem wschodnim, które przetrwało do dziś jako gwara kaszubska i różniło się w średniowieczu niewiele od polskiej mowy. Narzecza zachodnie, używane przez ludność zamieszkałą na zachód od linii były bardziej zbliżone do gwar lubickich. Omawiany obszar, czyli tereny leżące w dorzeczu Parsęty zamieszkiwała ludność reprezentująca odłam grupy językowej zachodniej, któremu przypisuje się pierwotną nazwę Kaszubów. Prawdopodobnie również nieliczna ludność okolic dzisiejszego Szczecinka, Barwic i Starego Drawska tworzyła odrębną jednostkę plemienną. Potwierdza to dziejopis pomorski T. Kantzow, który

w swojej Kronice wspomina, że jeszcze w XVI wieku ludność okolic Szczecinka używała mowy różniącej się od gwary w okolicach nadmorskich.

■ Zaludnienie i ustrój polityczny

XII wieku tereny położone w dorzeczu Parsęty nie były gęsto zaludnione. Najwięcej ludności zamieszkiwało okolice Kołobrzegu i Białogardu, natomiast tereny południowe z uwagi na nienajlepsze warunki (pas wzniesień moreny czołowej), pokryte były puszcza, utrudniającą komunikację z Wielkopolską. Ludność utrzymywała się głównie z uprawy roli. Stąd też w pierwszej kolejności zasiedlone zostały tereny żyznych gleb, rozciągające się w okolicach Białogardu i Kołobrzegu. Ważną rolę w utrzymaniu ludności pomorskiej było rybołówstwo, zarówno morskie jak i śródlądowe, które napędzało wymianę handlową z Wielkopolską, Brandenburgią i Śląskiem. Istniały również ośrodki o charakterze miejskim takie jak: Kołobrzeg i Białogard.

Na Pomorzu za przykładem polskim przyjęto ustrój oparty na grodach kaszelańskich oraz wynikający z niego system danin i obowiązki ludności. Praktycznie aż do XII wieku, ludność pomorska utrzymywała, głównie w celach kupieckich, kontakty z narodami germańskimi zamieszkującymi okoliczne tereny. Ziemie cesarstwa oddzielone były od Pomorza obszarami należącymi do niezależnych Wielętów i Obodrzców, stale atakowanych przez niemieckich możnowładców.

Granica południowa odgradzająca Pomorze od Wielkopolski miała charakter naturalny, stanowiły ją rozległe puszcze i tereny podmokłe, co w znacznym stopniu utrudniało wzajemne kontakty, łącznie z możliwością bardziej trwałego połączenia z polską państwowością. Również działalność misyjna prowadzona przez biskupstwo kołobrzesckie nie przynosiła spodziewanych efektów: chrystianizacji Pomorza i przyłączenia do państwa polskiego. Głównych przyczyn tego stanu rzeczy należy upatrywać w silnym oporze ze strony ludności pogańskiej, głównie z powodu silnie ukształtowanej i wpływowej grupy pogańskich kapłanów. Późniejsze, wewnętrzne problemy Polski, odsunęły na dalszy plan zainteresowanie Pomorzem, w tym czasie pod naporem niemieckim traciły niezależność kolejne plemiona połabskie. Cesarstwo zbliżało się coraz bardziej do granic pogańskiego Pomorza. Kiedy Bolesław Krzywousty wznowił ekspansję na pobratymcze Pomorze, natrafił na przeciwdziałanie ze strony niemieckiej. Akcja polska zakończyła się kompromisem, Bolesław złożył w 1135 roku hołd lenny z Pomorza Zachodniego i Rugii, cesarzowi Lotarowi.

■ Początki wpływów niemieckich

Pierwsze zetknięcie się Pomorzan z Niemcami nastąpiło w trakcie misji chrystianizacyjnej świętego Ottona z Bambergu. Wyprawy tej podjął się za namową i przy poparciu organizacyjnym Bolesława Krzywoustego. Apostoł Pomorza był z pochodzenia Niemcem – Bawarczykiem i w czasie podróży towarzyszyli mu głównie jego rodacy. Koncepcja polska przewidywała włączenie Pomorza do nowo

tworzonej diecezji, która miałaby być poddana jurysdykcji biskupa polskiego. Zabieg ten miał spowodować silniejsze związanie Pomorza z Polską, chociażby poprzez większe zaangażowanie kleru polskiego w akcję chrystianizacji na Pomorzu. Plan ten się nie powiódł, utworzone zostało oddzielne biskupstwo z siedzibą w Wolinie (bulla erekcyjna pochodzi z 1140 r.), co było zgodne z oczekiwaniami Bolesława Krzywoustego, ale diecezja pomorska została podporządkowana bezpośrednio Rzymowi z pominięciem polskiej organizacji kościelnej. Pierwszym chrześcijańskim władcą Pomorza został książę Warcisław: „totus Pomeraniae, Leuticiae, Stetinensis, Cassbiaeque Dux”. Był lennikiem Bolesława Krzywoustego. Rozbicie dzielnicowe, jakie nastąpiło w Polsce, spowodowało rozluźnienie więzi z Pomorzem Zachodnim, nie ustawały naciski ze strony niemieckiej. Książęta sascy pod pozorem chrystianizacji zaatakowali Zaodrzie. W 1134 r. cesarz Lotar III nadał marchię północną Albrechtowi hr. Ballenstedt z rodu Askańczyków, który energicznie rozpoczął akcję podporządkowania sobie słowiańskich sąsiadów. Margrabiowie nie tylko nie przestali na uzależnieniu politycznym podbitych terenów, ale zaczęli je intensywnie kolonizować. Powstały nowe miasta na prawie niemieckim, osadzeni zostali Niemcy koloniści, nadano dobra niemieckim rycerzom. Pomorze zaczęło stawać się przedmiotem wielu napaści ze strony rosnącej w siłę marchii.

Pozostawieni bez pomocy ze strony książąt piastowskich władcy pomorscy coraz bardziej zaczęli uzależniać się od książąt niemieckich. W zakładanych klasztorach zaczęli pojawiać się mnisi z diecezji magdeburskiej. Następcą pierwszego biskupa pomorskiego – Wojciecha został Niemiec Konrad von Salzwedel. W ostateczności doszło w 1181 r., do złożenia przez księcia Bogusława hołdu lennego cesarzowi Fryderykowi Rudobrodemu. Zerwaniu uległa nić wspólnej państwowości Pomorza Zachodniego z piastowską Polską. Pomorze dostało się na setki lat pod wpływ cesarstwa niemieckiego.

Przejsiowo, w wyniku toczących się nieustannie wojen między Niemcami i Danią, Pomorze pozostawało również pod wpływami duńskimi. Na krótko za sprawą księcia Władysława Laskoniego Pomorze powróciło do Polski. Książęta Bogusław II i Kazimierz II w 1202 r. złożyli hołd lenny przed polskim księciem, natomiast diecezja kamieńska przeszła pod zwierzchność metropolii gnieźnieńskiej. Sukces ten był krótkotrwały, bo już połowie XIII w. biskupstwo kamieńskie ponownie powróciło pod bezpośrednie zwierzchnictwo Rzymu. Niepowodzenia księcia Władysława Laskoniego w staraniach o tron krakowski, doprowadziły Pomorze Zachodnie ponownie pod wpływy duńskie. Znalezienie się w sferze, zamiennie, wpływów niemieckich i duńskich doprowadziło do szeregu zmian w ówczesnej gospodarce, opierającej się głównie na rolnictwie. Wielcy właściciele ziemscy zaczęli zabiegać o podniesienie swoich dochodów i silniejsze związanie z ziemią podległej sobie ludności chłopskiej. Nastąpiły przekształcenia ustrojowe, wzrosło znaczenie pieniądza, zanikła odrobkowa forma renty feudalnej, a na jej miejsce pojawiły się czynsze. Wszystkie zmiany dokonywały się w oparciu o gotowe wzory, które docierały na Pomorze z Niemiec, stąd też utarła się dla nich nazwa „praw niemieckich”.

Prekursorem wszystkich zmian był Kościół, posiadający rozległe ziemie. Trend ten został przeniesiony z wzorcowych rozwiązań z Europy zachodniej, gdzie od dawna było to praktykowane. Szczególnym poparciem ze strony księcia i możnowładców cieszyły się zakony, przedstawiające znaczną potęgę materialną i posiadające ogromne doświadczenie. Na przestrzeni 2 połowy XII i 1 połowy XIII w., pojawiło się na Pomorzu kilkanaście fundacji klasztorów. W okolicy Pomorza Środkowego pierwszy klasztor powstał w Białobokach k. Trzebiatowa (premonstratensi – 1180 r.). Bracia zakonni wywodzili się głównie z Niemiec, rzadziej z Danii. Jedynym zakonem o polskich korzeniach byli benedyktyni z kujawskiego Mogilna, którzy osiedli w Kotobrzegu przy kościele św. Jana. W ich posiadaniu była warzelnia soli oraz wieś Przećmino wraz z młynem. Fundacja powstała na przelocie XII i XIII w., być może przy poparciu ks. Anastazji, wdowy po Bogusławie I, a siostry księcia Władysława Laskonogiego.

Zakony zabiegały o przywileje i dzięki temu uzyskały zwolnienia od obowiązków prawa krajowego. Pierwsze immunitety wystąpiły w nadaniach dla klasztorów i kapituły w latach 1173-1176. Zawierają one upoważnienia do sprowadzania osadników duńskich, niemieckich i słowiańskich. Pierwsza wieś na prawie niemieckim o nazwie Kotbach pojawiła się w 1173 r. Napływ obcych osadników początkowo był niewielki i pochodził głównie z Niemiec, rzadziej z Dani. Pierwsi obcy przybysze w miastach i na dworze książęcym zaczęli się pojawiać pod koniec XII w. Na dworze księcia Kazimierza I Dymińskiego w 1173 r. pojawia się Hermannus Teutonicus. Rycerz Walter otrzymuje od Bogusława I wieś Brody. Przybysze od początku nie zamierzali się asymilować, mieszkali zwykle w jednej dzielnicy, zarządzili się według własnych praw i dążyli do uniezależnienia się od władzy miejscowej. Pierwszy kościół na użytek ludności niemieckiej wzniesiony został w Szczecinie w 1220 r. Według Sommerfelda, ok. 1230 r. liczba Niemców na Pomorzu nie przekraczała 1000 osób. Jedynie stan duchowny zdominowany był przez obcych, napływ Niemców zwykle związany był z dobrami kościelnymi i koloniami w miastach. Przez cały XII w., na Pomorzu dominowała ludność słowiańska i niepodzielnie panowało prawo polskie. Ustrój społeczny nie różnił się od tego, jaki panował w innych dzielnicach Polski. Dwory panujących książąt, jak i ich administracja, miały nadal charakter słowiański. W otoczeniu księcia spotkać można było niemal wyłącznie rodzimych dostojników. Sytuacja uległa radykalnej zmianie w XIII w., pod wpływem rozpowszechnienia się ustroju lennego i tzw. prawa niemieckiego.

Wpływ ustroju lennego na stosunki narodowościowe

Już pod koniec 1 połowy XIII w., na Pomorzu rodzimy ustrój, tożsamy z tym jaki panował w ówczesnej Polsce, ustąpił miejsca formom lennym, następowała lokacja miast i wsi na prawie niemieckim. Książęta pomorscy dążąc do wzmocnienia obronności kraju zaczęli sprowadzać na większą skalę osadników niemieckich w tym i rycerzy. Przyczyną była utrata naturalnego sojusznika w walce z naciskami niemieckimi, Duńczykami, którzy ponieśli klęskę w bitwie pod Bornhöved. Książę

Barnim I do ubezpieczenia południowej granicy księstwa osadził nad nią zakony rycerskie templariuszy i joanitów. Zagospodarował rozległe tereny puszczańskie. Szukał również wsparcia u potężnej Lubeki. Doprowadziło to do udzielenia na rzecz Hanzji wielu ustępstw o charakterze gospodarczym, co w ostateczności doprowadziło ośrodki słowiańskie do upadku. Lubeka i inne miasta północno-niemieckie dostarczając osadników odegrały znaczną rolę w dziele germanizacji Pomorza. Barnim I szukał również poparcia wśród kolejnych biskupów kamieńskich. W 1248 r. oddał im we władanie swoją część ziemi kołobrzesckiej, położoną na wschód od Parsęty. Powstał praktycznie niezależny od księcia organizm państwowy. Głównym architektem potęgi biskupstwa kamieńskiego był Herman von Gleichen (1251-1289), który w 1278 r. nabył pozostałą część ziemi kołobrzesckiej, a 1280 r. okolice Lipia (obecnie gmina Rąbino). Zlikwidowana została kasztelania kołobrzescka, której ostatnim kasztelanem był protoplasta potężnego rodu pomorskiego Maćko von Borck. Wprowadził prawo lenne. Sprowadził i osadził wielu rycerzy i osadników niemieckich. Popierał aktywnie politykę marchii brandenburskiej, której odsprzedał w 1280 r., ziemię świdwińską, doprowadzając w ten sposób do powstania klina biegnącego w kierunku morza, aż po okolice dzisiejszego Sławoborza. W tym samym okresie Askańczycy weszli w posiadanie ziemi oleszeńskiej (okolice Drawska Pomorskiego), okolic Złocieńca oraz w 1312 r. Czaplinka. Na terenach pogranicza, w dobrach templariuszy i joanitów zaczęli pojawiać się osadnicy z marchii. Biskupi kamieńscy sprowadzili w okolice Bobolic rody marchijskie – von Bevenhusen, von Sanitz, von Goldbeck. W Połczynie wśród współwłaścicieli miasta pojawiają się członkowie marchijskiego rodu von Wedel. Druga połowa XIII w., to okres w którym większość współczesnych miast leżących w dorzeczu Parsęty otrzymało prawa miejskie, przeważnie lubeckie. Samo przyjęcie prawa niemieckiego było przede wszystkim zjawiskiem gospodarczym i nie decydowało bezwzględnie o stosunkach narodowościowych, ale tylko wówczas, gdy prawa te przyjmowała ludność już zamieszkała np. w Wielkopolsce. W przypadku Pomorza Zachodniego w sytuacji, gdy nadawanie praw dotyczyło nowopowstałych wsi i miast w oparciu o osadników niemieckich prowadziło to do zmiany składu etnicznego ludności. W porównaniu do krajów sąsiedzkich Pomorze wykazywało mniejsze zaawansowanie pod względem kulturalnym.

Pomorze walczyło głównie o utrzymanie niezależności politycznej, a do tego potrzebne były środki finansowe, których mógł dostarczyć tylko ludny i zagospodarowany kraj. Ustrój prawa niemieckiego oparty na systemie lennym zapewniał większe dochody dla skarbcza księżęcego niż świadczenia prawa polskiego. Popieranie osadnictwa, w sytuacji, gdy większość terenów była bardzo słabo zaludniona stało się koniecznością. Również renta czynszowa leżała w interesie panujących jak i feudalnej własności ziemskiej. Książęta dążyli do wzmocnienia potencjału obronnego państwa oraz do uniezależnienia się od miejscowych możnowładców, poszukiwali również środków finansowych na zorganizowanie akcji osiedleńczej. Tę i wymienione wcześniej potrzeby mogli zrealizować tylko sprowadzeni rycerze

niemiecy. Można było poprawić stan ekonomiczny kraju drogą wewnętrznych przekształceń, przejmując niektóre obce rozwiązania jak np. rentę czynszową, bez popierania masowego obcego osadnictwa, czyli tak jak to uczyniono na Kujawach i Mazowszu. Taka metoda działania w Polsce, gdzie panowało rozbieżne dzielnice oraz zła sytuacja gospodarcza nie przyniosłaby żądanych efektów. Tak więc ówczesne elity wybrały drogę najszybszą i najłatwiejszą, ale zarazem prowadzącą do utraty słowiańskiej tożsamości etnicznej.

■ Przemiany etniczne

Proces utraty odrębności etnicznej rozpoczął się od dworu książęcego i możnowładców. Właśnie ta grupa jako pierwsza wyzbyła się mowy ojczystej i obyczajów. Przyczyn takiego stanu rzeczy należy głównie upatrywać w zerwaniu więzi z Polską piastowską, na rzecz uczestnictwa w życiu politycznym Rzeszy. Zaczął zanikać zwyczaj wiązania się poprzez zaślubiny z rodami piastowskimi. Zawierano głównie związki z córkami książąt niemieckich, które przynosiły ze sobą zwyczaje płynące z Rzeszy. Proces wynarodowienia książąt zachodniopomorskich przebiegał znacznie szybciej niż w przypadku rodu Piastów śląskich. Już w 1240 r. Barnim I Szczeciński otaczał się głównie Niemcami, na wielu dokumentach z tego okresu widnieją nazwiska niemieckie, mimo że wśród dworzan nie brakło przedstawicieli rodzimej szlachty. Na dworze Wacława III księcia dyمیńskiego (1219-1264), we władaniu, którego znajdowała się znaczna część dorzecza Parsęty, większość stanowili rodzimi możnowładcy, ale i tam z upływem czasu musieli ustąpić miejsca Niemcom. Podobnie wyglądał dwór szczeciński, wśród urzędników Bogusława IV (1278-1309) dominowali Niemcy. Wśród nich można spotkać nazwiska, które pojawiają się później wśród właścicieli ziemskich w dorzeczu Parsęty (von Behr, von Hindenburg, von Münchow, von den Osten czy też von Below i von Lepel). Obce obyczaje oraz faworyzowanie rycerstwa niemieckiego odstręczały rodzimą szlachtę, która często przenosiła się dalej na wschód. Uważa się, że już w 1 połowie XIV w., germanizacja rodziny panującej była daleko posunięta. Zapanała kultura i język niemiecki.

Duży wpływ na utratę znaczenia rodzimych możnowładców i postępującą ich germanizację miało wprowadzenie systemu lennego. Następowala likwidacja ustroju polskiego, zniknęły kasztelanie (w tym białogardzka i kołobrzaska), pojawiły się nowe urzędy: marszałka, landwójta, burgrabiego. Urzędy te powierzane były rycerstwu niemieckiemu. System lenny doprowadził do osłabienia więzów rodzinnych.

■ Losy rodzimej szlachty

Możnowładcy słowiańscy odsunięci zostali od wpływów politycznych za czasów Barnima I, zajęli się powiększaniem swoich posiadłości na wschód od Iny i Regi. Rodzima szlachta zaczęła tracić wpływy wśród drobniejszych współrodowców, znacznie ważniejszą rolę zaczęła odgrywać hierarchiczna zależność lenna niż

więzi krwi. Polscy możnowładcy odsuwani od wpływów, emigrowali na wschód, bądź znajdowali służbę na dworach Piastów. Klasycznym przykładem są losy pomorskiego rodu Kamyków, którzy w 1307 r. sprzedali swoje dobra koło Uznamia w ręce niemieckie i przenieśli się w okolice Koszalina, skąd rozprzestrzenili się po całym Pomorzu Środkowym. Dobra swoje posiadali zarówno w Wełdkówku (gmina Tychowo), jak i Strachocinie (gmina Będzino) – siedziba rodu, w Rusowie (gmina Ustronie Morskie), w Leszczynie i Jagłanie i Dębicy (gmina Rymań), ale również przejściowo w Pomianowie (gmina Białogard) i Laskach (gmina Białogard). O wielkości rodu von Kamee (taką pisownię swojego nazwiska przyjęli), świadczy XIX-wieczny zespół pałacowo-parkowy w Strzekęcinie koło Koszalina, składający się okazałego eklektycznego pałacu o bardzo widocznych elementach charakterystycznych dla angielskiego neogotyku i ponad 30 ha parku krajobrazowego. Całość uzupełnia neoklasycystyczny dwór oraz zabudowania folwarczne.

Wśród rodów, które pod naporem rycerstwa niemieckiego przenieśli się na wschód należy wyróżnić potomków Naczęmiara (późniejszy von Natzmer) oraz kasztelana dymińskiego, którzy w 1262 r., dotarli na ziemię kołobrzeską, a później na Pomorze Wschodnie. Na terenie Pomorza Środkowego swoją obecność zaznaczyli między innymi w Gorawinie (gmina Rymań), gdzie w XVII w., właścicielami majątku ziemskiego byli Bogusław i Zygmund von Natzmer i Laskach Koszalińskich (gmina Biesiekierz). Znana pomorska rodzina von Zitzewitz to dawni panowie z Sycewic, którzy przybyli z wyspy Rugii na teren Pomorza Zachodniego około 1274 r. Swoje największe dobra posiadali w okolicy Słupska i Stawna. W tym odpywie braty również rodziny obodrzyckie, np. Zającowie (de Zantce). Niektórzy Pomorzanie przenosili się aż na teren Polski. Jedną z gałęzi rodu Boninów występuje pod koniec XIV w. w okolicach Wągrowca (Czeszewo) i na terenach Krainy (Stawianowo). Również część rodziny Borków (potomkowie ostatniego kasztelana kołobrzeskiego) przenieśli się w 1310 r. w okolice Kościana na teren Wielkopolski. Weszli w posiadanie wsi Grażyna i Ptaszkowo. Do rodzin ziemiańskich zamieszkujących część Pomorza obejmującą dorzecze Parsęty, posiadających rodowód słowiański zaliczyć należy: von Massow (od zdrobnienia staropomorskiego imienia Małomic – Masz), zamieszkujący okolice Bobolic; Dewit – to dawni Dziewiczowie, właściciele między innymi miasta Dobra; Kleist – to dawni Kleszczowie, Krankspar – współwłaściciele Pomianowa (gmina Białogard), Białogórzyna (gmina Białogard); Puttkamer – Podkomorzowie, właściciele Kłokowa (gmina Połczyn Zdrój), Skrzydłowa (gmina Rymań); Wupersnow – panowie z Óparzna z ziemi białogardzkiej; Carsten – wójt Białogardu, właściciel majątku w Nasutowie, Kamosowie (gmina Białogard); von Zozenow – najstarszy przedstawiciel rodu znany pod imieniem Scziczeke von Sczoczenow; do Połczyna przybyli w 1336 r., na zlecenie zakonu benedyktynów Stolpe a.d. Peene z wyspy Uznam i zasiedlili puszcę w południowej części ziemi białogardzkiej, posiadali majątek w Zajączkównku.

■ Niemieckie rody

Przybywających na Pomorze, rycerzy niemieckich książęta pomorscy wyposażali hojnie w liczne nadania, które zwłaszcza na terenach należących do Barnima I udzielane były w zamian za świadczenia pieniężne na rzecz panującego. Takich oczekiwań nie mogli spełnić miejscowi możnowładcy. Wielkość nadań sięgała setek hektarów. Rycerze niemieccy pochodzili z tzw. ministeriałów, czyli z warstwy rycerstwa niewolnego, dla których emigracja była okazją do poprawy swojego statusu społecznego. Po przybyciu na ziemie słowiańskie stawali się niezależni, zyskiwali wybitne stanowiska i możliwość szybkiego wzbogacenia się.

Najwięcej rycerzy przybywało z północno-zachodnich Niemiec: Westfalii, arcybiskupstwa Bremy, biskupstwa Osnabrück i Brunszwiku. Należą do nich:

- Behrowie – ministeriałowie biskupów z Osnabrück (na ziemię białogardzką przybyli 6.12.1329 r.);
- Ostenowie;
- Ebersteinowie (1274 r.) – krewni biskupa kamieńskiego Hermana von Gleichen, właściciela ziemi kołobrzesckiej;
- von Bevenhusen (od 1276 r.) zamieszkiwali okolice Koszalina; Blankenburgo wie (od 1243 r.) zamieszkiwali Płoty, Strzępowo (gmina Będzino);
- von Brusewitz (od 1237 r.), przybyli z Meklemburgii poprzez Pomorze Przednie, część badaczy przypisuje im słowiański rodowód; Flemingowie (od 1281 r.);
- Glasenappowie (od 1287 r.), poprzez ziemię kołobrzescką, białogardzką, przybyli do Potczyna i Grzmiącej gdzie była ich siedziba rodowa;
- Hechthausenowie (od 27.01.1289 r.) zamieszkiwali okolice Białogardu, okolice Barwic (1389 r.), Gruszewo i Czarnowęsy i Nawino (gmina Białogard) oraz Czarnkowo (gmina Tychowo)(od1524 r.);
- Heydebreckowie; przybyli w 1254 r., z Dolnej Saksonii, ziemię posiadali w okolicy Płotów i miast Dobra oraz Sławno, byli również właścicielami majątków w Parsowie (gmina Biesiekierz) i w Bukówku (gmina Tychowo);
- Manteufflowie, na Pomorzu od 1259 r., przybyli z Meklemburgii, poprzez Pomorze Przednie, ziemię gryficka, ziemię białogardzką – 21.07.1299 r., dotarli do Potczyna, Kołacza, Popielewa;
- Moltzanowie, na Pomorze Zachodnie przybyli poprzez Meklemburgię, Pomorze Przednie;
- Rąmel, przybyli na ziemię białogardzką z Pomorza Przedniego poprzez ziemię kołobrzescką, na zlecenie zakonu benedyktyńskiego Stolpe a.d. Peene zagospodarowali puszcę położoną na południe od Białogardu, pochodzą z Brunszwiku, założyli miasto Anrnhhausen – obecnie wieś Lipie (gmina Rąbino);
- von Versen, na teren Pomorza przybyli z Księstwa Lüneburg, poprzez Meklemburgię, Pomorze Przednie, osiedli 19.06.1389 roku w Wełdkowie oraz Borysławiu (gmina Tychowo), rodzina von Versen pochodzi z terenu obecnej

Holandii, w okresie do XVI w., rozprzestrzeniła się na terenach wokół Bałtyku, przedstawiciele tego rodu spotkać można w Szwecji, Estonii, Łotwie i Rosji, z rodu tego pochodzi wielu mężów stanu i żołnierzy. W dorzeczu Parsęty obok dóbr w Wełdkowie i Borzysławiu Versenowie otrzymali od Bogustawa w lenno Tychowo, majątek pozostawał w rodzinie przez 200 lat, przedstawiciele rodu na przestrzeni setek lat można było spotkać w Pobądziu (gmina Tychowo), Krosinku (gmina Tychowo), Bukowie (gmina Tychowo);

- von Wachholtz, na Pomorzu od 1262 r., majątki: Dargosław, Mołstowo (powiat Gryfice);
- von dem Walde) przybyli z okolic Osnabrück przez Meklenburgię na ziemię gryficką, na ziemi białogardzkiej osiedli 28.11.1339 r., w Osówko – Wustebart (gmina Tychowo) 30.0.1456 r;
- von Wedel, pochodzą z Księstwa Saksonii z miasta Wedel, poprzez nową archię przybyli na Pomorze Zachodnie, w granicach dorzecza Parsęty pojawili się około 1310 r., w Potczynie;
- von Woedtke, Bolkowo (gmina Potczyn Zdrój);
- von Wolden, Ostre Bardo – majątek rodowy, Eckard von Wolden w 1388 r. został wójtem w Białogardzie;
- von Wosteg, wywodzili się Pomorza Przedniego z okolic ujścia Piany – Penne do Zalewu Szczecińskiego, Henken von Wosteg był w 1296 r. zasadzczą wsi Henkenhagen – (Ustronie Morskie).

Poza osadnikami przybywającymi na Pomorze Zachodnie z terenów północno-zachodnich Niemiec, przybywali również i rycerze marchijscy (Kröcherowie, Wedlowie). Bardzo rzadko pojawiali się rycerze z innych państw. Do wyjątków należy zaliczyć rodzinę von Knutt ze Skandynawii.

Dzięki nadaniom powstały wielkie majątki ziemskie, takie jak Płoty Wedlów, później Ostenów, Dobra Heidebrecków, później Dewitzów, Nowogard Ebersteinów, Potczyn, Kalisz i Ińsko Wedlów, posiadłości Platenów i Wolfów na Rugii. Majątki przybyszów rozmieszczone były nierównomiernie. Na pograniczu nowej marchii i Pomorza rozciągały się rozległe nadania lenników książąt i biskupów kamieńskich osadzonych dla ubezpieczenia granic przed atakami brandenburskich sąsiadów. Poza wielkimi majątkami w rękach obcych skupiały się również lenna średnie i małe, jednowioskowe.

Zasięg osadnictwa niemieckiego

Na podstawie analizy źródeł pisanych wiadomo, że do 1450 r., na ziemi kotobrzezkiej były 23 rodziny pochodzenia niemieckiego, 8 słowiańskiego oraz 2 nieokreślone. Na ziemi białogardzkiej rodów niemieckich było 11 natomiast pomorskich 6 (Bulgrin, Kameke, Natzmer, Bonin, Kerkow, Kleist, Santzen, Butzke). O ich pomorskim rodowodzie świadczyć mogą imiona: Bistrowe, Henning, Dubebeslaf, Pribbislaf, Bartes. Na ziemi słupskiej i sławieńskiej do 1450 r. 13 rodzin było pochodzenia niemieckiego, 18 pomorskiego, 4 nieokreślone. Przyto-

czone zestawienia tylko w przybliżeniu oddają rzeczywiste stosunki narodowościowe. Prawdopodobnie udział szlachty rodzimej był większy, jednakże w związku z tym, że jej przedstawiciele zwykle byli niepiśmienni i nie piastowali urzędów, ich nazwiska rzadziej występują w materiałach, a to na ich podstawie wykonano cytowane zestawienia. Materiały pisane dotyczą głównie nadań i też w większym stopniu prowadzą do przeszacowania udziału cudzoziemców w ogólnej liczbie miejscowego ziemiaństwa. Na zatarcie rzeczywistych relacji miał wpływ również fakt, że w zapisach występują imiona germańskie, gdy tymczasem zwykle używano typowo słowiańskiego imienia.

■ **Obszar pochodzenia niemieckich osadników**

Przybywający rycerze niemieccy, zachęceni przez panujących, sprowadzali osadników z Niemiec. Często robili to z powodów ekonomicznych, otrzymywali bowiem wynagrodzenie w postaci dodatkowych przywilejów, np. możliwość zatrzymania dla siebie części dziesięciny. Osadnicy – chłopci pochodzili przeważnie z Westfalii, Dolnej Saksonii, Turyngii, Szlezwiku oraz krajów nadreńskich. Pewna część przybyła z Meklemburgii, Brandenburgii i Wagrii, czyli dawnych terenów słowiańskich. Kolonizacja była przedsięwzięciem gospodarczym, prowadzonym pokojowo. Zagospodarowywano tereny bezludne. Większe skupiska wsi niemieckich powstawały na skraju puszczy, na karczunkach (hageny), jak np. w okolicy Bobolic, pomiędzy Koszalinem a Kołobrzegiem oraz w lesistych okolicach Sławoborza.

Około 1300 roku, Pomorze Zachodnie zamieszkiwało 240-300 tysięcy mieszkańców, a w tym około 60 tysięcy przypadało na ludność niemiecką. W miastach Niemcy stanowili 50% mieszkańców, na wsi odsetek cudzoziemców wynosił 10-11%. W obszarze dorzecza Parsęty jednak przeważającą część stanowiła ludność rodzima. W dolnej części dorzecza na tzw. ziemi kołobrzeszkiej akcja osiedleńcza rozwinęła się aktywnie z chwilą przejścia tych terenów przez biskupa kamieńskiego. Pomiędzy Kołobrzegiem a Koszalinem zaczęto zakładać wsie typowo niemieckie. W miastach Kołobrzeg i Koszalin istniały znaczne skupiska ludności rodzimej. W Białogardzie założono kolonię niemiecką już w połowie XIII wieku. Przyjmuje się, że jeszcze w XIV w., na obszarze tym dominowała ludność słowiańska. W części południowej akcja osiedleńcza trwała nieco dłużej, prowadzono ją w okolicach Bobolic, gdzie założono na porębach kilkanaście wsi na prawie niemieckim.

Pomimo bardzo niekorzystnych warunków dla ludności rodzimej, zarówno szlachty, jak i chłopstwa, mieszkańcy dorzecza Parsęty bardzo długo podtrzymywali rodzimą mowę i obyczaje słowiańskie. Według Kantzowa; jeszcze w 1540 r., obszar górnej Parsęty między Białogardem a Szczecinkiem zamieszkiwali Pomorzanie. Okolice te zalesione, położone w pewnym oddaleniu od centrum, prawdopodobnie dopiero w XVII w., uległy wynarodowieniu. We wsi Modrolas (gmina Tychowo) jeszcze w 1577 r. wśród chłopów spotkać można było znajomo

brzmiące imiona i nazwiska: Raddatz, Bartes Jante, Casper Bulow. Podobnie we wsi Ludzicko (gmina Rąbino) imiona: Lorentz Petrask (1551), w Cieszeniu – Nametz (1525), Łęgi – Kowalk (1525). W tym samym okresie miasta środkowopomorskie były już silnie zgermanizowane, między innymi z powodu tego, że funkcjonowało prawo zabraniające przyjmowania Słowian do cechów. Natomiast szlachta jeszcze zachowywała pewną odrębność etniczną. Matżeństwa mieszane należały do rzadkości, a imiona słowiańskie były w powszechnym użyciu. Szybki zanik (od XIV w.) imion słowiańskich jest charakterystyczny dla Pomorza i spowodowany był tym, że wśród kleru dominowali Niemcy, a to oni nadawali imiona chrześcijańskie o niemieckim brzmieniu. Nie świadczy to jednak o wynarodowieniu autochtonicznej ludności, która zwykle używała imion o rodzimym brzmieniu. Obszary wiejskie dłużej zachowały swoje pomorskie pochodzenie niż miasta, ponieważ dostęp do godności miejskich i wielu cechów był zastrzeżony tylko dla Niemców. Należy pamiętać, że nazwiska utrzymują się dłużej niż odrębność narodowa. Wg K. Górskiego (Germanizacja Pomorza Dolnego, s.315) masowe występowanie imion, a zwłaszcza przezwisk słowiańskich, przemawia silnie za tym, że dana okolica zachowała jeszcze pierwotny charakter narodowy.

W jednym z dokumentów z tego okresu, występuje imię jednego z przedstawicieli możnego rodu Kleist (Kleszcz) – Przybeslaff Celest (prawdopodobnie od polskiego imienia Przybysław). Najczęściej Niemcy zapisywali to imię w postaci Prybeslaff. Również i w innych dokumentach można spotkać zachowane słowiańskie elementy w pisowni imion i nazwisk (Zcziczik, Szczycik lub Zdziszek z Połczyna, Biespraw Kamyk, Biespraw Kleszcz). Nadanie lenne dla Kleszczów (Kleistów) z 1471 r., wymienia następujących członków rodziny: Biespraw, Henning, Piotr, Hans z Motarzyna, Dobiesław, Andrzej (Drewes), Przybysław z Damna – Stare Dębno, Przybysław z synami Reimarem i Bartoszem z Cichowa.

Podobne, żywotne tradycje rodzinne były w rodzie Kamyków (Kameke). W dokumentach z 1429 r. występuje Świętosz Kamyk, w 1453 r. Mikołaj, Cieszmir i Biespraw Kamykowie.

W okolicach Białogardu jeszcze na początku XVI w. mowa pomorska była w powszechnym użyciu również wśród szlachty. Genealogia rodziny von Kleist wspomina, że pierwszy dziedzic Starego Dębna (gmina Tychowo) Dobiesław, żyjący około 1480 r, zwany był po kaszubsku „Bratta” albo „Bratt”. Ten stan rzeczy uległ diametralnej zmianie po wojnie trzydziestoletniej. Udział rodzimej ludności zmniejszył się o około 10%. Po wygaśnięciu dynastii Gryfitów, Pomorze utraciło ostatecznie odrębność narodową, pozostała tylko tradycja słowiańskiego pochodzenia. Również przyjęcie reformacji pogłębiło różnice pomiędzy Pomorzem a Rzeczypospolitą. Wspólna wiara stwarzała pomost łączący Pomorzan z Niemcami, a dzieliła ich od sąsiednich Kaszubów polskich. Od tego czasu wynarodowienie ludności słowiańskiej zaczęło przebiegać coraz szybciej. Germanizacja obszarów leżących nad dolną Parsętą i Regą nastąpiła przypuszczalnie w ciągu

XVI w., chociaż długo jeszcze zachowały się dawne obyczaje ludowe i stroje regionalne (Wrzosowo – gmina Dygowo, Białoboki koło Trzebiatowa). Miejscowo funkcjonowały enklawy mowy słowiańskiej np. na obszarze górnej Parsęty, między Białogardem a Szczecinkiem. W dokumentach z tego okresu można znaleźć ślady, że wielu szlachciców, jak np. odnotowany Lukasz Putkamer używało języka kaszubskiego do porozumiewania się ze swoimi poddanymi. W XVII-wiecznych tekstach pisanych zdecydowanie mniej jest elementów o słowiańskim rodowodzie. O wspólnych korzeniach z Polską, świadczą do dziś tablice na cmentarzach, na których wyryte są polskie nazwiska. Nazwy miejscowości, chociaż zniekształcone przez kolejnych niemieckich urzędników zachowały swoje znaczenie, zrozumiałe tylko w słowiańskiej mowie.

■ Analiza historyczna rodu **von Wedel**

Na przestrzeni 1300 lat swojej historii, znany od VIII wieku, ród ten używał wielu form na określenie swojego nazwiska: von Wedel, Wedel, Wedele, Weddele, Wehdel, Wedil, Wedle, Wedilhe, Wydel, Wydil, Wedelszii.

Kroniki rodziny Wedlów podają, że początków rodu należy szukać w czasach starożytnych, łącząc pochodzenie swojego rodu z rzymskim cesarzem Viteliusem, doszukując się w jego nazwisku pokrewieństwa z własnym. Historia bardziej rzeczywista, potwierdzona w dokumentach, jest nieco krótsza i zaczyna się w XII w. Ród Wedel występował wówczas na usługach księcia saskiego Henryka Lwa i hrabiów holsztyńskich (hrabstwo Storman w Holsztynie). Na teren Księstwa Pomorskiego Wedlowie przenieśli się w połowie XIII w., w okresie wzmożonej migracji rycerstwa niemieckiego. Osiedli na ziemi stargardzkiej we wsi Sicko koło Recza, zwanej wówczas od imienia właścicieli Altenwedel. Linie – pomorska i nowomarchijska rodziny von Wedel wywodzą się od Hassona Starszego, Hassona Młodszego z Itzehoe.

Przybycie Wedlów w okolice Stargardu nastąpiło przed 1260 r., bowiem pierwsi niemieccy rycerze pojawili się na ziemi stargardzkiej przed 1248 r. Wg niektórych źródeł, pomorski protoplasta rodu Hasso I przybył na Pomorze już w 1240 r. Hasso I miał 6 synów, którzy urodzili się najprawdopodobniej na Pomorzu w latach 1245 a 1260, ich imiona to: Ludwik I, Zygfryd, Hasson, Henryk I, Zulis I, Ludolf I.

Ludwik I von Wedel (1267-1287), najstarszy syn Hassona I, posiadał siedzibę w Sicku koła Recza. Wziął udział w najeździe wojsk księcia pomorskiego Barnima I, opata cysterskiego z Kofbacza i rycerstwa ziemi stargardzkiej, podczas którego zajęto posiadłości joanitów stargardzkich i korytowskich. Ludwik za zgodą księcia zajął rozległy obszar rozciągający się od Recza po Dobiegniew i od Choszczna po Drawno. Z woli księcia Ludwik zarządzał zamkiem w Reczu. Niedługo po tym, w 1271 r., Ludwik wraz z braćmi na służbie margrabiów brandenburskich i księcia Mściwoja II, którego wcześniej więził na zamku w Reczu, wziął udział w najeździe na Pomorze Gdańskie, a dwa lata później w wojnie brandenbursko-pomorskiej, po stronie margrabiów. Wedlowie w czasie wojny zajęli zamki w Płotach i Trzebiatowie i przekazali władcom brandenburskim. Ludwik zmarł ok. 1287r. Posiadał 2 synów: Hassona II z Krępcewa i Głębokiego oraz Lamberta. Hasson I Starszy (1278-1306), brat Ludwika, sprawował władzę na ziemi pełczyckiej i choszczeńskiej, często uczestniczył przy czynnościach prawnych podejmowanych przez margrabiów. Związane było to z pełnieniem przez niego funkcji wójta krajowego dla części joannickiej nowej marchii. Wedlowie w 1296 r. na czele z Hassonem

I Starszym wzięli udział w najeździe Askańczyków na Rogoźno (Wielkopolska) i zamachu na Przemysława II. W wyniku tej napaści marchia poszerzyła swoją władzę o tereny na wschodzie, a Wedlowie weszli w posiadanie Tuczna, Wałcza i Złocieńca, a nieco później zamku w Drezdenku. Hasso I zmarł prawdopodobnie w 1306 r. Pochowany został w grobowcu w kościele klasztornym w Bierzwniku. Był założycielem linii świdwińskiej i krzywnickiej rodu von Wedel, jego jedyny syn nosił imię Wadegon I (1298-1324). Od niego wywodzą się członkowie rodu Wedłów ze Świdwina, Krzywnicy, Mielna, Chociwła, Ińska i Recza.

Ziemia świdwińska (Land Schivelbein) w XII w. wraz z Lipiem stanowiła zachodnią część kasztelani kołobrzesckiej, wchodzącej w skład dzielnicy dymińskiej Pomorza. Władca tej dzielnicy Warcisław III, nadał w 1254 r. premonstratensom z Białobuku tereny wokół Oleszna i Drawska. Po śmierci Warcisława w 1264 r., następca jego Barnim I, książę szczeciński odebrał zakonnikom okręg Oleszno i nadał im w zamian Świdwin z okolicą. Świdwin położony jest w bardzo newralgicznym miejscu, tam gdzie się krzyżują drogi – jedna prowadząca znaną Battyku w kierunku Wielkopolski, druga w kierunku Połczyna i dalej, trzecia przez Resko dalej na zachód oraz droga łącząca kasztelański gród Białogard z Łobzem i dalej do Szczecina. Książę Barnim w 1277 r. sprzedał biskupowi kamieńskiemu Herman von Gleichen (1254-1289) zachodnią część kasztelanii kołobrzesckiej w tym Świdwin z okolicą. Margrabiowie brandenburscy, którym biskup kamieński wyraźnie sprzyjał, odkupili od premonstratensów (Białoboki k.Trzebiatowa) oraz biskupa ich tytuły i ok.1280 r. zajęli ziemię świdwińską. Następnym krokiem miało być zajęcie okolic Drawska i Czaplinka. W tym czasie w miejscu obecnego Świdwina istniała osada rozmieszczona na rzecznej wyspie i broniąca przeprawy przez Regę. Brandenburczycy przekształcili osadę w miasto na prawie magdeburskim (ok.1296 r.). W dniu 27 maja 1319 r. w Eberswaldzie ostatni przedstawiciel dynastii askańskiej Waldemar Wielki sprzedał ziemię świdwińską na prawie lennym za sumę jedenastu tysięcy grzywien rycerzowi Wedegonowi I Starszemu von Wedel (osobie blisko stojącej przy księciu, marszałkowi księcia szczecińskiego – od 1316 roku, a zarazem możnowładcy – podkomorzy dworu margrabiiego i dygnitarzowi brandenburskiemu), synowi Hasso I i byłemu stolnikowi króla duńskiego Mikołajowi Olafsonowi (uchodźcy politycznemu z Danii). Jako potwierdzenie oddania w lenno zamku i miasta Świdwina z przyległościami, otrzymali dyplom. Świadcami tej transakcji byli: Piore Świąćca, Blankenburgowie (Anzelm i Henning) oraz Hasso i Ludwig von Wedel. W owym czasie Wedego von Wedel spełniał rolę łącznika księcia szczecińskiego z dworem margrabiów, na podstawie list świadków dyplomów książęcych można stwierdzić, że należał do ścisłej świty książęcej. Zmarł 1324 roku w swojej rodowej siedzibie w Krzywnicy Stargardzkiej. Następca i właścicielem Świdwina został jego syn Hasso, który władał miastem i zamkiem w latach 1324-54. Dokonał on rozbudowy zamku, który pierwotnie wzniesiony został najprawdopodobniej w latach 1287-96 na miejscu wcześniejszego słowiańskiego grodu. Zamek stał się siedzibą majoratu. Hasso dobudował

do istniejącego jednoskrzydłowego założenia, skrzydło południowe, przy wjeździe, dostawione od strony dziedzińca do kurtyny zamku. Rozebrano je około 1735 roku. Ostatnim z rodu von Wedel władającym zamkiem i miastem był Jan-Hans, možny przedstawiciel rodu, zaufany sługa margrabiego Zygmunta i wójt nowej marchii. W okresie największego rozkwitu Wedlowie byli właścicielami 12 zamków położonych na wschód od Odry. W okresie, gdy Świdwin należał do Wedłów wzniesiona została ich staraniem największa budowla średniowiecznego miasta, kościół parafialny pw. Najświętszej Marii Panny. Pierwsze zapiski o kościele pochodzą z 1338 roku. Pierwotnie był to najprawdopodobniej niewielki budynek, który w XV wieku został przebudowany w trójnawową bazylikę, wykończoną przed 1469 rokiem. Przebudowa nadała jej kształt, który zachował się do dzisiejszych czasów, poza hełmem wieży, który kilkakrotnie zmieniał formę, w wyniku odbudowy po pożarach. Na obszarze istniała już wcześniej wzniesiona (w okresie przed nadaniem praw miejskich – 1296 r.) świątynia, późniejszy kościół szpitalny św. Ducha, wzmiankowany w 1369 roku. Obiekt położony jest w narożniku ulic Grodzkiej i Niedziałkowskiego, otoczony własnym murem. Była to najstarsza budowla sakralna wzniesiona jeszcze przed kościołem Mariackim i kaplicą zamkową. W okresie panowania rodu von Wedel, właściciele średniowiecznego Świdwina, zostały wzniesione mury miejskie, opatrzone bramami i basztami. W tym czasie tj. w 1373 roku Świdwin po raz pierwszy określony został w źródłach pisanych jako „civitas” – miasto. W połowie XV wieku fortyfikacje miejskie zostały wzmocnione, jednak już w 1507 roku wymagały modernizacji. Remont sfinansowano ze środków uzyskanych dzięki zwolnieniu na okres 10 lat z podatku od gruntów miejskich, zarządzanego przez księcia elektora Joachima. Stąd też zachowana do dzisiejszych czasów brama kamienna nosi ślady kolejnych przebudów, jakie miały miejsce już po utracie miasta przez ród von Wedel. Miasto pozostawało w rękach marchijskiego rodu do 1384 r.

Wedegon von Wedel, nabywca Świdwina był wybitną postacią, współwłaścicielem m.in. zamku w Krępcewie, położonego na terenie Pomorza Zachodniego. W latach 1315-1320 wszedł również w posiadanie Krzywnicy (powiat stargardzki), posiadłości leżącej w granicach dominium biskupa kamieńskiego. Wedegon cieszył się wielkim uznaniem na dworze margrabiego Waldemara, który w 1316 r. mianował go podkomorzym. O jego wielkiej pozycji świadczy również to, że w 1317 r. został marszałkiem na dworze księcia szczecińskiego Ottona. Stał się w ten sposób lennikiem margrabiego, księcia szczecińskiego i biskupa kamieńskiego. Pilnie wykorzystując swoją pozycję stale powiększał rodowy majątek. Wedegon von Wedel wraz z osadą Świdwin i zamkiem nabył ziemię świdwińska, na którą składało się 21 wsi. Były to wsie: Słonowice, Brzeżno, Koszarowo, Smardzko, Pęczeryno, Kluczkowo, Wilczkowo, Chomętowo, Krosino, Rzepczyno, Więclaw, Nielep (powiat świdwiński) oraz wsie łączące obecnie na terenie powiatu drawskiego (Dolnie, Borne, Rydzewo, Zarańsko, Żółte, Łabędzie, Karsibór). W 1341 r. w granicach nowej marchii znalazł się również Stary Przybysław

i Bystrzyno. Stary Przybystaw oraz młyn i jezioro w Bystrzynie margrabia Ludwig nadał, jako wiano, Jucie, żonie Hassona von Wedel.

W 1349 r. Hasson von Wedel otrzymał dobra we wsi Nielep, zwolnione na skutek śmierci poprzednich lenników. Wdowa po Hassonie von Wedel w ramach oprawy wdowiej otrzymała od margrabiego Ottona w 1370 r. uposażenie we wsiach Cieszyno i Kłodzino oraz młyn w Bystrzynie. W 1375 r. von Wedel, pan na Świdwinie nadał 4 łanowe gospodarstwo w Ciechnowie, czyli wsi leżącej nad wschodnim brzegiem Regi. Należy domniemać, że Wedlowie, a zwłaszcza Wedegon von Wedel kosztem biskupstwa kamieńskiego przesunął granice marchii dalej na północ aż po dzisiejsze Stawoborze. W 1337 r. w marcu zawarto układ, który miał uregulować bardzo pogmatwane relacje własnościowe. Margrabia Ludwig uznał się lennikiem biskupa kamieńskiego z Lipian, Złocieńca i Świdwina. Pod względem administracyjnym ziemia świdwińska tworzyła w ramach marchii brandenburskiej odrębne terytorium, na czele którego stał wójt (Wedel). Do niego należała najwyższa władza sądownicza, troska o obronność, ściganie przestępców i dysponowanie niższymi urzędnikami. Wykorzystując problemy margrabiów Wedlowie wzmacniali swoją pozycję, stając się powoli dziedzicznymi właścicielami swoich pierwotnie lennych majątków.

Najmłodszym synem założyciela pomorskiej linii rodu Hassona I był Ludolf I (1282-1321) pan na Krępcowie, Złocieńcu, Tuczna i Drawna, wójt Nowej Marchii. W 1306 r. brał udział w rabunkowym najeździe na Kamień Pomorski, stolicę biskupstwa. Rok później poprowadził brandenburską wyprawę wojenną na ziemię stawieńską. W czasie powrotu ze Stawnia i Polanowa Wedlowie wraz z marchijskim rycerstwem, przedstawicielami rodów von Sanitz, von Spaning, opanowali zamki w Połczynie i Bobolicach wraz z okolicą. W wyniku rokowań 17 lipca 1307 r. margrafowie zobowiązali Ludolfa I von Wedel do oddania Stawnia i Polanowa Święcom (Svenzonem), którzy złożyli hołd lenny przed władcą Brandenburgii. W Bobolicach i Połczynie Wedlowie utrzymali się dłużej. W Bobolicach do 1339 r., kiedy odsprzedali swoją część praw do miasta biskupowi kamieńskiemu Fryderykowi von Eickstat.

Na przełomie XIII i XIV w., sytuacja polityczna dorzecza Parsęty i środkowej Regi była zagmatwana i ulegała ciągłym zmianom. Zachodnia część ze Świdwinem i okolicą opanowana była przez Brandenburgię, która parła dalej ku północy w kierunku Bałtyku. Część środkowa z Lipiem i okolicą, sięgająca aż do Drawy koło Złocieńca wchodziła w skład dominium biskupstwa kamieńskiego. Wschodnia, stanowiąca część kasztelanii białogardzkiej wraz grodem w Połczynie stanowiła terytorium Księstwa Pomorskiego. Wedlowie opanowując Połczyn zagarnęli ziemię Księstwa Pomorskiego.

W ostateczności Wedlowie otrzymali Połczyn od księcia pomorskiego Warcisława IV jako nagrodę za popieranie starań księcia o przejęcie w 1319 r. władzy zwierzchniej w Brandenburgii po śmierci margrabiego Waldemara, który był teściem księcia Warcisława IV. Do przejęcia władzy potrzebne było wsparcie ze stro-

ny możnowładców marchijskich, do których, i to najznamienitszych, zaliczali się Wedlowie. Byli zainteresowani realizacją planów księcia Warcisława IV, posiadali bowiem włości zarówno na Pomorzu Zachodnim, jak i w nowemarchii. Szczególnie wydatnej pomocy i to finansowej, udzielił Hasso von Wedel zwany Rudym, pan na Potczynie, Stutowie – Schlauten, Osiecznie – Hochzeit i Pomieniu.

Niestety, nie doszło do przejęcia władzy przez Warcisława IV w marchii brandenburskiej. Po śmierci młodego margrabiego Henryka, którego opiekunem prawnym był Warcisław, władzę w Brandenburgii przejął w 1323 roku syn króla niemieckiego, Ludwika Bawarskiego z Wittelsbachów, Ludwik zwany później Starszym. Wittelsbachowie byli młodszą linią Askańczyków.

Nowi właściciele Potczyna byli zainteresowani jego rozwojem ekonomicznym, stąd już w 1335 r. otrzymał prawa miejskie wg wzoru brandenburskiego. Pierwszy zapis potwierdzający miejski charakter grodu pochodzi z 15 września 1337 r. i dotyczył potwierdzenia praw lennych do miasta dla Hasso Rudego von Wedel od margrabiego Ludwika Wittelsbacha. Margrabia zobowiązywał się do obrony wasala przed każdym za wyjątkiem książąt wołoskich (Potczyn leżał w granicach księstwa wołoskiego), a w zamian otrzymał prawo do swobodnego posługiwania się zamkiem i miastem w walce przeciwko wrogom zewnętrznym. Wedlowie zobowiązani zostali każdorazowo dostarczyć seniorowi pomocy wojskowej w liczbie 5 ciężkozbrojnych i 5 lekkozbrojnych wojów.

W tym samym dniu tj. 15 września 1337 r. wydany został drugi dokument, tym razem dla Henninga von Wedel (linia z Drawna i Korytowa) zwanego Starym (1305-1349) syna Zulisa, drugiego ze współwłaścicieli Potczyna. Margrabia w dokumencie zapewnia o swoim poparciu dla pomysłu zajęcia przez Henninga, wraz z księciem szczecińskim, grodu, prawdopodobnie Pełczyc, co stało się faktem w 1338 r. Wedlowie nie byli jedynymi, którzy w owym czasie zajmowali się rozbójem i należeli do tzw. rycerzy rozbójników (Raubritter). W okresie panowania rodu von Wedel, miasto zyskało swój pierwszy herb. Był to fragment winnicy z trzema krzewami winnej latorośli i wiszącymi na nich dojrzałymi, brunatnego koloru winogronami. Herb nawiązywał do uprawy winorośli, która miała miejsce w winnicy założonej na południe od miasta, w dolinie rzeki Wogry, przez Hasso Rudego. Potczyn wraz z Kaliszem Pomorskim (prawa miejskie – margrabiowie brandenburscy 1303 r.), Drawskiem (prawa miejskie 1297 r. – margrabiowie Otton IV i Konrad I) i Złocińcem (prawa miejskie 1333 r. – Ludeke i Hasso von Wedel), należał do przedstawiciela rodu von Wedel, który rezydował w Złocińcu.

Na przestrzeni XIV w. zmienne losy przeżywał ród von Wedel. Śmierć jednego z murgrabiów (Ludwika) spowodowała uzależnienie Brandenburgii od cesarza Karola IV. Na terenie nowej marchii rosło niezadowolenie wśród rycerstwa. Rodzina von Wedel zaczęła tracić wpływy, urząd starosty przypisany do nich przeszedł w obce ręce. Panowie von Wedel wzorem innych (Ostenów) z Hassonem ze Złocińca poddali się królowi polskiemu, który wykorzystując nadarzącą się okazję zajął znaczną część marchii. Polsce przypadł Wałcz, Tuczo, Recz, ziemia złotow-

ska oraz inne tereny należące do Wedlów ze Złocieńca i Tuczna położone wzdłuż Drawy. Na mocy układu z 12 lutego 1368 r. miasto i gród Recz zostało zwrócone margrabiom w zamian za strategiczne posiadłości w Czaplunku i Starym Drawsku – Drahimiu. Zmiana granic spowodowała, że Wedlowie przestali być zainteresowani posiadaniem Połczyna i sprzedali miasto, jesienią 1374 r. Gerdowi von Manteuffel z Białogardu, lennika księcia pomorskiego.

Odzyskanie przez Królestwo Polskie Czaplinka i Drahimia spowodowało przezwyciężenie najkrótszej drogi łączącej zakon krzyżacki z zapleczem w krajach Rzeszy Niemieckiej. Krzyżacy bardzo zabiegali o przywrócenie łączności. Kłopoty finansowe, w jakich znalazł się Hans von Wedel, spowodowane zaciągniętą przez niego od rady miasta Chojny pożyczką (10 czerwca 1382 r., na kwotę 500 grzywien monety zwanej finkenaugen) pod zastaw miasta Świdwin oraz Mieszkowic, spowodowały utratę tych ziem. Suma ta była znaczna, równa dwuletnim dochodom margrabiego z miast nowej marchii. Krzyżacy nabyli w 1384 r. od Hansa von Wedel Świdwin z okęciem, za zgodą życzliwego im króla Niemiec Wacława Luksemburczyka, który nie skorzystał z przejęcia ziemi z tytułu zwierzchnictwa lennego. Ostatni właściciel z rodu von Wedel prócz spłacenia długów otrzymał folwark w Unistawiu koło Torunia oraz rentę w wysokości 150 grzywien. Hans von Wedel utracił ziemię świdwińską z tytułu długu, jaki powstał w związku z piastowaniem przez niego urzędu starosty nowej marchii. Zrzeczenie się przez niego praw nie zamknęło problemów Krzyżaków z przejęciem Świdwina. Mieszczanie uzależniali złożenie hołdu lennego nowym panom od uprzedniego uwolnienia ich od roszczeń Henninga, kuzyna Hansa von Wedel, do zwierzchnictwa nad połową miasta. Henning von Wedel pan na Złocieńcu nie chciał jednak oddać praw do swojej części miasta. Spór z Zakonem trwał aż do 1386 r. i zakończył się w wyniku pertraktacji pełnomocników obu stron. Brakuje zapisów o otrzymaniu przez Henninga rekompensaty za rezygnację z praw do Świdwina. W 1402 r. Krzyżacy drogą kupna weszli w posiadanie Nowej Marchii. Zakup ten przywrócił swobodną komunikację z Rzeszą Niemiecką i możliwość sprowadzania posiłków z zachodniej Europy, co było szczególnie ważne w dobie zbliżającej się wojny z Koroną Polską i Litwą. Z tego rozwiązania była niezadowolona część możnowładców nowomarchijskich, zaczęli zabiegać o przyłączenie pogranicza do Korony. Wśród zwolenników porozumienia z Polską, obok Güntersbergów, Maćka Borko, Arnolda von Wolde była również część rodziny von Wedel. Zamierzali opanować m.in.: Drezdenko, Dobiegniew, Kalisz Pomorski, Złocieniec oraz Drawsko. Niestety o planach dowiedzieli się Krzyżacy i uniemożliwili ich realizację. Krzyżacy przez prowadzenie określonej polityki, udzielanie pożyczek pod zastaw ziemi za poręczeniem sąsiadów i przyjaciół, doprowadzili wiele rodzin, w tym von Wedel, do trudnej sytuacji. Konsekwencją wzrostu zadłużenia była sprzedaż dóbr ziemskich. przez rycerstwo. Najczęściej przejmował je zakon w zamian za umorzenie pożyczek. Komplikująca się sytuacja w przeddzień wojny z Polską, zmusiła Krzyżaków do prowadzenia bardziej ugodowej polityki wobec nowomarchijskich rodów. W dniu 1 stycznia

1409 r. na zamku w Świdwinie doszło, jak donosił wójt Arnd von Baden, do pojednania zakonu z rodami. W sierpniu 1409 r. zakon najechał sąsiednie ziemie polskie, zajął Mirosławiec i Tuczo, gdzie zmusił Hassona von Wedel do uznania władzy krzyżackiej na okres wojny. Mimo ugody styczniowej dochodziło do wzajemnych walk między rodami a wojskami krzyżackiego wójta ze Świdwina. Wiosną 1410 r. członkowie rodów: von Wedel, Borków, von Walde, Güntersberg i Dewitz zajęli wieś Więctaw koło Świdwina i zrupili kilka krzyżackich majątków. Istnieją pewne przesłanki do postawienia tezy, że część szlachty nowomarchijskiej wzięła udział w bitwie grunwaldzkiej. Klęska militarna zakonu stworzyła szansę na zmiany polityczne na pograniczu. Książę słupski Bogusław VIII otrzymał w lenno m.in.: Biały Bór i Świdwin, jednak pokój toruński przekreślił te nadania. Następna okazja pojawiła się, gdy Krzyżacy nie mając pieniędzy na zapłacenie kontrybucji (100 tysięcy kop groszy czeskich) oddali w zastaw nową marchię. Początkowo Polska miała przejąć ziemię za umorzenie długu, lecz zakon odrzucił propozycję. Przeciągające się pertraktacje sprzyjały rozbójniczym napadom. Manteufflowie z Kiełpina (ziemia gryficka) oraz Wedlowie z Tuczo wielokrotnie łupili krzyżackie wsie i osady (Rąbino i Batyń 1412 r.). Na przestrzeni całego XV w., Wedlowie byli aktywni w polityce pogranicza polsko-krzyżacko-pomorskiego, wielokrotnie zmieniając swoje sympatie polityczne. Największe dobra posiadali poza terenem dorzecza Parsęty stąd też po utracie ziemi świdwińskiej ich udział w naszej historii był niewielki. Część rodziny Von Wedel uległa spolszczeniu (panowie z Tuczo) i zmieniła nazwisko z początkowego Wedelski (1558) na Tuczyński (Stanisław Wedel Tuczyński – kasztelan gnieźnieński). Gałęź w Mirosławcu przybiera nazwisko Wedelskich. Wedlowie w Reczu nazwisko Miłogoskich. W dokumentach historycznych na przestrzeni wieków pojawia się nazwisko von Wedel. W 1442 r. Jan von Wedel otrzymuje w dzierżawę Wałcz i Drahim, w 1443 r. Wedlowie przekazują zakonowi kartuzów ze Świdwina 24 łany ziemi we wsi Stare Resko. Odnotowani zostali jako właściciele majątku Emmasthal w Kłopotowie – gmina Dygowo. Ostatnim posiadaczem kłopotowskiego eklektycznego dworu z 1911 r. i 454 ha ziemi był Hasso von Wedel. Przejściowo i na krótko posiadali majątki: Rzęcino – gmina Rąbino 1717-1731 r., Włościbórz – gmina Dygowo, Pomianowo – gmina Białogard (część wsi w latach 1661 – do końca XIX w.).

■ Posiadłości rodu von Wedel

Bobolice – Bublitz

Miejscowość stanowiła starą osadę słowiańską, której gród należał do kasztelanii białogardzkiej, a od XIII w. do księstwa biskupów kamieńskich, które stanowiła ziemia kołobrzeska. Prawa miejskie Bobolice otrzymały w 1340 r., nadane przez biskupa kamieńskiego Fryderyka. W mieście zbudowana została obronna warownia. Miasto posiada zabytkowy plan zabudowy. Zachowały się dwa grodziska: wczesnośredniowieczne podkowiate z IX-XII w. i średniowieczne. Dobrą opinię miała szkoła tacińska, istniejąca w mieście ok. 1680 r. W XVIII w. rozwinęły się w mieście korporacje szewców i sukienników, prowadzące ożywiony handel z Polską, a uchodźcy francuscy założyli wytwórnię tytoniu. W czasie działań wojennych II wojny światowej miasto zostało zniszczone w 75%. W latach 1945-1958 pozbawione było praw miejskich. Po odbudowie w 1958 r. ponownie nadano mu prawa miejskie. Istniejący obecnie kościół, zbudowany został w latach 1865-1886 na miejscu wcześniejszej świątyni, pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela. Jej budowę zaplanowano już w czasie lokacji miasta, w 1340 r., przyznając biskupom kamieńskim prawo patronatu nad świątynią miejską. Do realizacji budowy doszło jednak dopiero po 1350 r., a jej fundatorem był najprawdopodobniej biskup Jan, który zatwierdził przywileje miejskie Bobolic w 1350 r. Wzniesiona wówczas budowla, wg J. Kohtego, była niewielką,

jednonawową, ceglana świątynią z prostokątną wieżą. Kościół ten został znacznie przebudowany w 1631 r. (taka data widniała jeszcze w XIX w. na szczycie wschodnim). W tym okresie był już świątynią protestancką, w której w 1563 r. pojawił się pierwszy pastor. W tym również czasie przeprowadzono pierwszą wizytację kościoła, trwającą do 1564 r. a przeprowadzoną przez pastora Johanna Harturga z Braunschweigu. W 2 połowie XIX w. stary kościół został rozebrany, a na jego miejscu wzniesiono nową neogotycką budowlę, zachowaną do dziś. W 1935 r. po południowo-zachodniej stronie kościoła zbudowano zespół budynków mieszczących m.in. plebanię i kaplicę pomocniczą. Kaplica ta, poświęcona w czerwcu 1949 r. otrzymała wezwanie MB Częstochowskiej i służy Kościołowi grekokatolickiemu. W mieście istniała jeszcze jedna kaplica pw. św. Krzysztofa, rozebrana w 1950 r. Główny kościół Bobolic, po 1945 r. stał się ponownie świątynią rzymsko-katolicką, parafialną, poświęconą 9 VI 1946 r.

Udział rodu von Wedel w historii Bobolic:

W 1306 r. członkowie rodu brali udział w rabunkowym najeździe na Kamień Pomorski, stolicę biskupstwa. Rok później poprowadzili brandenburską wyprawę wojenną na ziemię sławieńską. W czasie powrotu ze Sławna i Polanowa Wedlowie wraz z marchijskim rycerstwem, przedstawicielami rodów von Sanitz, von Spaning, opanowali zamki w Potczynie i Bobolicach. 17 lipca 1307 r. margrafowie zobowiązali Ludolfa I von Wedel do oddania Sławna i Polanowa Świątcom (Svenzonem), którzy złożyli hołd lenny przed władcą Brandenburgii. W Bobolicach i Potczynie Wedlowie utrzymali się dłużej. W Bobolicach do 1339 r., kiedy odsprzedali swoją część praw do miasta biskupowi kamieńskiemu Fryderykowi von Eickstat.

Kłodzino – Klötzen (gmina Rąbino)

Wieś założona w średniowieczu na prawie niemieckim. Pierwsze wzmianki z 1370 roku i dotyczą przekazania wsi przez margrafa Otto małżonce Johana von Wedel ze Świdwina. Od 1540 r w posiadaniu zakonu joannitów ze Świdwina był park dworski o powierzchni 1,4 ha. Obecnie zaniedbany, zachwaszczony, wyposażenie

parku zniszczone, stan techniczny drzewostanu dobry. Brak drzew o rozmiarach pomnikowych. Ciekawsze okazy: buk pospolity odmiany purpurowej, kilka sosen wejmutek, orzech włoski. W parku dwór z końca XIX w., wzniesiony na planie kwadratu, dwukondygnacyjny, przykryty dachem namiotowym. Wybudowany dla rodziny von Ponath. Zabudowania gospodarcze częściowo zachowane, kamiennie-ceglane. W pobliżu cmentarz z XIX w., z częściowo zachowanymi kamiennym nagrobkami i żeliwnymi krzyżami.

Wdowa po Hassonie von Wedel w ramach oprawy wdowiej otrzymała od margrabiego Ottona w 1370 r. uposażenie we wsiach Cieszyno i Kłodzino oraz młyn w Bystrzynie.

Kłopotowo – Kłaptow (gmina Dygowo)

Pierwsza historyczna wzmianka o miejscowości pochodzi z 1276 r., w którym biskup kamieński w dokumencie wyliczającym posiadłości i dochody kapituły kolegiackiej w Kołobrzegu wylicza także wieś Kłopotowo. W późniejszym okresie wieś przeszła we władanie rodu von Rahmel. Istniejące założenie parkowo-pałacowe zbudowane zostało przez ród von Wedel wywodzący się z Tuczna i blisko spokrewniony z potężnym rodem – baronami von Kameke (Kamyki). Pałac wybudowano w 1911 r., wcześniej uporządkowano przylegający las liściasto-iglasty, wykopano stawy, które połączyła struga zasilana wodami opadowymi. Kościół pw. św. Andrzeja Apostoła. Obecny kościół zbudowany został w XIII w., jako gotycki, ze szkarpami z późniejszego okresu; przebudowany w okresie baroku, restaurowany w XIX w. Bardzo zniszczony po drugiej wojnie światowej kościół przekazany został diecezji dopiero w 1973 r. Odbudowano go w 1975 r., i tegoż roku poświęcono (30 XI). Jest orientowany, murowany z cegły i kamieni polnych, jednonawowy, na rzucie prostokąta, tynkowany, oszkarpowany z prezbiterium niewyodrębnionym, zamkniętym półkoliście. Od strony zachodniej wieża prostokątna kryta dachem siodłowym. Okna zamknięte półkoliście. Wewnątrz strop drewniany, belkowy. Dach dwuspadowy kryty dachówką. Zakrystia została dobudowana w 1979. Pałac z 1911 r., eklektyczny, murowany, wieża 6-boczna, hełm baniasty. Dachy wysokie dwuspadowe, kryte dachówką. W ścianie frontowej wykusz. Owczarnia w stylu neogotyckim z 1865 r., ze szczytami schodkowymi z krenelażem. W pobliżu kościół gotycko-romański z XIII w. Na dziedzińcu przykościelnym kilka egzemplarzy pomnikowych dębów, w tym dąb Barnim o obw. 6,60 m, wysokości 25 m i wieku 600 lat. Park pałacowy, założony został pod koniec XIX

w., pow. 6,0 ha., styl naturalistyczny. Trzy okazałe dęby szypułkowe przy drodze do Włósciborza w południowo-zachodniej części parku – w tym jeden o obwodzie ponad 6 m. Ciekawsze okazy: buk pospolity odmiany czerwonołistnej, jodła biała, aleja kasztanowców pospolitych, która prowadzi do pałacu przez dziedziniec gospodarczy kilka orzechów włoskich. Głównie pochodzenia rodzimego w wieku 100-200 lat. Rośnie kilka gatunków wierzb nad wyschniętymi stawami (krucha, biała, iwa, szara). Poza tym olcha czarna, jesiony, wiąz polny, dęby szypułkowe, buli, świerki pospolite i jodły. Krzewy – trzmielina, bez, suchodrzew tatarski, porzeczka alpejska.

Wedlowie odnotowani zostali jako właściciele majątku Emmasthal w Kłopotowie – gmina Dygowo. Ostatnim posiadaczem kłopotowskiego eklektycznego dworu z 1911 r. i 454 ha ziemi był Hasso von Wedel.

Nielep – Nelep (gmina Rąbino)

Jedna z najstarszych wsi na ziemi świdwińskiej. Swoją nazwę wywodzi od słońskiego „nie – leba”, czyli „blisko rzeki”, tj. Regi. W 1349 r. margrabia Ludwig oddał wieś Nielep rycerzowi Hasso von Wedel w lenno. W 1389 r. właścicielami majątku zostali bracia Wopersnow, którzy to, jak odnotowano w kronice, sprzedali 7 wólk ziemi bractwu „Bożego Ciała” ze Świdwina. Od 1349 r. druga część wsi znalazła się w posiadaniu wójta krzyżackiego ze Świdwina, później prawa do niej nabył zakon joannitów, który był jej właścicielem do 1808 r. – do czasu

sekularyzacji. Po tym czasie majątek został przejęty przez pruski Skarb Państwa. W 1402 r. wieś Nielep znalazła się w granicach państwa krzyżackiego, a w roku 1444 został odnotowany najazd załogi polskiej z zamku w Starym Drawsku. W 1545 r. urząd sołtysa z władzą sądowniczą i 4 włókami ziemi objął Augustin Ponad (Ponath), który zapoczątkował długoletnie władanie tej rodziny. Trwająca w XVII wieku wojna trzydziestoletnia doprowadziła do wyludnienia wsi. W 1736 r. wieś Nielep w 1/3 należała do miasta Świdwin, a w 2/3 do klasztoru joannitów. We wsi był sołtys, 10 chłopów i jeden wolny, który nabył ziemię od miasta. Ziemia ta posłużyła do założenia folwarku, którego właścicielami byli kolejno: Krieger od 1823 r., Schrohl od 1844 r., Kuss od 1853 r., a następnie rodzina Seyer, która władała majątkiem do końca II wojny światowej. W 1825 r. wieś liczyła 282 mieszkańców, a w 1939 r. – 544 i 135 gospodarstw domowych. Najbardziej intensywny rozwój majątku nastąpił pod koniec XIX wieku. Powstał wtedy zespół dworsko-parkowy wraz z zabudowaniami inwentarskimi i gospodarczymi (w tym gorzelnia i cegielnia). W 1892 r., według danych statystycznych majątek liczył 857 ha ziemi i należał do przeciętnych pod względem wielkości na Pomorzu. Ostatnim niemieckim właścicielem majątku był Paul Seyer. We wsi funkcjonowało również 160 ha gospodarstwo Heinza Kettnera oraz 22 zakłady przemysłowe i rzemieślnicze. Park podworski o powierzchni 2.0 ha, założono w 2 połowie XIX wieku w stylu naturalistycznym. Obecnie wyposażenie jest zniszczone, a układ komunikacyjny zatarty, zaśmiecony i zarośnięty podszytem. Do ciekawych okazów drzewostanu należą: wiąz górski odmiany płaczącej, buk pospolity o obwodzie 400 cm, buk odmiany purpurowej, grochodrzew, jesion odmiany zwisającej, cyprysik groszkowy, choina kanadyjska. Dwór rozebrano.

W 1349 r. Hasson von Wedel otrzymał dobra we wsi Nielep, zwolnione na skutek śmierci poprzednich lenników.

Połczyn Zdrój

W 1306 r. brał udział w rabunkowym najeździe na Kamień Pomorski, stolicę biskupstwa. Rok później poprowadził brandenburską wyprawę wojenną na ziemię stawieńską. W czasie powrotu ze Stawna i Polanowa Wedlowie wraz z marchijskim rycerstwem, przedstawicielami rodów von Sanitz, von Spaning, opanowali zamki w Połczynie i Bobolicach wraz z okolicą. W wyniku rokowań 17 lipca 1307 r. margrafowie zobowiązali Ludolfa I von Wedel do oddania Stawna i Polanowa Święcom (Svenzonem), którzy złożyli hołd lenny przed władcą Brandenburgii. W Bobolicach i Połczynie Wedlowie utrzymali się dłużej. W Bobolicach do 1339 r., kiedy odsprzedali swoją część praw do miasta biskupowi kamieńskiemu Fryderykowi von Eickstat. W ostateczności Wedlowie otrzymali Połczyn od księcia pomorskiego Wacław IV, jako nagrodę za popieranie starań księcia o przejęcie po 1319 r. władzy zwierzchniej w Brandenburgii po śmierci margrabięgo Waldemara, który był teściem księcia Wacław IV. Do przejęcia władzy potrzebne było wsparcie ze strony możnowładców marchijskich, do których i to najznajniejszych zalicza-

li się Wedlowie. Byli zainteresowani realizacją planów księcia Warcisława IV, posiadali bowiem włości zarówno na Pomorzu Zachodnim, jak i w nowej marchii. Szczególnie wydatnej pomocy i to finansowej udzielił Hasso von Wedel zwany Rudym, pan na Połczynie, Słutowie – Schlauten, Osiecznie – Hochzeit i Pomieni. Nowi właściciele Połczyna byli zainteresowani jego rozwojem ekonomicznym stąd też niedługo, bo w 1335 r. otrzymał prawa miejskie wg wzoru brandenburskiego. Pierwszy zapis potwierdzający miejski charakter grodu pochodzi z 15 września 1337 r. i dotyczył potwierdzenia praw lennych do miasta dla Hasso Rudego von Wedel od margrabiego Ludwika Wittelsbacha. Margrabia zobowiązywał się do obrony wasala przed każdym, za wyjątkiem książąt wotogoskich (Połczyn leżał w granicach Księstwa Wotogoskiego), a w zamian otrzymał prawo do swobodnego posługiwania się zamkiem i miastem w walce przeciwko wrogom zewnętrznym. Wedlowie zobowiązani zostali każdorazowo dostarczyć seniorowi pomocy wojskowej w liczbie 5 ciężkozbrojnych i 5 lekkozbrojnych wojów.

W tym samym dniu tj. 15 września 1337 r. wydany został drugi dokument, tym razem dla Henninga von Wedel (linia z Drawna i Korytowa), zwanego Starym (1305-1349), syna Zulisa, drugiego ze współwłaścicieli Połczyna. Margrabia w dokumencie zapewnia o swoim poparciu dla pomysłu zajęcia przez Henninga wraz z księciem szczecińskim grodu Pełczyc, co stanie się faktem 1338 r. Wedlowie nie byli jedynymi, którzy w owym czasie zajmowali się rozbojem i należeli tzw. rycerzy rozbójników (Raubritter). W okresie panowania rodu von Wedel, miasto zyskało swój pierwszy herb. Był to fragment winnicy z trzema krzewami winnej latorośli i wiszącymi na nich dojrzałymi, brązowego koloru winogronami. Herb nawiązywał do uprawy winorośli, która miała miejsce w winnicy złożonej na południe od miasta, w dolinie rzeki Wogry, przez Hasso Rudego. Śmierć jednego z margrabiów Ludwika spowodowała uzależnienie Brandenburgii od cesarza Karola IV. Na terenie nowej marchii rosło niezadowolenie wśród rycerstwa. Rodzina von Wedel zaczęła tracić wpływy, urząd starosty przypisany do nich przeszedł w obce ręce. Panowie von Wedel wzorem innych (Ostenów) z Hassonem ze Złocieńca poddali się królowi polskiemu, który wykorzystując nadarzącą się okazję zajął znaczną część marchii. Polsce przypadł Wałcz, Tuczo, Recz, ziemia złotowska oraz inne tereny należące do Wedłów ze Złocieńca i Tucza położone wzdłuż Drawy.

Na mocy układu z 12 lutego 1368 r. miasto i gród Recz zostało zwrócone margrabiom w zamian za strategiczne zamki w Czaplunku i Starym Drawsku – Drahimiu. Zmiana granic spowodowała, że Wedlowie przestali być zainteresowani posiadaniem Połczyna i sprzedali miasto, jesienią 1374 r. Gerdowi von Manteuffel z Białogardu lennikowi księcia pomorskiego.

Pomianowo – Pumlow (gmina Białogard)

Kościół filialny w Pomianowie został wybudowany prawdopodobnie w XVIII w. z pruskiego muru. Jednak data na wietrzniku „1512”, wskazuje na wcześniejsze powstanie kościoła. Budynek jest orientowany, ryglowy, nieotynkowany, na planie prostokąta. Strop płaski drewniany, dach dwuspadowy, kryty dachówką. Kościół obsługiwany jest przez parafię Białogórzyno.

Rzęcino – Retzin (gmina Rąbino)

Stara wieś, być może o metryce średniowiecznej. W 1828 r. wieś i owczarnia Granzln (Gręcino) należała do rodziny Manteuffel, z podziałem na trzech właścicieli. Pod koniec XVII w. były tu trzy folwarki, jedna owczarnia. Na początku XVIII wieku Rzęcino dzieliło się na dwie części. Jedną z nich była siedzibą rodów von Glaaanapp, a następnie von Wedal (1717-1731), von Sydow, von Kameke, Tropp oraz Henning Christian von Munnchen. Drugą część natomiast, była lennem Woldenów, następnie kilkakrotnie zmieniali się właściciele – von Sydon, von Wolde, Schiebel, Hacke, Schwarz, von Kamel, von Munnchen (od 1787 r.). W 2 połowie XVIII w. majątek w całości należał do rodziny von Munnchen. W 1792 r. Rzęcino przejął Christoph Radüge, a także samodzielny do tej pory tzw. Retzin B. W 1855 r. właścicielem majątku był Carl Julius Voigt, po nim (w 1862 r.) Wilhelm

Friedrich Kamp. W końcu XIX wieku majątek należał do niejakiego Albrechta; areał wynosił 509 ha (w tym 358 ha pola). W 1 połowie XX w. właścicielem majątku był Wilhelm Grelsbach, a następnie Hugo Malve (osiadły w Biernowie). W 1939 r. cała wieś liczyła 452 mieszkańców, 1106 gospodarstw domowych. Kościół zbudowany jest z „pruskiego muru”, więc prawdopodobnie w XVIII w., a nie w XIX. Jest orientowany, na rzucie prostokąta, z prezbiterium wyodrębnionym, bez wieży. Strop płaski, belkowany. Dach dwuspadowy, kryty cementową dachówką. Obok kościoła nowa murowana dzwonnica.

Stare Drawsko – Alt Draheim (gmina Czaplinek)

Dawna nazwa miejscowości brzmiała Drahim. Już w VII w. był tu gród obronny. W końcu XIII w. osada znajdowała się w posiadaniu joannitów, którzy w 1366 r. posiadane ziemie wraz z zamkiem sprzedali Kazimierzowi Wielkiemu. Zamek w Drahimiu, rozbudowany za czasów Władysława Jagiełły, na ponad 3 wieki, stał się siedzibą starostów polskich, którą to godność piastowali przedstawiciele możnych rodów:

Golców, Czarnkowskich, Ostrorogów, Żarnowskich, Potoczkich. W 1442 r. Jan von Wedel otrzymał w dzierżawę Wątcz. W 1668 r., po abdykacji Jana Kazimierza, zamek został zajęty przez Brandenburczyków.

Stare Resko – Ritzig (gmina Połczyn Zdrój)

Wieś dworska założona w średniowieczu. W XV należała do rodu von Wedel. W 1443 r. Wedlowie przekazali zakonowi kartuzów ze Świdwina 24 tany ziemi w wsi Stare Resko. W 1503 r. do von Borck, w 1602 r. wchodziła w skład domeny księżęcej, w XVII w. właścicielem był ród von Wachholtz. W XIX w., wielokrotnie była przedmiotem sprzedaży. Wieś należała do rodów: von Braunschweig, von Lancken, barona von Langermanna, von Flotow, von Zadow. Ostatnimi niemieckimi właścicielami majątku była rodzina Spiller ze Szczecina. Po wojnie stworzono tu PGR, obecnie jest to prywatna własność zaadaptowana na pensjonat. Pałac wzniesiono w XVIII w., przebudowany został w 1920 roku. Założony na planie prostokąta, podpiwniczony, z werandą, jednokondygnacyjny z mieszkalnym poddaszem. Dach mansardowy z naczófkami, pokryty dachówką. Budynki gospodarcze z XIX w., z kamienia i cegły przystosowano na potrzeby pensjonatu (stajnie, ujeżdżalnie). W pobliżu zespołu parkowo-pałacowego mieści się kościół ryglowy z końca XVIII wieku. Park pałacowy, założony w 2 połowie XIX w., w stylu

naturalistycznym, pow. 2,68 ha. Drzewa dominujące: kilka dębów o średnicy pnia od 1 – 1,2 m, kilka buków o średnicy pnia 1,0 m., buk 3-pniowy, lipa dwupniowa, 2 dęby odmiany czerwonolistnej, lipa szerokolistna. W parku rośnie ok. 1200 drzew w wieku 150 – 200 lat. Udział ilościowy poszczególnych gatunków drzewostanu przedstawia się następująco: buk pospolity 20%, dąb szypułkowy i olsza czarna po 15%, lipa drobnolistna, kasztanowiec biały, jesion wyniosły, grab pospolity, świerk pospolity po 10%.

Świdwin – Schivelbein

Położony jest w bardzo newralgicznym miejscu, tam gdzie krzyżują się cztery drogi: droga prowadząca znad Bałtyku w kierunku Wielkopolski, droga w kierunku Potczyna i dalej, droga wiodąca przez Resko dalej na zachód oraz droga łącząca kasztelański gród Białogard z Łobzem i dalej do Szczecina. Książę Barnim w 1277 r. sprzedał biskupowi kamieńskiemu Hermanowi von Gleichen (1254-1289) zachodnią część kasztelanii kołobrzesckiej w tym Świdwin z okolicą. Margrabiowie brandenburscy, którym biskup kamieński wyraźnie sprzyjał, odkupili od premonstratensów (Białoboki k.Trzebiatowa) i biskupa ich tytuły i ok.1280 r. zajęli ziemię świdwińską. Następnym krokiem miało być zajęcie okolic Drawska i Czaplinka. W tym czasie w miejscu obecnego Świdwina istniała osada rozmiesz-

czona na rzecznej wyspie i broniąca przeprawy przez Regę. Brandenburczycy przekształcili osadę w miasto na prawie magdeburskim (około 1296 r.). W dniu 27 maja 1319 r. w Eberswaldzie ostatni przedstawiciel dynastii askańskiej Waldemar Wielki sprzedał ziemię świdwińską na prawie lennym za sumę jedenastu tysięcy grzywnien rycerzowi Wedegonowi I Starszemu von Wedel (osobie blisko stojącej przy księciu, marszałkowi księcia szczecińskiego – od 1316 roku, a zarazem możnowładcy – podkomorzy dworu margrabiego i dygnitarzowi brandenburskiemu), synowi Hasso I i byłemu stolnikowi króla duńskiego Mikołajowi Olafsonowi (uchodzący politycznemu z Dani). Jako potwierdzenie oddania w lenno zamku i miasta Świdwina z przyległościami, otrzymali dyplom. Świadcami tej transakcji byli: Piore Święca, Blankenburgowie (Anzelm i Henning) oraz Hasso i Ludwig von Wedel. W owym czasie Wedego von Wedel spełniał rolę łącznika księcia szczecińskiego z dworem margrabiów, na podstawie list świadków dyplomów książęcych można stwierdzić, że należał do ścisłej świty książęcej. Zmarł 1324 roku w swojej rodowej siedzibie w Krzywicy Stargardzkiej. Następcą i właścicielem Świdwina został jego syn Hasso, który władał miastem i zamkiem w latach 1324-54. Dokończył rozbudowę zamku (wzniesiony został najprawdopodobniej w latach 1287-96 na miejscu wcześniejszego słowiańskiego grodu), który stał się siedzibą majoratu. Dobudował do istniejącego jednoskrzydłowego założenia skrzydło południowe, przy wjeździe, dostawione od strony dziedzińca do kurtyny zamku. Rozebrano je około 1735 roku. Ostatnim z radu von Wedel władającym zamkiem i miastem był

Jan-Hans, możny przedstawiciel rodu, zaufany sługa margrabiego Zygmunta, wójt Nowej Marchii. W okresie największego rozkwitu Wedlowie byli właścicielami 12 zamków położonych na wschód od Odry. W okresie, gdy Świdwin należał do Wedłów wzniesiona została, ich staraniem największa budowla średniowiecznego miasta, kościół parafialny pw. Najświętszej Marii Panny. Pierwsza wiadomość o nim pochodzi z 1338 roku. Pierwotnie była to najprawdopodobniej niewielka budowla, która w XV wieku została przebudowana w trójnawową bazylikę, wykończoną przed 1469 rokiem. Przebudowa nadała jej kształt, który zachował się do dzisiejszych czasów, poza hełmem wieży, który kilkakrotnie zmieniał formę w wyniku odbudowy po pożarach. Na obszarze istniała już wcześniej wzniesiona (w okresie z przed nadaniem praw miejskich – 1296 r.) świątynia, późniejszy kościół szpitalny św. Ducha, wzmiankowany w 1369 roku, położony w narożniku ulic Grodzkiej i Niedziałkowskiego, otoczony własnym murem. Była to najstarsza budowla sakralna wzniesiona jeszcze przed kościołem Mariackim i kaplicą zamkową. Niemymi świadkami historii rodu von Wedel, właściciele średniowiecznego Świdwina, były wzniesione w okresie ich panowania mury miejskie, opatrzone bramami i basztami. W tym czasie, tj. w 1373 roku Świdwin po raz pierwszy określony został w źródłach pisanych jako „civitas” – miasto. W połowie XV wieku fortyfikacje miejskie zostały wzmocnione, ale nie na tyle dobrze, że koniecznym stała się ich modernizacja (1507 r.) sfinansowana ze środków uzyskanych w wyniku zwolnienia z podatku na lat 10 (od gruntów miejskich) przez księcia elektora Joachima. Stąd też zachowana do dzisiejszych czasów brama kamienna nosi ślady kolejnych przebudów, jakie miały miejsce już po utracie miasta przez ród von Wedel. Miasto pozostawało w rękach marchijskiego rodu do 1384 r.

Włóścibórz – Lustebuhr (gmina Dygowo)

Park powstał w 2 połowie XIX w., w wyniku zaadaptowania części przylegającego obszaru leśnego. Wytyczono

ścieżki spacerowe wykorzystując naturalne ukształtowanie terenu. Urządzono stawy, w tym jeden o pow. 3 ha z malowniczą wysepką. Park urządzono w stylu naturalistycznym, tylko opodal pałacu posadzono drzewa obcego pochodzenia. Na przestrzeni lat nie ulegał zamierzonym przekształceniom. Zaniechanie zabiegów pielęgnacyjnych spowodowało zatarcie pierwotnego układu przestrzennego, stawy uległy zamuleniui.

■ Analiza historyczna rodu **von Manteuffel**

Napływowy ród niemiecki, który przybył na Pomorze w połowie XII w. Pochodzi on prawdopodobnie z rodu de Querne (wg Jana Bugenhagena) zamieszkującego pierwotnie Westfalię (okolice Inden, Hereford). Manteuffel to hybryda słowa oznaczającego osobę należącą do stanu rycerskiego (man) i określenia diabła diabła (teufel). Zatem obecne nazwisko Manteuffel wywodzi się od przezwiska używanego dla osób skłonnych do czynów gwałtownych i przestępczych, które to przypadłości

były bardzo charakterystyczne dla znacznej części potomków męskich rodu.

Pierwszym przodkiem rodu, który został odnotowany na Pomorzu był Jan I Manteuffel. Jest o nim mowa w liście świadków (1256 r.) czynności Księcia Barnima I dla klasztoru w Uznamiu (Pomorze Przednie). Występuje tam jako ziemski wójt książe (advocatus) sprawujący swój urząd w Taglimiu (Anklam). Syn jego rycerz Henryk I był w latach 1287-1290 wójtem margrabiów brandenburskich na Stargardzie (Burg Stargard do 1236 r. w Księstwie Pomorskim, potem w Brandenburgii, od XIV wieku w Meklemburgii). Od niego wywodzi się linia Manteuffłów zamieszkałych w Meklemburgii i w Księstwie Rugii (ziemia bardzka).

Część rodu zamieszkała w Księstwie Pomorskim pochodzi od drugiego nieznanego syna Jana I. Z Zaodrza Manteufflowie przenieśli się do ziemi kamieńskiej i gryfickiej. Rycerz Henning (Jan II) służył Bogusławowi IV, kilkakrotnie został odnotowany przy czynnościach dla klasztoru w Białobokach (Belbuck), w 1299 r., w Trzebiatowie (Treptow a. Rega), Goleniowie (Gollnow) i Wolinie (Wollin) w 1302 r. w Gryficach (Greifenberg), w 1306 r. w Stuchowie (Stuchow). W 1307 roku posiadał najprawdopodobniej lenno we wsi Kiełpino, położonej na wschód od Gryfic. Również i w latach następnych występuje często w roli świadka przy czynnościach prawnych związanych z nadawaniem ziemi dla lokalnych możnowładców. Występuje w 1309 r. w Kołobrzegu (Kolberg) przy sprzedaży wsi Myślino – gmina Gościno dla kolegiaty kołobrzesckiej. Należy sądzić, że w owym okresie głównym centrum rodu była wieś Kiełpino (Culpin, Kölpin), pierwsze wzmianki pisane mówią o Henryku (II), Michale (II), Gerardzie (II), którzy w 1315 r. zobowiązani byli do płacenia podatku łańowego na rzecz kapituły kamieńskiej z tytułu majątku oddanego im w lenno przez klasztor premonstratensów z Białoboków koło Trzebiatowa. Posiadali również majątki ziemskie we Wlewie (Wefelow), w Śliwnie (Schleffin). Jeden z rodu, rycerz Engelke w latach 1362-1379 zajmował wysoką pozycję na dworze książąt wotogoskich. Syn Engelkina, Gerd był w latach 1357-1379 lennym posiadaczem zamku w Białogardzie (Belgard).

Od Gerda Manteuffla wywodzi się potczyńska linia rodu. Drugi z synów Erhard był kanonikiem kapituły kamieńskiej. Trzeci syn to Antoni, radca księcia Bogusława V, a czwartym był Engelkin (III) podkomorzy ks. wołogoskich.

Manteufflowie w XIV w. dotoczyli do grupy tzw. rycerstwa zamkowego (Schlossgesessene) przez fakt posiadania zamku w Kiełpinie. Zamek wybudował najprawdopodobniej wspomniany Antoni w 1355 r., za zgodą książąt z Wołogoszczy w lesie Dryue. Nosił on nazwę Vredeborg – Friedeburg. Do dzisiaj nie został zlokalizowany.

Willeke (Wilke, Wilhelm) z Kiełpina po raz pierwszy wspomniany w 1401 r. jako sługa zakonu krzyżackiego, który zastąpił z organizowania rozbójniczych napaść na ziemie biskupstwa kamieńskiego i w zachodniej części księstwa. Proceuder zbójce próbował ukrócić księżę Bogusław VIII (słupski), ale nie mógł zdobyć zamku z braku machin oblężniczych, których odmówił użyczenia wójt krzyżacki nowej marchii (ze Świdwina). W 1409 roku w. Willeke wraz z trzema innymi rodowcami, jako stronnik krzyżacki wziął udział w wyprawie na Tuczno, które należało w owym czasie do rodziny Wedłów. Po klęsce zakonu pod Grunwaldem, Willeke wraz z księciem Bogusławem VIII postanowili opowiedzieć się po stronie przeciwnika i stali się sojusznikami Królestwa Polskiego. W latach 1411-1418 wzięli kilkakrotnie udział w wyprawach na krzyżacką nową marchię.

Linia Kiełpińska rodu von Manteuffel (Kiełpino – gmina Brójce, pow. Gryfice) według stanu na rok 1628 swym posiadaniu miała 300 wótk ziemi, 44 zagrodników, 4 młyny, 15 owczarni. Główne osady rodu mieściły się w Karścinie i Krukowie. Pierwszym znanym przedstawicielem tej linii rodu Manteuffel'ów był Henning I, majątek po ojcu przejął w 1370 roku jego syn Krzysztof. Kolejnym potomkiem rodu był Henning II na Krukowie (1400), żonaty z przedstawicielką rodu Sieglawski (Steglawski) z Polski. Henning II często identyfikowany jest z Henningiem na Nieżynie (1417), ojcem Wyczeka (Wisława na Nieżynie, 1430-1456). W 1565 roku właścicielem Karścina został Lorentz Hanns von Manduuell – Manteuffel, do którego należała również wieś Krukowo (w 1593 r. ufundował kaplicę, obecnie nie istnieje). Dobra rycerskie Krukowo i Karścino wraz z folwarkiem Wietrzno liczyły ok. 962 ha. W różnym okresie w skład majątków przynależnych do linii karścińsko – krukowskiej należała również wieś Skronie oraz Kędrzyno. Na początku XVIII wieku po śmierci landrata Christopha Arndta von Manteuffel, całość dóbr przypadła jego jednemu synowi, ministrowi gabinetu – Ernstowi Christophowi hrabiemu Rzeszy von Manteuffel (tytuł hrabiowski otrzymał w 1719 r.) i została 14 września 1731 roku alodyfikowana. Kolejną spadkobierczynią została Georgeta Friedricha von Manteuffel, która na podstawie umowy z 30 kwietnia i 11 czerwca 1748 roku odstąpiła majątek swojemu zięciowi, podpułkownikowi Balthazarowi von der Goltz i jego żonie Henriette hrabinie Rzeszy z domu von Manteuffel. W 1764 roku majątek ostatecznie przeszedł w ręce rodu von Gaudecker.

Do dnia dzisiejszego zachowały się ślady bytności rodu Manteuffel. Jednym z nich jest kościół wzniesiony w XIII wieku, przebudowany w 1830 roku. Zacho-

wały się w nim witraże z herbami rodów: von Manteuffel, von Parsow, von Osten. Pozostał również dzwon z 1595 roku, ołtarz barokowy z 1696 roku oraz dwie XVI-wieczne płyty nagrobne wykonane z piaskowca z portretami patronów kościoła, członków rodu von Manteuffel. Na jednej z nich napis „Tutaj leży pogrzebany (Hans Manteuffel, który) urodził się ze szlacheckiego stanu (Krzysztof jego ojciec) z matki Elżbiety Kleisten”.

Linia potczyńska (ziemie sławieńsko-słupskie) – Potczyn po okresie zajmowania przez margrabiów brandenburskich stał się własnością Wedłów, którzy obok zamku założyli miasto (1337 r.). Po okresie ich władania na tym obszarze, właścicielem Potczyna została rodzina von Manteuffel. Założycielem linii potczyńskiej był Gerhard (Gerd), znany z lat 1357-1372 r. syn Engelkina I. Był on również w lennym posiadaniu nabytego od książąt pod zastaw 700 grzywien zamku w Białogardzie z okolicznymi dobrami. Po 1368 r., gdy Korona Polska odzyskała Wałcz i Czaplinek, Wedlowie nie byli zainteresowani posiadaniem Potczyna, dlatego też po 1374 r. Henning von Wedel z Osieczna (nad Drawą) sprzedał zamek i miasto Gerd'owi von Manteuffel. Książęta wotogoscycy, głównie Bogustaw V Słupski pragnący odzyskać Białogard zaspokoili roszczenia finansowe Manteuffłów i spowodowali, że Potczyn przestał pozostawać pod panowaniem marchii brandenburskiej. Nastąpiło to nie później niż w 1388 roku. Od tego czasu Potczyn stał się najbardziej znaczącym rodowym zamkiem (bardziej niż zamek w Kietpinie) i wokół niego powstał największy kompleks dóbr ziemskich.

Następcami Gerda von Manteuffel'a byli jego synowie: Antoni (Tonies) Thorries III, Michał II i Mikołaj I. Potczyńscy Manteufflowie mają w swojej historii przykłady pozytywnej działalności na rzecz Polski. W 1388 r. wspólnie z innymi rycerzami z Nowej Marchii i Księstwa Słupskiego, kierowani przez Erharda von dem Walde ze Złocieńca, Michał Manduvel z Polzin oraz Szcziczeke (Ztizcik) von Szozenowe, uwięzili księcia Geldrii udającego się do zakonu krzyżackiego.

W owym czasie Potczyn tylko w części należał do Manteuffłów. Współwłaścicielami była w latach 1388, 1401 oraz 1415 rodzina o pomorskich korzeniach, wywodząca się od niejakiego „Cecenowa” (Zozenow'a) natomiast od 1418 również Glasenappowie (Thoniges) Antoni w 1401 r. jako współwłaściciel Rzecka (Ryczcke, Rietzig), wsi leżącej na pograniczu ziemi białogardzkiej i Nowej Marchii, nadał 14 łanów ziemi z młynem Pawłowi Krugerowi. W 1418 r. Manteufflowie wymieniani są jako właściciele Kołacza (Kollatz) i Popielewo. W 1523 roku jako współwłaściciele Potczyna odnotowani zostali Cersten von Maduuell oraz Arndt von Manduuell.

Założycielem **linii popielewskiej**, według tradycji rodowej został rycerz Eryk (1430), pan na Kołaczu, Popielewie, Buślarach (Buslar), Biernowie (Quisbernow) być może i na Potczynie. Posiadał dwóch synów, których imion nie znamy. Pierwszy z nich miał syna o imieniu Kersten, który był przodkiem linii popielowsko-kołackiej, drugi Henninga, przodka linii na Kołaczu białogardzkim i Buślarach. Linia popielewska była boczną linią potczyńskiej. Już w drugiej generacji, w 2 połowie

XIV w. podzieliła się na popielewską i guślarską, a w trzecim pokoleniu, na początku XV w., wydzieliła się również linia kołacka. Linia buślarska posiadała prawa do Potczyna, z którego po spaleniu zamku (Klaus Manteuffel) w 1523 roku przeniosta się do Buślar. Linia buślarska powiązana z była z rodziną von Wolde z Ostrego Barda, poprzez małżeństwo jednej z pań z rodu Manteuffel z Jasparem von Wolde, zakończyła się 12 lutego 1906 roku.

Między członkami rodu Manteuffel'ów, często mieszkającymi w pewnym odaleniu od siebie, utrzymywały się jednak bliskie kontakty. Dzięki temu dobra lenne były w pewnym stopniu uwspólnione i w przypadku bezpotomnej śmierci jednego z członków dobra pozostawały w rodzinie. Jednocześnie sukcesywnie ród powiększał swój majątek. W 1449 roku od księżnej Marii Słupskiej, w obecności Mikołaja von Manteuffel, burmistrza Sławna (Schlane), Manteuffel'owie otrzymali list lenny na zamek w Popielewie. W dokumentach z 1456 r. zarejestrowane zostały transakcje związane ze zbyciem 1/2 Siemyśla (Simötzel) przez Mikołaja Manteuffla z Drozdowa i jego synów szpitalowi św. Ducha i radzie Kołobrzegu.

Do końca XVI wieku wszyscy przodkowie po mieczu polsko-inflanckiej linii Manteufflów mieli swe posiadłości w Estlandii oraz w północnej części Inflant, które należały przez jakiś czas do Polski (woj. wendeńskie), a w późniejszym okresie otrzymały nazwę Inflant Szwedzkich. Bezpośredni przodek, Andrzej Manteuffel – Szoega, jako rotmistrz jego królewskiej mości, w wojnie polsko-szwedzkiej opowiedział się za Polską. W roku 1621 na skutek tego, że prowincja ta odłączyła się od Polski, utracił swe posiadłości i przeniósł się do posiadłości swej żony, położonej w Kurlandii stanowiącej lenno Polski. Wnuk jego uzyskał dobra Berzygał położone w Inflantach Polskich. Rodzina ta od siedmiu pokoleń jest jedną z rodzin polsko-inflanckich, podobnie jak Platerowie, Zyberkowie, Borchowie.

Spis posiadłości ziemskich rodu von Manteuffel na Pomorzu zapisany został w opracowaniu pod tytułem „Matrikeln und Verzeichnisse der Pommerschen Ritter-schaft vom XIV bis das XIX Jahrhundert“, Herausgegeben durch Dr. Robert Klempin und Gustav Kratz (Berlin 1863).

■ Stan posiadania rodu Manteuffel w dorzeczu Parsęty (według ww. publikacji)

Białokury – Belckow (gmina Rymań)

Wieś o metryce średniowiecznej, pierwsze wzmianki źródłowe z 1264 roku mówią, że we wsi były działki własnościowe rodziny von Manteuffel i klasztoru w Białobokach koło Trzebiatowa. W 1628 roku 26 włók ziemi w Białokurach należy do Ventza von Manteuffel z Drozdowa – Drosdow (gmina Rymań). Jeszcze w XVIII wieku, gdy większość Białokur należało do rodziny von Kamecke, część ziemi posiadała rodzina Manteuffłów z Drozdowa. Wieś składała się wówczas z majątku rycerskiego liczącego ok. 2609 mórg ziemi oraz gruntów chłopskich o powierzchni 454 mórg. Z dawnej zabudowy założenia parkowo-dworskiego o powierzchni 3.00 ha pozostał park krajobrazowy. W jego obrębie dominują lipy, buki, klony, dęby, brzozy, jesiony i wiąz. Najstarsze egzemplarze to dwa dęby o średnicy pnia 120 cm i jawor o pierśnicy 100 cm. Z dawnego XIX-wiecznego dworu pozostały fundamenty, na których wzniesiono bezstyłowy budynek mieszkalny. Zachowane budynki gospodarcze (spichlerz, magazyn) pochodzą z początku XX wieku.

Biernów – Quisbernow (gmina Rąbino)

Wieś założona nie później niż w 1493 roku, do 1628 roku była wyłącznym lennem rodu von Manteuffel. Majątek należał do Gorges'a von Manteuffel z Lipia i Rudigera von Manteuffel (1628 – 7 włók ziemi, 1 owczarnia) oraz Asmusa von Manteuffel z Biernowa (1756 – 5 włók ziemi, 1 młyn, 1 owczarnia). Ponadto Ewald von Manteuffel, urodzony w 1717 roku, był właścicielem majątku o powierzchni 29/32 Land – Hufen w Biernowie. Od 1804 roku Heinrich Christoph von Manteuffel urodzony w 1744 roku, kapitan rezerwy, stał się właścicielem majątku w Biernowie oraz Buślar – Buslar (gmina Połczyn Zdrój). Na początku XIX wieku majątek Biernów przeszedł na własność Antoniego von Krockow. Z okresu, gdy majątek należał do rodziny von Manteuffel pozostał dzwon kościelny z 1696 roku, pochodzący z kościoła wybudowanego przed 1493 rokiem, poprzednika obecnego pochodzącego z 1894 roku.

Bolkowo – Bolkow (gmina Połczyn Zdrój)

Wieś założona w okresie średniowiecza, wzmiankowana po raz pierwszy w 1308 roku, lenno rodu von Manteuffel, co najmniej do końca XVII wieku, później przeszła w ręce rodu von Wolden. W 1628 roku 2 włości ziemi należały do Gorgesa von Manteuffel z Lipia oraz 2 włości do Gerda von Manteuffel z Połczyna, właściciela ½ młyna w Połczynie. Potwierdza to też, że w Bolkowie funkcjonowały dwa folwarki. Po rodzie von Wolden majątek należał do rodziny von Woedtke, twórców istniejącego do chwili obecnej parkowo-pałacowego z 2 poł. XIX wieku. Składa się na nie piętrowy dwór (obecnie szkoła) z ryzalitem w stylu wczesnego funkcjonalizmu oraz park naturalistyczny o pow. 6.5 ha, a także kamienne zabudowania gospodarcze. W odległości ok. 1 km w kierunku na Białą Górę pozostały ślady dawnego XVII-wiecznego młyna wodnego.

Borucino – Brosland (gmina Połczyn Zdrój)

Wieś folwarczna, założona w 2 połowie XIX wieku na gruntach majątku w Wardyniu Górnym, który należał do rodu von Manteuffel. Do XX wieku był na prawach majątku rycerskiego. W 1928 roku należał do Otto Hellwiga. Jedyne widoczne ślady po Manteuffelach to park podworski (dwór nie istnieje), krajobrazowy, z połowy XIX wieku z dwoma stawami i śladami gazonu. Obiekt pod ochroną konserwatora (Nr 1172).

Brusno – Brutzen (gmina Połczyn Zdrój)

Wieś dworska ze średniowiecza, dawne lenno rodu von Manteuffel. W latach 1660-1772 wieś wchodziła w skład starostwa drahimskiego, leżącego w granicach państwa polskiego, i chociaż starostwo drahimskie włączono w 1668 roku do Brandenburgii, to „Republika Popielewska” własność Manteuffłów obywateli szwedzkich (mieszkała w Estonii – spośród nich wywodzi się linia Manteuffłów zasłużonych dla Polski, znanych polskich uczonych) zachowała eksterytorialność i Popielewo wraz z Brusnem do 1772 roku podlegały prawu polskiemu. Po I rozbiórce Polski zachowała sporo przywilejów autonomicznych, choć formalnie leżała w granicach państwa pruskiego. Dopiero w 1817 roku „Republika Popielowska” jako „polnische Restresitz” została ostatecznie włączona do Prus. Ze względu na swe

nietypowe położenie, tereny te były atrakcyjne dla Żydów, którzy przybywali tu z całej Europy i masowo się osiedlali. W XVIII wieku stanowili 2/3 ludności na tym obszarze. Z okresu panowania rodu von Manteuffel pozostały piwnice obecnego XIX-wiecznego dworu (1811 r.), wybudowanego na fundamentach wcześniejszych zabudowań.

Buczek – Butzke (gmina Białogard)

W 1628 r. właścicielem 10 włók ziemi, 2 zagrodników, 1 owczarni, 1 pachotka był Joachim von Manteuffel.

Bukowo – Buchwałt (gmina Rymań)

W 1628 roku właścicielem był Reimer von Manteuffel.

Buślary – Busler (gmina Połczyn Zdrój)

Wieś chłopska, założona w średniowieczu, w źródłach pisanych wzmiankowana już w 1305 roku, a następnie w 1523 roku. Od średniowiecza po wiek XX lenno rodu von Manteuffel. Jeszcze pod koniec XIX wieku znajdowały się 2 dzwony z 1500 i 1622 roku. Na jednym z nich figurowało nazwisko fundatora Hansa Heinricha von Manteuffel. Również przynależność wsi do rodu potwierdzona była przez kościelne witraże z herbami rodu. Kościół nie zachował się do obecnych czasów, obecny pochodzi z 2 połowy XIX wieku. W 1628 roku majątek (6 włók) należał do Gerda von Manteuffel z Połczyna właściciela ½ młyna w Połczynie i Hansa Heinricha von Manteuffel z Buślar – Busler (22 włóki, 4 zagrodników, 1 młyn, 1 owczarnia, 1 pachotek). W XVIII wieku 1 z trzech części należała do Hansa Christiana von Manteuffel (folwark, 6 chłopów, 1 zagrodnik, 2 osadników, strażnik leśny, karczma i kuźnia). Druga część należała do Friedricha von Manteuffel'a, trzecia do rodziny von Borck. W XVIII wieku w części pierwszej powstało założenie dworskie, rozbudowane w końcu XIX wieku i na początku XX już przez nowych właścicieli rodzinę Lange. Do czasów obecnych zachował się budynek gospodarczy z 2 połowy XIX wieku zbudowany w stylistyce historyzmu, dwór neoklasykistyczny z 2 połowy XIX wieku oraz park naturalistyczny z tego samego okresu. Po drugiej stronie drogi Kołobrzeg – Połczyn Zdrój, w lesie, na wzniesieniu zachował się cmentarz wojskowy (fragmenty nagrobków) z połowy XIX wieku. Na północny wschód od wsi znajduje się grodzisko wyżynne, cypłowe datowane na VIII-IX wiek.

Cieszeniewo – Zizenof (gmina Świdwin)

2 włóki ziemi należały do Marxa von Manteuffel z Połczyna, właściciela 1/4 młyna w Połczynie.

Czechy – Zechendorff (gmina Grzmiąca)

W 1862 roku właścicielem majątku był nieznanymi przedstawiciel rodu von Manteuffel, porucznik Zechendorff. Z 2 połowy XIX wieku pochodzi neogotycki kościół ceglany pod wezwaniem MB Królowej Polski oraz mocno przebudowany dwór rządcy z przełomu XIX i XX wieku.

Dębica – Damitz (gmina Rymań)

W 1756 roku – Carl Bogisław von Manteuffel, urodzony w 1728 roku, porucznik w oddziale Kalsowa, właściciel majątków w: Rzesznikowie – Reselkow, Leszczynie – Lesin, Dębica – Damitz (gmina Rymań). Współwłasność z braćmi: Georgem Antonem i Johanem Henningiem. W 1804 r. – Friedrich von Manteuffel urodzony 1772 r., właściciel majątków: Leszczyn – Lestin A i B, Dębica – Damitz (gmina Rymań), Przybiernowo – Pribbernow, Kietpino – Cölpin, Studnia – Seebeck (powiat Gryfice). 1862 r. – spadkobiercy Wilhelma Heinricha von Manteuffel – właściciela Leszczyna A i B, Dębicy i Starnina – Sternina (gmina Rymań).

Drozdowo – Drosdow (gmina Rymań)

W dokumentach z 1456 r. zarejestrowane zostały transakcje związane ze zbyciem 1/2 Siemyśla (Simötzel) przez Mikołaja Manteuffla z Drozdowa i jego synów szpitalowi św. Ducha i radzie Kołobrzegu. Rok 1523 – Wilken von Manduuell z Drozdowa – Drosedow (gmina Rymań) – 5 ciężkozbrojnych konnych rycerzy. Rok 1628 – Ventz von Manteuffel z Drozdowa – Drosdow (gmina Rymań) i Białokury – Belckow (gmina Rymań), 26 wólk.

Drzonowo – Drenow (gmina Rymań)

1572 – Hans i Hennig von Manteuffel z Drzonowa i Karścina – Kerstin (gmina Karlino).

Dziwogóra – Debefsberg (gmina Połczyn Zdrój)

1 owczarnia – Gorges von Manteuffel z Lipia (1628); 1 owczarnia – Marx von Manteuffel z Połczyna, właściciel 1/4 młyna w Połczynie (1628); 1 owczarnia – Gerdt von Manteuffel z Połczyna, właściciel 1/2 młyna w Połczynie (1628).

Gaworkowo – Gawertow (gmina Połczyn Zdrój)

10 wólk – Gerdt von Manteuffel z Połczyna, właściciel 1/2 młyna w Połczynie (1628).

Gąskowo – Gantzkw (gmina Rąbino)

Wieś założona w 2 połowie XV wieku, stare lenno rodu von Manteuffel należące do rodziny do XVII wieku, w 1628 roku do Gorgesa von Manteuffel z Lipia należały 29½ włóki ziemi.

Grężino – Grantzin, Gradzin (gmina Rąbino)

1 owczarnia, Gorges von Manteuffel z Lipia (1628).

Gorawino – Gervin (gmina Rymań)

15 włók ziemi – Wilke von Manteuffel (1628).

Góry – Bergen (gmina Białogard)

8 ½ włók Gorges von Manteuffel z Lipia (1628).

Jezierzyce – Jeseritz (gmina Rąbino)

Wieś szlachecka, założona w XVI wieku, lenno rodu von Zosenow, od połowy XVII wieku należała do rodziny von Manteuffel, w 1628 roku Georges von Manteuffel z Lipia posiadał 2 włók ziemi, w 1784 roku wieś była własnością kapitana Gerarda Ewalda von Manteuffel. W latach 1788 – 1809 należała do jego synów Johana Friedricha Wilhelma i Christiana Heinricha von Manteuffel, w 1804 roku byli oni również posiadaczami majątków: Kołacz A i B – Collatz (gmina Potczyn Zdrój), Jezierzyce – Jeseritz (gmina Rąbino), Niemierzyno – Gross Nemrin (gmina Potczyn). Od 1809 roku Jezierzyce należały tylko do Johana Friedricha, a po jego śmierci w 1837 roku wieś przeszła do majątku Leontyny Ulriki Clotildy von Treskow z domu Manteuffel. W 1840 roku część majątku ziemskiego Jezierzyce kupuje jej matka i mąż rotmistrz von Treskow. Majątek liczył 697 ha ziemi. Istniejący dwór neoklasycystyczny pochodzi z początków XX wieku.

Karścino – Kerstin (gmina Karlino)

1572 – Hans i Hennig von Manteuffel z Drzonowa – Drenow (gmina Rymań) i Karścina. Odnotowano również w 1495 roku śmierć jego syna Henninga, pana na Krukowie, Karścinie, Drzonowie (Drenow), Kędrzynie (Gandelin), Nieżynie, Trzydniku (Trienke), Skroniach (Kruhne), Hylzenowie, Mohlowie, Weysenhoffowie i wiele innych.

Kędrzyno – Gandelin (gmina Siemysł)

Wieś wzmiankowana po raz pierwszy w 1276 roku przy okazji opisu uposażenia katedry kotobrzezkiej przez biskupa kamieńskiego Hermana von Gleichen. W okresie średniowiecza wieś była lennem rodziny von Manteuffel. W dokumentach z 1495 roku odnotowano śmierć syna Henninga, pana na Krukowie, Karścinie, Drzonowie (Drenow), Kędrzynie (Gandelin), Nieżynie, Trzydniku (Trienke), Skroniach (Kruczne), Hylzenowie, Mohlowie, Weyssenhoffowie i wielu innych. Inna informacja pochodzi z 1641 roku i mówi o śmierci Henninga von Manteuffel, radcy dworu i właściciela majątku kędrzyńskiego. Wspomniany jest również landrat – starosta Christoph Arnd von Manteuffel i jego syn Ernst Christoph hrabia Rzeszy. W 1748 roku majątek znalazł się w rękach Balthazara Friedricha von Goltz i jego małżonki Henrietty Joanny Constantii de domo von Manteuffel. Z dawnego założenia parkowo-dworskiego do czasów współczesnych zachował się park krajobrazowy z początku XX wieku, połączony z cmentarzem rodowym (ślady nagrobków). Dwór z 1 połowy XIX wieku uległ rozbiórce.

Kłokowo – Klockow (gmina Połczyn Zdrój)

Wieś dworska z okresu średniowiecza, wspomniana po raz pierwszy w 1256 roku, następne przekazy pochodzą z XVI wieku. Stare lenno rodu von Krockow, w XVI wieku należało do rodu von Manteuffel. W 1515 roku Kurt von Manteuffel założył tu hutę szkła, a drugą w pobliżu osady Kłokówko. W 1736 roku wieś przeszła w posiadanie rodu von Puttkamer.

Kołacz – Collatz (gmina Połczyn Zdrój)

Wieś chłopsko-dworska, założona w średniowieczu, w źródłach wspomniana po raz pierwszy w 1368 roku, a następnie w 1628 roku i w XVIII wieku. Od średniowiecza po XX wiek wieś należała do rodziny von Manteuffel. Tu wybudowana została w XVII wieku siedziba rodowa, przebudowana w 2 połowie XIX wieku. Obecnie jest to obiekt bezstylowy z elementami neogotyckimi. Część główna to wieloosiowy korpus z przełomu XVII i XVIII wieku, dobrze zachowana sień (zachowany kartusz herbowy rodu) i ściany obwodowe. W XIX wieku do korpusu głównego dobudowano przybudówkę oraz skrzydło, ponadto przy fasadzie korpusu głównego dobudowano ryzalit wieloboczny na osi wejścia. Pałac otoczony jest parkiem o powierzchni 2 ha, zachowanym w stylu krajobrazowym z elementami

romantycznymi (kurhan). Układ przestrzenny zatarty, wyposażenie zniszczone, stan techniczny drzewostanu dobry. Kolejni właściciele: 1628 rok – 2 włóki ziemi należą do Gorgesa von Manteuffel z Lipia, do Gerda von Manteuffel z Popielewa w Kołaczcu należą 23 włóki ziemi, 5 zagrodników, 1 owczarnia, 2 parobków; w roku 1756 właścicielem majątku w Kołaczcu 6 3/10 Land Hufen. (1 LH = 19.5 ha) jest Heinrich von Manteuffel urodzony 1704 roku, generał – major, dowódca regimentu piechoty; w 1862 – Wilhelm von Manteuffel z Kołaczka (Neu – Collatz), właściciel majątku w Kołaczcu wraz z dwoma folwarkami; 1804 – małoletni syn kapitana Georga Ewalda von Manteuffel staje się właścicielem Kołaczka A i B, Jezierzyna oraz Niemierzyna.

O obecności rodu von Manteuffel świadczą pozostawione ślady: pałac z kartuszem herbowym, rządówka (neogotycka) z 3 ćw. XIX wieku; kościół z połowy XIX wieku pw. Św. Boromeuszka, wzniesiony na miejscu średniowiecznego, ryglowy, pierwotnie znajdowały się w nim malowane tarcze herbowe rodów: Manteuffel, Massow, Kameck, Natzmer i von Wolde. Był tam również dzwon z 1496 roku ufundowany przez rodzinę patronów (Manteuffel). Ostatnim z rodu właścicielem Kołaczka był Ewald von Manteuffel, który w 1928 roku posiadał 1344 ha ziemi.

Kołaczek – Neu-Collatz (gmina Połczyn Zdrój)

Folwark XIX wieczny założony na gruntach majątku w Kołaczcu. Z dawnego zespołu parkowo-dworskiego zachował się ceglany dwór z 2 połowy XIX wieku oraz pozostałości parku krajobrazowego i zabudowań gospodarczych z końca XVIII i początku XIX wieku. W 1862 folwark należał do Wilhelma von Manteuffel z Kołaczka, właściciela majątku w Kołaczcu wraz z dwoma folwarkami. W 1928 roku wieś przynależała do Ewalda von Manteuffel z Kołaczka.

Krukowo – Krockow (gmina Karlino)

Do 2 połowy XVIII wieku wieś należała do dóbr lennych rodu Manteuffel. W 1593 roku, z polecenia proboszcza z Karścina Hansa von Manteuffela, przy majątku została zbudowana kaplica. W latach 1773-1774 z dotacji Fryderyka II powstał nowy folwark i park. Gdy właścicielem Krukowa został Johann von Gaudecker stało się ono majątkiem przynależnym do Karścina.

Leszczyn – Lesin (gmina Rymań)

1756 – Carl Bogislaw von Manteuffel, urodzony w 1728 roku, porucznik w oddziale Kalsowa, właściciel majątków w Rzesznikowie – Reselkow, Leszczynie – Lesin, Dębicy – Damitz. Współwłaściciel z braćmi: Georgem Antonem i Johanem Henningiem; 1804 r. – Friedrich von Manteuffel urodzony w 1772 r., właściciel majątków: Leszczyn – Lestin A i B, Dębica – Damitz, Przybiernowo – Pribbernow, Kietpino – Cölpin, Studnia – Sebeck (powiat Gryfice). 1862 r. – spadkobiercy Wilhelma Heinricha von Manteuffel, właściciela Leszczyna A i B, Dębicy i Starnina.

Liniec – Linz (gmina Barwice)

1862 – Eduard von Manteuffel, właściciel majątku Liniec i folwarku Neohof (zakupiony w 1857 roku od rodu von Glasenapp).

Lipie – Arnhausen (gmina Rąbino)

Wieś kościelno-szlachecka o metryce średniowiecznej, w latach 1277-80 biskup kamieński Herman von Gleichen wybudował zamek, w 1287 roku Lipie otrzymało prawa miejskie, na początku XVI wieku miasto uległo rozbudowie. W owym czasie istniały trzy kościoły, zamek, wieża mieszkalna – ulubione miejsce pobytu biskupa Erazma von Manteuffel. W 1523 roku do służby wojskowej z tytułu praw lennych do Lipia i Potczyna zobowiązany był Cordt von Manteuffel. Po śmierci biskupa zamek i miasto Lipie przeszło na własność świeckich członków rodu. W 1572 roku Lipie utraciło prawa miejskie. W 1627 roku zmarł Georges von Manteuffel ostatni z lipieńskiej linii rodu, do którego należało 39 włók ziemi, 1 młyn, 1 owczarnia i 5 włók ziemi w Ogartowie – Jagertow (gmina Potczyn Zdrój). Na przełomie XVII i XVIII wieku ok. 1/3 wsi należała do rodu von Manteuffel. Od 1786 roku już całe Lipie należało do rodziny von Zastrow. Pozostałości po rodzinie von Manteuffel: ślady zamku – wieży obronnej oraz kościół gotycki z 2 połowy XV wieku, pw. MB Częstochowskiej.

Lipno – Neu Liepenfier (gmina Połczyn Zdrój)

Wieś kolonizacyjna założona na początku XVIII wieku na gruntach majątku rodziny von Krockow. Według innych źródeł w XVI wieku z inicjatywy Kurta von Manteuffel założono tutaj hutę szkła, która zlokalizowana była na południowym brzegu Jeziora Kłokowskiego. W czasie wojny 30-letniej zabudowana hutę uległy zniszczeniu.

Ludzicko Stare – Lutzig (gmina Połczyn Zdrój)

Wieś wzmiankowana na początku XVII wieku jako częściowa własność rodu Manteuffel. W 1628 roku Gorges von Manteuffel z Lipia posiada 8 włók ziemi i 1 zagrodnika. Na przełomie XVII i XVIII wieku dobra Ludzickie należały do 4 rodów: Krockow, Brocke, Wachholz, Manteuffel. W 1749 roku majątek w całości przejął Otton von Zastrow. Ziemie te pozostały własnością tej rodziny do początków XIX wieku. Zachowany w różnym stopniu zespół parkowo-pałacowy (pałac w ruinie) pochodzi z 2 połowy XIX wieku (park krajobrazowy) i z początku XX wieku (pałac bezstylowy). Kościół, bezstylowa budowla z XX wieku wzniesiona na fundamentach wcześniejszego obiektu sakralnego z XVII wieku. Na zabytkowy wystrój kościoła składa się: ołtarz główny z 1500 r., późnogotycki, szafkowy, w obramowaniu neogotyckim i renesansowym, z rzeźbą Matki Boskiej z Dzieciątkiem i dwiema postaciami świętych w środkowym polu. Boczne skrzydła podzielone na dwie kwatery.

Łęgi – Langen (gmina Połczyn Zdrój)

Wieś chłopsko-dworska, założona w okresie średniowiecza, w źródłach wymieniona po raz pierwszy została w 1604 roku. Składała się z trzech części. Pierwsza, w której mieściła się siedziba szlachecka była starym lennem rodu von Manteuffel. W 1604 roku urodził się w niej Gerdt von Manteuffel. W 1770 roku majątek kupił kapitan Christoph Friedrich von Podewils. Część majątku należała początkowo do rodziny von Manteuffel, a później do von Krockow, następnie von Podewils. W XIX wieku całość należała do rodziny von Hagen. We wsi znajduje się kościół neogotycki, zbudowany w 1845 r. (na miejscu wcześniejszego kościoła), ufundowany przez właściciela wsi Heinricha von Hagen. Budynek z kamienia ciosanego i cegły, w stylu neogotyckim. Jest orientowany, z prezbiterium niewyodrębnionym. Od strony zachodniej wieża wystająca z nawy kościoła, zbudowana z kamie-

nia ciosanego. W górnej kondygnacji drewniana, ośmioboczna, zwieńczona dachem ostrostupowym krytym płaskim eternitem, zakończona kulą i krzyżem. Otwory okienne i drzwiowe zakończone prosto. Dach dwuspadowy, kryty dachówką. Sufit płaski, drewniany, tynkowany. Chór muzyczny prostokątny, wsparty na 4 słupach, na nim czynne organy. Pałac w Łęgach został wybudowany w latach pomiędzy 1825 a 1850 r. z inicjatywy rodziny von Podewils. Jest to budynek parterowy z mansardowym dachem, ryzalitem dwukondygnacyjnym w centralnej części elewacji frontowej. Widoczny klasycystyczny ganek, kolumnowy. Kaplica grobowa, neogotycka z końca XIX w. Park pałacowy w stylu krajobrazowym, pow. 4,5 ha, w tym wody 0,5 ha. Wyposażenie zniszczone, stan techniczny drzewostanu dobry, układ komunikacyjny częściowo czytelny. Przeprowadzono prace o charakterze porządkowym, dokonano podświetlenia cenniejszych okazów drzewostanu. Uporządkowano kaplicę grobową rodu von Hagen. Właściciele wsi z rodziny Manteuffel: w 1628 roku do Gorgesa von Manteuffel z Lipia należały 31 włóki ziemi, 1 owczarnia, natomiast 3 włóki ziemi należały do Marxa von Manteuffel z Połczyna, właściciela 1/4 młyna w Połczynie, kolejne 6 włók ziemi należało do Gerda von Manteuffel z Połczyna, właściciela 1/2 młyna w Połczynie.

Modrzewiec – Heide (gmina Rąbino)

Folwark należący do majątku Lipie, pierwsze wzmianki z 1628 roku. Do Manteuffłów należał wspólnie z majątkiem w Lipiu. Brak pamiątek z okresu Manteuffłów.

Niemierze – Nehmer (gmina Siemysł)

Wieś, posiadłość kapituły kołobrzesckiej, pierwszy raz wspomniana w źródłach w 1276 roku. W latach 1425 i 1433 wieś w kilku transakcjach została zakupiona przez rodzinę von Manteuffel. W nieznanym czasie i okolicznościach wieś przeszła w ręce rodu von Stojentin (Stogentin). W 1606 roku wieś odkupiło miasto Kołobrzeg. Do najcenniejszych obiektów zabytkowych należy kościół, który jest jednym z najstarszych kościołów na ziemi kołobrzesckiej. Zbudowany został w XIV w., rozbudowywano go w XV i XVI w. W 1741 r. oraz w 1876 r. był restaurowany i odnowiony. Jest orientowany, murowany z cegły i kamienia polnego. Budowla jednonawowa, na planie prostokąta.

kąta, z prezbiterium niewyodrębnionym, zakończonym trójbocznie; oszkarpowany. Od strony zachodniej wieża dwukondygnacyjna, zakończona hełmem barokowym z ośmioboczną latarnią, zwieńczoną kulą i krzyżem, kryta blachą miedzianą. W wieży gotycki dzwon z napisem minuskułą. Od strony południowej dziewiętnastowieczna przybudówka ryglowa służąca za zakrynię; zastania profilowany portal południowy. Wejście do kościoła ostrołukowe, profilowane. Okna ostrołukowe. Dach nad nawą i zakrynią dwuspadowy, kryty dachówką. Strop drewniany belkowany; chór prostokątny, wsparty na drewnianych słupach, na którym są organy. Zabytkowy wystrój kościoła stanowią: ołtarz główny barokowy z XVIII w., ambona barokowa z 1777 r. z malowidłami 4 ewangelistów.

Niemierzyno – Nemrin (gmina Potczyn Zdrój)

Wieś średniowieczna, pod koniec XVIII wieku należała do von Manteufflów i stan ten trwał do 1771 roku. W XIX wieku ponownie majątek wraz z folwarkiem, powstałym w XVIII wieku powrócił do rodziny von Manteuffel i wszedł w skład klucza dóbr z Kofacza. W 1928 roku majątek należał do Ewalda von Manteuffel z Kofacza. Nie zachowały się żadne materialne ślady po rodzinie von Manteuffel.

Nieżyn – Nessin (gmina Siemysł)

Wieś o metryce średniowiecznej, pierwsza wzmianka pisana pochodzi z 1269 roku i dotyczy sprzedaży Nieżyna za 70 marek przez biskupa Hermana von Gleichen dla opata mekleburskiego klasztoru w Dargun. W XVII wieku wieś stała się lennem rodziny von Manteuffel. Po śmierci marszałka dworu księcia wirtemburskiego Christopa von Manteuffel i jego żony Benigny z domu von Dettlingen oraz jego siostry Diany primo voto von Wachholtz majątek przeszedł na własność Jakoba i Agnes Diany von Wachholtz. Majątek liczył ok. 2700 mórg ziemi. Do obecnie zachowanych zabytków należy kościół kamienny, romański z XIII (przebudowany w XVII), zbudowany na nieznanym wzniesieniu, pełniącym do 1 ćw. XVIII w. rolę cmentarza. Teren ogrodzony jest kamiennym murem. Do dzisiaj zachowały się fragmenty romańskich ścian kościoła. W 1600 roku w dokumentach wspomina się o budowie kościoła przez ówczesnego właściciela

Nieżyzna pułkownika Christopha von Manteuffel, ale z pewnością chodzi tu tylko o odnowienie lub rozbudowę. Pierwotnie Nieżyn był podległy i związany z Unieradzem oraz z Dargunem. Najpóźniej od reformacji kościół był filią parafii w Siemyślu. Wieś posiadała również osobno położony cmentarz, na którym później zbudowano małą kaplicę. W 1925 r. 87,2% mieszkańców należało do kościoła ewangelickiego. Do 1905 r. wieś była czysto ewangelicka. W czasie działań wojen-

nych, dzwon z tego kościoła został zgodnie z zarządzeniem z dnia 15 III 1940 r. zarekwirowany, ale nie został przetopiony, tylko ocalał i w tej chwili znajduje się w kościele w klasztornym w Lorch. Dzwon został odlany w XV wieku (informacje Huseweith), ma ton G, średnicę 60 cm i waży 158 kg. Po II wojnie światowej w 1945 r. kościół stał się katolicki i podległy biskupstwu w Koszalinie. Został poświęcony 29 czerwca 1958 r. Corocznie odbywają się odpusty w pierwszą niedzielę po 24 czerwca. Kościół przynależy do parafii w Siemyślu. Przed wejściem do kościoła umieszczone są płyty nagrobne z XVIII wieku.

Ogartowo – Jagertow (gmina Połczyn Zdrój)

Wieś o średniowiecznym rodowodzie, w źródłach pisanych wymieniona po raz pierwszy w 1511 r. W XVI w. lenno rodu von Glasenapp, następnie rodu von Krockow, wreszcie rodu von Manteuffel. Część Ogartowa pozostawała ich własnością aż do końca XIX w. W XIX w. majątek wielokrotnie zmieniał właściciele – w tym okresie powstała większość zachowanej zabudowy. W 1892 r. dobra ogartowskie nabył Birkenfeld (Brinkenfeld). W rękach tej rodziny majątek pozostał do końca II wojny światowej. Po 1945 r. dwór i część ziemi stanowiła własność spółdzielni produkcyjnej. Ślady po rodzinie, ruiny dworu klasycystycznego z 1 poł. XIX w., założonego na planie prostokąta. Był to budynek parterowy, przykryty dachem naczółkowym. Widoczne na osi fasady frontowej ryzalit zwieńczony trójkątnym tympanonem. Zachowały się ślady bogatej dekoracji na ścianach elewacji. Park krajobrazowy z XIX wieku, drzewostan o charakterze pomnikowym: wiąz o średnicy pnia 1,2 m, dąb szypułkowy o średnicy pnia w pierśnicy 1,5 m. Inne okazałe egz.: 3 jesiony wyniosłe, 5 lip drobnolistnych, 10 klonów pospolitych, 2 kasztanowce białe. Właściciele ziemscy z rodziny von Manteuffel: Gerdt von Manteuffel z Połczyna, właściciel ½ młyna w Połczynie (w 1628 r. należały do niego 2 włóki ziemi), 1804 r. – żona Landrata von Bonin i żona generała von Wedelstedt – współwłaścicielki majątków w Ogartowie – Jagertow, Popielewko – Poplow, Ostrowąs – Wusterhansberg (gmina Połczyn Zdrój). Osada folwarczna za-

łożona w średniowieczu, wspomniana po raz pierwszy w 1523 roku, należała do Manteuffłów właścicieli między innymi Połczyna.

Pławęcino – Plautin (gmina Gościno)

1862 r. – nieznaną przedstawiciel rodu von Manteuffel, kupionego w 1853 roku.

Połczyn – Poltzin

Pierwotnie osada średniowieczna z XIII wieku, położona w miejscu gdzie szlak z Wielkopolski na Pomorze do Kołobrzegu przekraczał rzekę Wogrę. W 1290 roku w pobliżu osady został na polecenie księcia Bogusława IV zbudowany zamek utrzymywany przez rody Chartzewitzów, Glasenappów z Koprzywna i Wedłów ze Złocieńca. Osada w 1335 roku otrzymała prawa miejskie magdeburskie. W 1337 roku miasto i zamek zostało przekazane Manteufflom, którzy w 1521 roku zmienili prawo miejskie na prawo lubeckie – bardziej korzystne dla mieszczan. W 1654 roku z powodu bankructwa zmuszeni byli sprzedać miasto wraz z zamkiem Jakobowi von Krockow. Pamiątki po Manteufflach: płyta nagrobna biskupa Erazma von Manteuffel, renesansowa z 1544 roku; kościół parafialny pw. Niepokalanego Poczęcia NMP.

Popielewo – Poplow (gmina Połczyn Zdrój)

Wieś dworska ze średniowiecza, dawne lenno rodu von Manteuffel, którzy zamieszkiwali tutaj od 1256 roku (linia popielewska rodu). Popielewo było główną siedzibą rodu, do którego należało ok. 80 km kwadratowych pól, lasów i łąk (między innymi i Połczyn). Według zachowanych ówczesnych kronik, byli to ludzie okrutni i despotyczni. Mówiono o nich „id sind man Duvel” (to są diabły, nie ludzie) i nazywano początkowo Manduvlami. W okresie po bitwie pod Grunwaldem brali udział w licznych napadach na oddziały krzyżackie i ich warownie. Dokonywali również łupieżczych wypraw na sąsiadów i kupców wędrujących z Wielkopolski na Pomorze. Swoje zbójckie wyprawy odbywali ze swojego warownego zamku – grodu położonego w okolicy zwanej „Wzgórzem Zbójców”. Według kronikarza pomorskiego Tomasza Kantzowa jeden z rodu, Gerdt von Manteuffel, na łożu śmierci strofował swoich synów tymi słowami: „Dlaczego stoicie tutaj, idźcie i czyńcie to co ja robiłem...”. Rodzina przez długie lata zajmowała się rozbojami. Książę Barnim XI zorganizował specjalną wyprawę przeciw Manteufflom w porozumieniu z królem polskim Zygmuntem Starym, margrabią brandenburskim i książętami mekleburskimi. W dniu 24 czerwca 1531 roku zniszczyli doszczętnie ich siedzibę (Wzgórze Zbójckie), jednak nie udało się ich pochwycić. Ujęto ich nieco później i niektórych stracono w więzieniu w Szczecinie. Część rodziny w XV i XVI wieku uległa spolszczeniu i przybrała nazwisko od swej rodowej wsi Manteuffel – Popielewscy. Niektórzy z członków rodziny wyjechali z Popielewa do Estonii,

gdzie przyjęli nazwisko Soye – Szoęge, co było estońskim tłumaczeniem dotychczasowego. W latach 1660-1772 Popielewo wraz z okolicą należały do starostwa drahimskiego, leżącego w granicach państwa polskiego. Starostwo włączono w 1668 roku do Brandenburgii, jednakże „Republika Popielewska”, należąca do szwedzkiej części rodziny Manteuffłów zamieszkującej Estonię (spośród nich wywodzi się linia Manteuffłów zasłużonych dla Polski, znanych polskich uczonych) zachowała eksterytorialność. Popielewo wraz z Brusnem do 1772 roku podlegała prawu polskiemu. Po I rozbiórce Polski zachowała sporo przywilejów autonomicznych, choć formalnie leżała w granicach państwa pruskiego. Dopiero w 1817 roku „Republika Popielewska” jako „polnische Restresitz” została ostatecznie włączona do Prus. W Popielewie funkcjonowały dwie synagogi, a miejscowy kirkut zaliczano do największych na Pomorzu (ślady cmentarza). W 1804 r. – część wsi należała do żony Landrata von Bonin i żony generała von Wedelstedt – współwłaścicieli majątków w Ogartowie – Jagertow, Popielewko – Poplow. Obiekty zabytkowe: kościół z końca XIX wieku, neogotycki, wybudowany na miejscu starszego ryglowego z fundacji Manteuffłów, pierwotnie znajdowały się tu przedmioty kultu z poprzedniego kościoła (kielich z 1506 roku, patena z 1609 roku, herb z 1777 r. oraz dwa dzwony z 1798 i 1887 roku); ślady po pałacu, siedzibie rodowej oraz park pałacowy o pow. 2 ha.

Popielewko – Poplow (gmina Potczyn Zdrój)

Folwark założony w XVIII wieku. W 1784 roku wchodzi w skład majątku w Ogartowie, w części należy do rodu von Manteuffel. W rękach rodziny do XIX wieku. W 1628 r. – właściciel Gerdt von Manteuffel z Popielewka – Poplow (gmina Potczyn Zdrój) – 16 włók ziemi, 1 zagrodnik.

Rąbino – Rąbin (gmina Rąbino)

Wieś o starej XIII-wiecznej metryce, stanowiła lenno rodu von Manteuffel, w 1412 roku zostało ograbione i spalone przez Wedłów z Tuczna. W 1628 roku 30 włók ziemi w Rąbinie należy do Gorges'a von Manteuffel z Lipia. W 1665 roku wieś należy do rodu von Podewils. Wszystkie zachowane we wsi obiekty powstały już po okresie panowania von Manteuffłów. Znajduje się tu pałac z początku XX wieku – założony na rzucie nieregularnego wieloboku, wzniesiony na zlecenie rodziny Tiede. Pałac składa się z trzech części: zasadniczej, do której wejście poprzedzone jest portykiem z nadbudowaną wieloboczną wieżyczką, ze zryzalitowanego skrzydła bocznego ustawionego prostopadle do budynku głównego oraz niskiej, parterowej oficyny przylegającej do skrzydła bocznego. Zewnętrzny wystrój budowli jest skromny. Z elementów dekoracyjnych występują tu faliste linie zwieńczenia tympanonów, półkolumny przy ryzalicie oraz balustrady wieńczące wieżę przy elewacji wschodniej. We wnętrzu budynku, obecnie zajmowanego

na potrzeby szkoły zachowało się natomiast bardzo wiele elementów ozdobnych m.in. witraże w trzech oknach z początku XX w. oraz bogata sztukateria sufitowa w sali balowej (kasety ozdobione muszlami podtrzymywanymi przez putta, wokół których wiją się ornament roślinny). W pobliżu pałacu znajduje się dwór z 2 połowy XIX w., starszy w stosunku do pałacu jako obiektu reprezentacyjnego. Budynek zbudowano na planie leżącego prostokąta. Od zachodu przylega oficyna. Dwór reprezentuje rozpowszechniony w tym okresie typ siedziby szlacheckiej o bardzo skromnym wystroju architektonicznym. Na osi fasady budynku zlokalizowany jest ryzalit z wystawką w partii dachu. Okna w wystawce zwieńczone są trójkątnym tympanonem. Na osi fasady ogrodowej podobna wystawka, a w przyziemiu drewniany ganek. Rozplanowanie pomieszczeń oraz korytarz biegnący przez całą długość budynku nawiązują do układów klasycznych. Wokół budowli rozciąga się park pałacowy o powierzchni 9 ha (kompleks dwóch parków: dworskiego i pałacowego). Zniszczone wyposażenie, zatarty układ ścieżek, stan techniczny drzewostanu dobry. Znajdują się tu ciekawe okazy drzew: topola kanadyjska o obwodzie 560 cm, dąb szypułkowy o obwodzie 440 cm oraz 375 cm. Poza typowymi gatunkami spotkać można: buk odmiany purpurowej, sosnę Banka, świerk srebrny, cyprysiki, dęby czerwonołistne.

Redło – Redel (gmina Połczyn Zdrój)

Wieś średniowieczna, lenno rodu von Ramel. Przez XVII w rękach rodu von Manteuffel, ponownie od 1820 roku do końca wieku. W 1862 r. – należy do Arthura von Manteuffel, ojca Wilhelma z Kołaczka, majora rezerwy – właściciela Redła – Redel i Wardynia Dolnego – Gross Wardin. Materialne ślady po rodzinie von Manteuffel: dwór wzniesiony w połowie XIX wieku, park o powierzchni 2 ha, naturalistyczno-krajobrazowy oraz kościół pw. Jana Chrzciciela z 1859 roku, neoromański z drewnianą dzwonnica.

Rymań – Roman (gmina Rymań)

1628 – Jochim z Rymania, właściciel 70,5 włóki ziemi, 1 młyna oraz 2 owczarni.

Rzesznikowo – Reselkow (gmina Rymań)

1756 – Carl Bogisław von Manteuffel, urodzony w 1728 roku, porucznik w oddziale Kalsowa, właściciel majątków w: Rzesznikowie – Reselkow, Leszczyń – Lesin, Dębicy – Damitz. Współwłasność z braćmi: Georgem Antonem i Johanem Henningiem.

Rzęcino – Retzin (gmina Rąbino)

Wieś wzmiankowana w 1638 roku, wraz z owczarnią Gręcino – Granzin, należała do rodziny von Manteuffel. Do Georga (Gorges) z Lipia należało 28½ włók ziemi, do Marxa von Manteuffla z Połczyna 10 włók ziemi i do Gerda von Manteuffel z Połczyna 14 włók ziemi. W XVIII nie ma wśród właścicieli rodziny von Manteuffel.

Siemyśl – Simötzel (gmina Siemyśl)

Wieś średniowieczna, pierwsze wzmianki pisane z 1214 roku, do 1247 roku należała do von Borck'a z Łobza, który następnie sprzedał majątek za symboliczną kwotę 88 marek, klasztorowi Najświętszej Marii Panny z Koszalina. W 1276 roku wieś stanowiła uposażenie kolegiaty w Kotobrzegu. W dokumentach z 1456 r. zarejestrowana została transakcja związana ze zbyciem ½ Siemyśla (Simötzel) przez Mikołaja Manteuffla z Drozdowa i jego synów szpitalowi św. Ducha i radzie Kotobrzegu. Nie zachowały się zabytki z okresu własności rodu von Manteuffel. Istniejące obiekty pochodzą z XIX wieku: kościół neogotycki pw. św. Stanisława Kostki (1866 rok), młyn wodny z końca XIX wieku. Mocno przebudowany XIX-wieczny dwór z silnie przerzedzonym parkiem.

Sucha – Zuchen (gmina Połczyn Zdrój)

Wieś chłopsko-dworska, założona w średniowieczu, w źródłach wspomniana po raz pierwszy w 1472 roku, lenno rodu von Redel. W XVIII wieku wieś podzielona została na dwie części A – należącą do rodu von Manteuffel (Bernd Ewald) oraz część B należącą do rodziny von Glasenapp. W 1778 roku od Manteuffłów majątek ziemski odkupił Johan Karl von Alte – Bockum. Z okresu XVIII wieku nie zachowały się żadne ślady. We wsi znajduje się kościół pw. św. Józefa Rzemieślnika, murowany, neoromański z 1930 roku oraz dwór murowany z połowy XIX wieku, otoczony parkiem dworskim o powierzchni 1.80 ha. Park założony został w połowie XIX wieku w wyniku adaptacji ogrodu barokowego.

Starnin – Sternin (gmina Rymań)

1628 r. – Jurgen ze Starnina, właściciel – 14 włók, 1628 r. – Jochim von Manteuffel ze Starnina – 18½ włók ziemi, Christian von Manteuffel ze Starnina – 22¾ włók. W 1756 r. – Curt Heinrich von Manteuffel, urodzony w 1728 roku, porucznik był właścicielem majątków w Starninie – Sternin, Kiełpinie – Kölpin, Studnica – Seebeck, Przybiernów – Pribbernow. Współwłasność z braćmi: Georgem Steffenem urodzonym w 1732 r. i Ewaldem Wilke urodzonym w 1737 roku. Od 1862 własność przypada spadkobiercom Wilhelma Heinricha von Manteuffel – właściciela Leszczyna A i B, Dębicy i Starnina – Sternin. W 1804 r.,

bezdzienna wdowa von Manteuffel z domu Melin przejmuje majątek.

Toporzyk – Bramstede (gmina Połczyn Zdrój)

Wieś chłopsko-dworska, założona w XVI wieku przez rodziny von Manteuffel z Połczyna i Lipia oraz von Glasenapp z Grzmiącej. W źródłach wspomniana po raz pierwszy w 1591 roku w matrykule kościelnej. W roku 1628 we wsi 1 włókę ziemi posiadał Gerdt von Manteuffel z Połczyna właściciel ½ młyna w Połczynie. W latach 1657-58 we wsi stacjonowały wojska Stefana Czarnieckiego i tutaj zawarto ugodę z Brandenburgią. W 2 połowie XVII wieku rodzina von Manteuffel sprzedała wieś rodzinom von Krockow i von Kleist. Do chwili obecnej nie zachowały się pamiątki z tego okresu. Obecnie istniejący kościół pw. Wniebowzięcia NMP, neogotycki kamiennie-murowany pochodzi z 1860 roku. Wokół znajduje się park z aleją wjazdową, niegdyś prowadzącą do nieistniejącego już pałacu.

Trzydnik – Trienke (gmina Siemysł)

Dawny folwark majątku Drozdowo, należący do rodziny von Manteuffel. Samodzielnym majątkiem stał się w 1572 roku, kiedy właścicielami byli Henning i Asmus Christian von Manteufflowie. Nieco później majątek podzielony został na działy własności. Jedną część z połową wsi dostał Tessen Erdmann von Manteuffel, który w 1739 roku zastawił ją na 24 lata u kupca kołobrzeskiego Daniela Kakoppa. Ten z kolei w 1750 roku padarował ją swojemu zięciowi staroście – landratowi Salomonowi Mayerowi. Drugą część otrzymał Henning von Manteuffel, przekazał ją z prawem odkupu – w 1785 roku Hansowi Casparowi von Briesen. Trzecią część sprzedał Wilke Henning Magnus von Manteuffel w 1705 roku na 30 lat Antonowi von Ivatzhof. Po licznych zmianach właścicieli całość dobr trzynieckich przypadła rodzinie von Gerlach z Parsowa (gmina Biesiekierz). We wsi zachował się kościół (pw. św. Kazimierza), pełniący niegdyś rolę kaplicy pałacowej, zbudowany na planie ośmioboku z wydzielonym prezbiterium zamkniętym trójbocznie. Kościół jest neogotycki, oszkarpowany, od strony zachodniej ostrofukowy portal, pod okapem okalający fryz o motywie czteroliścia. Okna ostrofukowe z maswerkami. Strop drewniany. Dach ośmiopłaciowy, kryty blachą ocynkowaną. Ponadto znajduje się tu pałac z końca XIX w., przebudowany na początku XX wieku. Wokół zabudowań roztacza się park pałacowy (obecnie wiejski) o powierzchni 2.7 ha, styl naturalistyczny, założony na początku XX wieku. Obecnie park jest zaniedbany, układ przestrzenny mało czytelny, zniszczone wyposażenie parku. Drzewostan obcego pochodzenia: klon srebrzysty, świerk srebrny, choina kanadyjska – powalona w 2001 r., orzech szary, klon jesionolistny, dąb czerwony. Krzewy ozdobne – cyprysik Lavsona, szakłak pospolity, złotokap zwyczajny, porzeczką alpejską, sumak octowiec. Wozownia o konstrukcji szachulcowej z 1910 roku, ładnie odre-

staurowana oraz murowany budynek gorzelnii folwarcznej z 1881 roku.

Unieradz – Neurese (gmina Siemyśl)

Wieś o metryce średniowiecznej, pierwsze wzmianki pisane z 1266 roku, kiedy to biskup kamieński Herman von Gleichen sprzedał wieś klasztorowi w Dargun. W posiadanie majątku w Unieradzu rodzina von Manteuffel weszła w 2 połowie XVII wieku. W roku 1794 majątek kupił od Heinricha Christopha von Manteuffel i jego żony Elizabeth Emeranti (de domo Munchow) starosta – landrat i asesor sądu dworskiego oraz burmistrz Kołobrzegu Ewald Joachim von Eichmann. Wśród obiektów zabytkowych zachował się kościół, który zbudowany został w XIII w. i obok kościoła w Budzistowie jest jednym z najstarszych obiektów sakralnych na ziemi kołobrzesckiej. W XV lub XVI w. dobudowano wieżę. Jest murowany z kamieni polnych, częściowo otynkowany, jednonawowy, na planie prostokąta z niewyodrębnionym prezbiterium zamkniętym półkoliście. Wieża drewniana, konstrukcji słupowej, odeskowana pionowo, w ostatnim czasie poddana remontowi. Strop kościoła płaski, belkowany. Chór muzyczny wsparty na drewnianych słupach. Dach dwuspadowy, kryty dachówką. Nad wieżą dach namiotowy, przechodzący w ostrosłup, zakończony kulą i krzyżem. Zabytkowy wystrój kościoła stanowią: witraże w oknach z herbami Manteuffłów i Stojenthinów z XVI w., żyrandol z XIX w., mosiężny w połączeniu z majoliką.

Wardyn Dolny – Gross Wardin (gmina Połczyn Zdrój)

W 1628 roku do Gorgesa von Manteuffel z Lipia należała 1 owczarnia i 4 włóki ziemi, w 1766 roku majątek należał do Friedricha Heinricha von Manteuffel, w 1862 r. właścicielem został Arthur von Manteuffel, ojciec Wilhelma z Kołaczka, major rezerwy – właściciel Redła – Redel i Wardynia Dolnego – Gross Wardin.

Wardyn Górny – Hohenwardin (gmina Połczyn Zdrój)

Wieś chłopsko-dworska, założona najprawdopodobniej w XVI wieku przez rodzinę von Manteuffel. Do XIX wieku funkcjonował jako wolny majątek i siedziba rodu. W 1862 roku właścicielem zostaje Friedrich August Ludwig von Manteuffel. Pod koniec XIX wieku majątek został częściowo rozparcelowany. Powstała wieś łańcuchowa. Z okresu własności Manteuffłów pochodzi m.in. ogród-park dworski, założony na początku XIX wieku o powierzchni 4,0 ha (w tym wody 0,15 ha). Zabudowania gospodarcze i dwór zostały rozebrane w 1962 roku.

Zaborze – Waldhoff (gmina Połczyn Zdrój)

Folwark założony w XIX wieku na gruntach majątku Ostre Bardo przez rodzinę von Manteuffel. Ziemie te pozostały w ich rękach do 1928 roku. Razem z folwarkiem powstało założenie parkowo-dworskie. Ostatnim właścicielem był

Ewald von Manteuffel z Kołacza. Pozostałością z tego okresu jest park podworski, krajobrazowy, założony w końcu XIX wieku oraz ruiny dawnego spichlerza obecnie zaadaptowane na ośrodek jeździecki.

Zajączkowo – Alt Sanzkow (gmina Połczyn Zdrój)

Wieś kolonizacyjna założona najprawdopodobniej w XVI wieku przez rodzinę von Manteuffel na terenie połczyńskich lasów. W 1778 roku właścicielem był Friedrich Heinrich von Manteuffel. W 1855 roku majątek został rozparcelowany. Powstały 62 nowe gospodarstwa. Brak obiektów sprzed 1900 roku.

Zająckówko – Neu Sanzkow (gmina Połczyn Zdrój)

Wieś dworska, następnie kolonizacyjna, założona w XVI wieku. W XVIII wieku podzielona na dwa majątki. Jeden z nich należał do rodu von Manteuffel, drugi natomiast do von Zosenow, później do von Krockow, von Borck. W końcu całość majątku przeszła na wyłączną własność rodziny von Manteuffel. W 1855 roku majątek został rozparcelowany.

■ Analiza historyczna rodu **von Kleist**

Według obecnie posiadanej wiedzy, pierwsze ślady związane z występowaniem na terenie Pomorza nazwiska Clest-Kleist pochodzą z 1248 r. i dotyczą Conrada Celest, rycerza pochodzącego ze starej marchii (Altmark), często pojawiającego się w jako świadek w dokumentach wydawanych przez księcia Barnima. Pierwszy zapis pojawia się w 1248 r., w dokumencie dotyczącym nadania praw miejskich dla miasta Gartz leżącego nad Odrą. W tym samym roku rycerz Conrad zostaje marszałkiem dworu księcia Barnima. Obok niego w dokumentach jest mowa o drugim z braci, Bertoldzie. Wszystkie dokumenty o braciach Celest dotyczą obszarów położonych na wschód od Odry. Byli oni bowiem albo lennikami klasztoru w Kołbaczu (16.07.1254 r.) albo też jego założycielami. Nazwisko Clest pojawia się również w dokumentach związanych z nadaniami na terenach zwanych Fiddichow i Sehlow. Conrad Clest posiadał dom w Szczecinie.

W dokumencie wydanym 7 kwietnia 1269 r., Conrad Clest zobowiązuje swojego brata Bertolda, żeby po jego śmierci przekazał dla klasztoru „wieś Belitz, niwę Brode oraz cztery włóki pięknego pola”. W tym samym roku w dokumencie wystawionym 12 stycznia, Conrad pojawia się w otoczeniu margrabiów brandenburskich. Prowadzi rozległą działalność, świadczy o tym jego obecność jako świadka w dokumencie wydanym 3 września 1273 r., przez księcia Mestwina (Gdańsk). Z tych i innych dokumentów można wysnuć wnioski, że Clest posiadał nadania ziemi na południe od Pyrzyc, na terenach odebranych księciu Barnimowi przez margrabiów brandenburskich. W kolejnym dokumencie wydanym 13.08.1284r., Konrad-Conrad występuje jednoznacznie jako lennik margrabiów brandenburskich.

O istnieniu na Pomorzu w XIII w. innej pary braci Clest można mona dowiedzieć się z dokumentu wystawionego 27 stycznia 1289 roku w Białogardzie przez Pribislawa. W dokumencie jest mowa o ministeriafach: Cristoferus Cnuth, Prissebur, Clest fratrem, Gerardus Monachus. Wiadomym natomiast jest z innych dokumentów, że Konrad Clest, brat Bertolda, zmarł w 1269 r., czyli Conrad pojawiający się w dokumentach po 1269 r., jest inną osobą niż jeden z braci wywodzących się ze starej marchii. Zakłada się, że bracia Clest wymienieni w dokumencie Pribislawa nie byli spokrewnieni z przybyszami z Niemiec i pochodzili raczej spośród miejscowej pomorskiej szlachty. Niestety nie znamy ich imion. Pierwsi znani z imienia przedstawiciele pomorskiego rodu Kleist pojawiają się w dokumencie wystawionym 13 listopada 1325 r. Mowa w nim o Nycolaus Klest, mieszkańcu Kołobrzegu (Kolberg), który posiadał majątek Clestesboken (wymieniony w 1319r.) przy drodze do Koszalina (Köslin). Następny znany z imienia przedstawiciel rodu pojawia się w dokumencie lennym, wydanym 22 czerwca 1364 roku. Mowa w nim Pris-

sebur Clest von Muttrin-Motarzyno, który uważany jest we współcześnie sporządzonych tablicach genealogicznych jako ojciec rodu von Kleist. W dokładniejszym poznaniu najwcześniejszej historii rodu przeszkadza brak dokumentów pisanych, co nie jest rzadkością w przypadku XIII w. na Pomorzu.

Nadal do końca nierozstrzygnięty został spór dotyczący pochodzenia, czy to niemieckiego (od Bertolda, Conrada), czy to pomorskiego rodziny von Kleist. Za ich pomorskim rodowodem przemawia w pierwszym rzędzie fakt, że pomijając rycerzy Conrada i Bertolda, wszyscy przedstawiciele rodu odnotowani w dokumentach do 1402 r. nosili imiona słowiańskie. Przyjmowanie przez przybyszów z Niemiec imion słowiańskich nie było praktykowane, świadczą o tym historie innych rodów, co do pochodzenia, których nie ma żadnej wątpliwości.

Według tradycji rodzinnej rodu von Kleist, pochodzenie swoje wywodzą od Klesta de Densin, który był synem któregoś z Klest'ów (szlachciców) o pomorskim rodowodzie (wymienionych w dokumencie wydanym przez księcia Pribislaus'a, Przybysław Meklemburski rezydował w XIII w. (w Białogardzie) i córki Conrada Clest pochodzącego ze starej marchii. O istnieniu Klesta de Densin wiadomo od 1834 roku, kiedy to na drodze leśnej prowadzącej z Osówka do Rzyszczewa znaleziono metalową pieczęć, najstarsza znaną pieczęć herbową rodu von Kleist. Na pieczęci znajduje się poprzeczna belka umieszczona pomiędzy dwoma lisami (jest również interpretacja, że są to wilki) i gotycki napis „Sigillum Klest de Densin”.

Wszelkie dostępne dokumenty świadczą za tym, że ród von Kleist wywodzący się od Klest'a de Densin osiadły był w okolicach Białogardu, w pobliżu umocnionej i bogatej rezydencji księcia Przybysława Meklemburskiego. Rodzina szybko się rozprzestrzeniła po bliższej i dalszej okolicy. W dokumencie lennym z 13 kwietnia 1477 r., wydanym przez księcia Bogisłaff'a X, mowa o nadaniach nowych ziem dla przedstawicieli trzech linii rodu von Kleist. Pierwsza linia to: Muttrin-Damen (Motarzyno-Stare Dębno), druga: Tychow-Dubberow (Tychowo-Dobrowo), trzecia linia: Villnow-Raddatz (Wielanowo-Radacz). Przedstawiciele dwóch pierwszych linii rodu von Kleist żyją do dzisiaj, natomiast linia Villnow-Raddatz wymarła pod koniec XVIII w. Z biegiem lat, w wyniku małżeństw i z innych przyczyn wielu członków rodu opuściło rodowe ziemie, przenieśli się do Dani, krajów nadbałtyckich, w okolice Bachem, niemniej jednak ziemia białogardzka pozostała głównym skupiskiem rodziny von Kleist.

Dzieje **linii tychowsko-dobrowskiej** rodu von Kleist. Pierwszy dokument potwierdzający posiadanie Tychowa przez ród Kleist'ów pochodzi z lat 80-tych XV w., i ma charakter list lennego, wystawionego przez księcia Bogusława X „osiadłemu w jego kraju rodowi Kleszczów”, czyli braciom: Reimer i Bartes. Określeni są oni jako „bracia na Tychowie, na obu częściach a i c”. Tychowo-Tychow składało się wówczas z trzech części, część „b” była lennem rodu von Versen. W pobliskim Dobrowie-Dubberow lennikami księcia byli dwaj inni bracia Kleszczowie: Peter i Jurgen. Razem tworzyli tychowsko-dobrowską linię rodu. Po śmierci Bogusława X, jego następcy Jerzy I i Barnim II potwierdzili w dniu 13 stycznia 1524 r., listem

lennym dotychczasowe prawa rodów Kleist i Versen do Tychowa. Taki stan rzeczy trwał aż do trzeciego ćwierćwiecza XVIII w. W dniu 25 lipca 1772 r., siostry Versen, Elizabeth Luiza i Anna Juliana, sprzedały za kwotę 4 600 talarów rodową część „b” majątku Tychowo. Nabywczynią praw została Maria Charlota von Kleist z domu von Retzow, małżonka pułkownika Petera Christiana von Kleista. Fakt ten został potwierdzony wyrokiem sądowym z dnia 2 lipca 1773 r., zawierającym postanowienie o pozbawieniu rodu von Versen praw lennych do części „b” majątku Tychowo. Po śmierci Petera Christiana von Kleist, małżonka jego Maria Charlota z domu von Retzow weszła również w posiadanie części „a” i „c” Tychowa oraz majątku w Krosinku. Potwierdzone to zostało orzeczeniem Kolegium Sierocego w Koszalinie. Po jej śmierci w 1781 r., dobra tychowskie wraz z Krosinkiem przejął jej najmłodszy syn lejtnant Jürgen von Kleist-Retzow, starosta białogardzki, który to zapoczątkował nową linię rodu: Kleist-Retzow.

W 4 ćw. XVIII w., Tychowo stało się siedzibą szlachecką największego rodu w ówczesnym powiecie białogardzkim, rodzina Kleist zamieszkiwała w pałacu wzniesionym (w 1775 r.) za życia Petera von Kleista, ojca Jürgena. Był to rozległy ceglany budynek wzniesiony na kamiennej podmurówce, na rzucie w kształcie litery U, dwukondygnacyjny, przykryty dachem dwuspadowym. Elewcja budynku skromnie zdobiona gzymsem międzykondygnacyjnym i lizenami. W narożniku budynku weranda. Obiekt wzniesiony został na fundamentach wcześniejszej budowli o bliżej nieznanym kształcie. Spalony w 1945 r. w wyniku działań wojennych, bezpowrotnie zniszczeniu uległa kolekcja mebli barokowych. Ostatecznie ruiny rozebrane zostały w latach 70. XX w. Pozostał park krajobrazowy datowany na 2 połowę XVIII w., poddany modernizacji w 1 połowie XIX w.

Występują w nim licznie gatunki obce: czeremcha amerykańska, dąb błotny czerwony, węgierski i szypułkowy odmiany strzępolistnej i stożkowej, klon srebrzysty, magnolie drzewiaste, lipy krymskie i wiele innych. Zarejestrowanych jest kilka okazów o charakterze drzew pomnikowych.

Pod koniec XVIII w., w skład dóbr tychowskich wchodziły: 3 folwarki, 3 owczarnie, 18 gospodarstw chłopskich, 2 zagrodnicze, 1 gospodarstwo pastora, 1 gospodarstwo kościelne, 1 kowala, 1 karczmarza, 1 leśniczego. We wsi było 55 domów, kościół z XV w., rozbudowany w XVIII w. (dobudowano kaplicę boczną – barokową) i XIX w. (przedłużono od prezbiterium, nadbudowano od zachodu wieżę). Jest to budowla ceglano-kamienna z elementami szachulcowymi. We wsi funkcjonował młyn wodny, cegielnia, kuźnia oraz karczma. Folwarki położone były w Bębnicy (Bamnitz), Trzebiszynie (Johannsberg), Dobrochach (Marienhof), Berggut i Vogelfang (obecnie miejscowości nie istnieją). Owczarnia zlokalizowana była w osadzie Radacz (Wilhemshof) położonej na poł.-zach. od Modrolasu.

W okresie wojen napoleońskich (w roku 1809), Hans Jurgen von Kleist-Retzow, zmuszony został do sprzedaży tychowskiego majątku. Ponieważ trzecia część sumy kupna nie została zapłacona przez nabywcę, który również nie wnosił czynszu, majątek wrócił do rodu von Kleist-Retzow w 1826 r. Wiązało się to

z koniecznością zwrotu już zapłaconej sumy i spowodowało znaczne obciążenie finansowe jego pozostałego majątku. Po tym okresie dobra tychowskie pozostały w rękach rodu aż do marca 1945 r., czyli do chwili wkroczenia do Tychowa wojsk sowieckich.

Hans Jurgen von Kleist-Retzow zmarł w 1844 r., majątek przejął jego najstarszy syn Carl Ferdynand von Kleist-Retzow, major 5 Pułku Huzarów. Trzynastego września 1859 r. aktem darowizny majątek Tychowo przekazał swojemu synowi Carlowi, dziedzicznemu kuchmistrzowi Pomorza, pułkownikowi w stanie spoczynku i adiutantowi 5 Pułku Huzarów Landwery.

Z tej białogardzkiej linii von Kleistów wywodził się Ewald Jurgen von Kleist, dziekan kapituły katedralnej w Kamieniu Pomorskim (w latach 1722-1747), był on jednym z wielu duchownych przy katedrze kamieńskiej o tym nazwisku. Wcześniej funkcję tę pełniło 5 przedstawicieli rodu, wywodzących się głównie z majątku Pobierowo. Ewald Jurgen Georg von Kleist urodził się 10 czerwca 1700 r. w miejscowości Wicewo (Vietzow) w majątku swojego ojca Ewalda Joachima von Kleista, starosty powiatowego w Białogardzie (Belgard), męża Hedwig von Blankenburg, wywodzącej się ze starego pomorskiego rodu, który w 1243 roku przybył na Pomorze z Niemiec. Ewald von Kleist zastynął z tego, że był jednym z dwóch niezależnych wynalazców w 1746 r. butelki lejdejskiej (drugim był Pieter van Musschenbroek). Warte odnotowania jest również to, że naukę pobierał w Gimnazjum w Szczecinku w latach 1715-1718. Na majątek Kleistów z Wicewa składały się 3 części: a, b, c w Wicewie (Vietzow); majątki: we wsi Osówko (Wutzow), w Krosinku i Zulow (obecnie o tej nazwie, nie istnieje Klein Krosin); folwarki: Dzikie (Dieck) i Lazen z Trzebiec (Neuchof). Majątek ten w znacznym stopniu został uszczuplony przez Ewalda w wyniku kolejnych wyprzedaży zadłużonego majątku. Zmarł 10 grudnia 1748 roku w Koszalinie, gdzie był prezesem królewskiego sądu dworskiego.

■ Stan posiadania rodziny Kleist

Barkniewko – Barkenbrüge (gmina Szczecinek)

Majątek ziemski rodu von Kleist odkupiony od rodu von Bonin nie później niż w 1756 roku, należący w 1756 roku do Friedricha Wilhelma von Kleist z Kikowa (gmina Tychowo).

Batyń – Battin (gmina Rąbino)

W 1843 roku majątek Batyń wraz z folwarkiem Zbytki kupił od rodziny von Podewils Otto Bogislaw von Kleist za kwotę 16 120 talarów. Wieś liczyła wówczas 214 mieszkańców. W 1853 roku jako właściciel majątku wymieniany jest C.J. von Kleist. Najprawdopodobniej pod koniec XIX wieku majątek kupił Hosemann z Berlina. Z pierwotnie istniejącego założenia parkowo-pałacowego wzniesionego przez rodzinę Hosemann pozostały ruiny pałacu (neoklasycystyczny), zabudowania gospodarcze oraz zaniedbany park 2 ha.

Biała Góra – Ballenberg (gmina Rąbino)

Majątek ziemski, średniowieczne lenno rodów von Zosenow i von Natzmer, w posiadaniu rodu von Kleist od 1750 roku (Primislaw Ulrich von Kleist). Majątek zajmował powierzchnie 3 i 1/8 łana. W 1774 roku jako wł. wymienia się Joachima Rüdigiera von Kleist. Pod koniec XVIII lub na początku XIX wieku przeszedł na własność rodziny von Borck. Brak śladów materialnych z okresu własności rodu von Kleist.

Białogórzyno – Bulgrin (gmina Białogard)

Wieś, o której pierwsze wzmianki pisane pochodzą z 1286 roku. Majątek Białogórzyno 1.12.1773 r., kupił Hans Joachim Gneomar von Kleist z Niemicy (pow. stawieński), urodzony w 1721 roku, major, właściciel kilku majątków (Buczek, Małe Zaspy) o wartości 80 000 talarów. Sprzedał Otto Georg von Kleist w 1811 r. dla rodziny von Bonin. Jednym z głównych obiektów zabytkowych jest kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP, o konstrukcji szachulcowej, orientowany, z wydzielonym prezbiterium, zakończonym prosto. Wieża została dobudowana od nawy, od strony zachodniej, szalowana, zakończona dachem dwuspadowym, krytym blachą. Otwory okienne i drzwiowe proste. Bryła główna przykryta dachem dwuspadowym, pokrytym blachą, sufit płaski. Obecny kościół wybudowano w 1838 r., na miejscu wcześniejszej, murowanej (najprawdopodobniej średniowiecznej) świątyni, która spłonęła 8 października 1836 r. Obecna wieża została

dobudowana w 1935 r. Empora organowa i okucia metalowe drzwi – z okresu budowy kościoła; ołtarz główny – tryptyk z 1914 r. (przeniesiony z kościoła w Drawsku Pomorskim), dzwony z 1842 r. i 1925 r. W ołtarzu znajdują się malowane sceny z życia Chrystusa, obraz artysty Wojciecha Sawilskiego z 1947 r. Zachował się również świecznik wiszący oraz chrzcielnica z XIX/XX w.

Borzęcino – Borentin (gmina Barwice)

1628 rok właścicielem majątku byli: Andreas i Otto von Kleist (14½ włóki ziemi, 2 zagrodników, 2 owczarnie, 1 pachotek). Do obiektów historycznych na terenie wsi należy park naturalistyczny z 2 poł. XIX w., nieznanego autorstwa. Roślinność komponuje się głównie ze świerków – 30%, lip drobnolistnych 20%, olszy czarnej – 30%, kasztanowca białego – 10%, dębu szypułkowego – 5% i jesionu wyniośłego – 5%. Do ciekawszych okazów należą: buk pospolity odmiany purpurowej, lipy drobnolistne, jesion wyniosły o obwodzie 385 cm, dąb szypułkowy o obwodzie 510 cm, 2 dęby błotne. W podszycie można znaleźć bez czarny oraz śnieguliczki. W Borzęcinie znajduje się również pałac, zniszczony bezpośrednio po zakończeniu II wojny światowej. W pobliżu zachowane zostały zabudowania gospodarcze z XIX w., kamień młyński, zarośnięty staw. Widoczne fundamenty kościoła z około 1700 roku, szachulcowego, wzniesionego na rzucie ośmioboku z drewnianą wieżą nad prezbiterium. Zachował się również dwór zarządcy z przełomu XIX i XX wieku oraz budynek gorzelni.

Byszyno – Boissin (gmina Białogard)

Pierwsze wzmianki z 1524 r., wieś – nowy folwark w dobrach Kleistów. W 1756 roku posiadaczem 1¼ LH ziemi w granicach wsi był Friedrich Wilhelm von Kleist, porucznik regimentu von Meyerincka. W 1804 roku dwa gospodarstwa chłopskie należały do Otto Bogisłafa von Kleista. Stan ten utrzymał się również w 1862 roku, nadal część wsi należała do rodu (Carl Aleksander von Kleist z Jezierzyc). Do obiektów historycznych należy kościół pw. MB Częstochowskiej z XIX wieku, kamienny, neoromański, liczne budynki gospodarcze i stodoły o konstrukcji szkieletowej wypełnionej gliną.

Bukowo – Alt Buckow (gmina Tychowo)

Wieś założona w XVI wieku na gruntach leżących w granicach biskupstwa kamieńskiego, pierwotnie lenno rodu von Münchow, później von Versen. Na początku XX wieku we władaniu rodu von Kleist. Pozostałości materialne po Von Kleistach: wieża ciśnień z 1910 roku oraz 3 budynki gospodarcze, a także zaniedbany park krajobrazowy z połowy XIX wieku.

Bukówko – Neu Buckow (gmina Tychowo)

Wieś założona w XVI wieku na terytorium ówczesnego biskupstwa kamieńskiego, lenno rodu von Münchow von Versen. Na krótko (I poł. XIX wieku) w posiadaniu rodu von Kleist. Do zabytków we wsi należy kościół późnogotycki z XVI w. pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela. Kościół został w końcu XIX w. powiększony poprzez dobudowanie zakrystii i drewnianej wieży z piramidalnym hełmem. W pobliżu wsi w odległości około 1 km zachował się zespół parkowo-pałacowy, do którego prowadzi droga, wzdłuż której położone są zabudowania gospodarcze. Pałac wybudowany został w 1873 r. w stylu klasycystycznym, na rzucie prostokąta, z ryzalitami w elewacjach frontowej i ogrodowej oraz z werandą od wschodu. Obiekt całkowicie podpiwniczony, korpus dwukondygnacyjny, dach czterospadowy. Skrzydła parterowe z mieszkalnym poddaszem, przykryte dachem dwuspadowym. Otwory prostokątne, zamknięte łukiem pełnym. Obecnie użytkowany jest przez osobę prywatną. Kubatura pałacu 2.660 m³, powierzchnia użytkowa 930 m². Elewacja budynku zdobiona gzymsem, płycinowym fryzem, pseudoryzalitami i pilastrami. Wokół pałacu park o powierzchni 12,5 ha, datowany na I połowę XIX w., krajobrazowy o cechach naturalistycznych z elementami romantycznymi (staw z wyspą), przechodzący w las. Pomnikowe okazy dębów – o obwodach 450, 490 i 560 cm. Zabudowania gospodarcze bezstylowe. W parku na pld.-zach. od pałacu znajduje się pomnik upamiętniający poległych członków rodu von Heidebreck.

Chmielno – Hopfenberg (gmina Bobolice)

Osada pofolwarczna założona przez Kleistów na gruntach domeny państwowej w Bobolicach powstałej po sekularyzacji biskupstwa kamieńskiego, kościół neogotycki fundowany przez rodzinę von Kleist, przepiękne witraże z herbami rodu, zachowane pierwotne wyposażenie kościoła. Wystrój kościoła pochodzi w całości z okresu jego budowy i jest konglomeratem form neogotyckich, historyzujących z widocznymi wpływami sztuki ludowej. Składają się nań: polichromie stropu, empory organowej, ławek, sklepień, ścian prezbiterium i kruchty podwieżowej; ambona o formach neogotyckich; neogotycki prospekt organowy; empora organowa z motywami neogotyckimi i sztuki ludowej; komplet ławek o formach historyzujących; trzy krzyże procesyjne, drewniane o trójlistnym zakończeniu ramion; jeden duży świecznik wiszący typu meluzyny; jeden mniejszy tego samego typu; trzy witraże w oknie prezbiterium; trzy witrażyki w drzwiach wieży; piec żeliwny w kruchcie podwieżowej; drewniana chrzcielnica neogotycka, z misą miedzianą z napisem („KG.v.Stan.Stalt der Berl.Stadt Mission”); płaskorzeźba „Agnus Dei” zawieszona na ścianie nad ołtarzem; feretron z XIX w.; pięć krzesel drewnianych z siatkowymi siedziskami i oparciami; dzwon żeliwny w wieży z 1925 r., odlany przez Heinricha Reinhart’a z Wrocławia. W zespole tym na uwagę zasługują witraże w oknie prezbiterium z herbem rodu von Kleist i herbem rodu von Medem. Witraże wykonał B. Schulze ze Szczecina.

Cybulino – Zeblin (gmina Bobolice)

Wieś szlachecka z siedzibą rycerską, należała od XVI wieku do XVIII w. do rodu von Kleist, tu się urodził w 1735 roku poeta – major Ewald Christian von Kleist, na okres 30 lat sprzedał majątek H.P. von Homboldowi, majątek wielokrotnie zmieniał właścicieli, Kleistowie zachowywali przy tym prawa lenne aż do 1765 r. Obecny dwór wzniosła w XIX w., rodzina von Hellermann, na fundamentach starszego dworu jeszcze z XVIII w. (pozostała jedna piwnica z kolebkowym sklepieniem). Zachowała się XVII-wieczna kaplica grobowa von Kleistów, dawne miejsce pochówku rodu, splądrowane, częściowo zasypane. Bogate pierwotne wyposażenie – w muzeach w Koszalinie. W 1630 roku właścicielem majątku był Jurgen von Kleist (łącznie z majątkiem w Dargini). W 1756 roku majątek (5 25(40 LH) należy do Math. Reimara von Kleista, urodzonego 1703 roku, kapitana na służbie Prus.

Czarnkowo – Zarnekow (gmina Tychowo)

Wieś z XV wieku, lenno rodu von Kleist do 1763 roku. W 2 połowie XVIII wieku majątek ziemski z siedzibą szlachecką w zespole parkowo-dworskim. Na krótko znalazł się w rękach Friedricha Christiana von Hellermann, po czym powrócił w posiadanie von Kleistów i był ich własnością do 1832 roku, kiedy to został sprzedany. Ostatnim właścicielem przed 1945 rokiem był kupiec z Bobolic – Karol Jeske. Do obiektów historycznych należy m. in. założenie parkowo-dworskie z folwarkiem, które wykształciło się na przełomie XVIII i XIX wieku. Dwór został rozebrany w latach 60-tych XX wieku. Zachowały się częściowo budynki gospodarcze z końca XIX wieku, o konstrukcji szkieletowej, wypełnionej czerwoną cegłą, wzniesione na kamiennej podmurówce. Zachował się również park założony w XIX wieku. Drzewostan głównie rodzimy. Ciekawsze okazy to aleja kasztanowców oraz tulipanowiec amerykański kwitnący przepięknie w sierpniu.

Dalęcino – Dallentin (gmina Szczecinek)

Pierwsza wzmianka pojawiła się w 1389 r. Wieś została założona w XIV wieku jako lenno rodu von Kleist. W XVIII wieku była podzielona na trzy części, z której część A należała do Hansa Joachima v Kleista. W 1764 r. wieś została sprzedana przez radcę wojennego i radcę powiatowego Georga Ernsta von Kleist kapitanowi Henngowi Christianowi von Ramel. W tym czasie do wsi należał folwark, wieś zamieszkiwało 27 pólchtópów, 10 zagrodników, nauczyciel (Schulmeister), była tu również karczma i kuźnia. Do wsi należała założona w 1772 r. za pieniądze z pożyczki królewskiej w wysokości 5000 Reichstalarów kolonia Dalęcinko (Neue Dallenthin), w której znajdował się folwark oraz 4 zagrody chtopskie. Do wsi należała także nieistniejąca już dzisiaj kolonia Henningsthal. Łącznie wieś liczyła 45 zagród. Podlegała parafii w Parsecku. W 2 połowie XIX wieku właścicielem

Dalęcina była rodzina von Glasenapp. Na początku lat 90-tych XIX wieku rozpoczął się proces parcelacji majątku. Majątek ziemski rodziny von Kleist, w 1628 roku we władaniu Ewalda von Kleista, w skład majątku wchodziło 16 ½ włóki ziemi, 1 zagrodnik, 1 młyn oraz 1 karczma. W 1756 roku majątek należał do Ernsta Geорга von Kleista, ur. 1719, radcy wojennego. Na północno-zachodnim krańcu zabudowy wsi zachowały się dwa zespoły dworsko-folwarczne. Na posesji nr 39, z dawnego rozplanowania zachował się układ dojazdowej alei lipowej oraz dwa zrujnowane budynki gospodarcze – drewniana stodoła i ceglana obora. Południowa część zrujnowanego ryglowego dworu została rozebrana, a na jej miejscu zbudowano nowe domostwo przylegające do zrujnowanej części. Posesja nr 39 od północy graniczy z posesją nr 42 o obszernym dziedzińcu, z osobnym wjazdem. Przy wjeździe zachował się ceglany słup dawnej bramy. W głębi podwórza, na osi zachował się parterowy dwór murowany z cegły, tynkowany, o dachu dwuspadowym krytym dachówką ceramiczną.

Dargiń – Dargen (gmina Bobolice)

Wieś chłopsko-szlachecka o metryce średniowiecznej, pierwsze wzmianki 1363 r., lenno rodów von Bonin i von Kleist (Kleistowie do ok. 1764 r.). Na XIX-wiecznym cmentarzu znajdują się ślady nagrobków. Właścicielami majątku w 1523 roku byli Cord i Jakob von Kleist (wasale biskupa kamieńskiego), a w 1630 Jurgen von Kleist. Zachował się tu dwór z połowy XIX wieku, przebudowany w 1970 roku, klasycystyczny, wybudowany na planie wydłużonego prostokąta, parterowy, przykryty dachem naczółkowym z wystawką na osi fasady. Wokół roztacza się park dworski o powierzchni 2,30 ha (w tym wody 0,10 ha). Zniszczony został stary drzewostan jednak zachował się pierwotny układ dróg i alei spacerowych. Do ciekawszych okazów należy dąb szypułkowy – 3 sztuki po 370 cm obwodu pnia; lipa drobnolistna – 2 szt. po 290 i 300 cm obw. pnia; buk odm. purpurowej o obw. 340 cm; klon pospolity o obw. 330 cm.

Doble – Döbel (gmina Połczyn Zdrój)

Wieś średniowieczna, lenno rodu von Kleist najpóźniej od 1486 roku, zniszczona w czasie wojny 30-letniej. W posiadaniu rodziny do 1804 roku. Majątek liczył wówczas 4 LH i należał do Ewalda von Kleista, kapitana w służbie (garnizon na Śląsku). Obiektem wartym zobaczenia jest dawny (lata 20-te XX wieku) młyn wodny na Parsęcie, a także zespół parkowo-dworski z folwarkiem. Dwór rozebrano po 1945 roku. Park założony został w XIX stuleciu, zajmuje powierzchnię 2 ha, zachowany w stylu krajobrazowym. Cennym obiektem jest aleja grabowa, pomnik nagrobny Paula Milbrandta (członek rodziny twórców założenia) w formie naturalnego gązdu, ustawiony w 1935 roku.

Dobrowo, Dobrówko – Gross Dubberow, Klein Dubberow (gmina Tychowo)

Pierwotnie dwie wsie o średniowiecznym rodowodzie, pierwsze wzmianki pisane z 1388 roku. Obecna nazwa Dobrowo używana jest dla dwóch historycznie odrębnych wsi i majątków noszących niemieckie nazwy Klein Dubberow i Gross Dubberow (Dobrówko), sąsiadujących ze sobą i rozdzielonych nurtem rzeki Liśnicy. Gross Dubberow był prastarym lennem rodu von Kleist, składającym się z dwóch części A i B. Część majątku A była w XVII wieku własnością rodu von Münchow, powróciła do rodziny von Kleist w roku 1706. Klein Dubberow był także majątkiem lennym rodu von Kleist, wraz z należąca do posiadłości prywatną kaplicą. Dopiero w 1810 roku obie części Gross Dubberow i Klein Dubberow stały się własnością jednego przedstawiciela rodu von Kleist i do końca II wojny światowej majątek ten dziedziczony był z ojca na syna. Po wojnie oba majątki upaństwowiono i stworzono tam PGR. Największą atrakcją turystyczną jest zespół pałacowo-parkowo-kościelny. Neogotycki pałac z XIX wieku, użytkowany był jako szkoła (obecnie własność prywatna), wzniesiony na XVI wiecznych fundamentach, usytuowany na wzniesieniu, okolony od zachodu i północy parkiem. Na terenie przetrzebitego parku znajduje się piękny ryglowy kościół. Właścicielem majątku w 1628 roku był Lorentz von Kleist (44 włóki ziemi, 1 młyn, 1 owczarnia, 1 pachotek). W 1756 roku 5 LH w Kl.Dubberow i 1½ LH w Gr.Dubberow należy do Friedricha Wilhelma von Kleista urodzonego 1715 roku, porucznika w regimencie Meyerincka w Berlinie. W 1804 roku właścicielem całego Klein Dubberow i Gr. Dubberow jest Otto Bogisław urodzony w 1745 roku, major, landrat-starosta powiatu białogardzko-połczyńskiego, pozostający 24 lata w służbie 1 Batalionu Gwardii. Materialne ślady po rodzinie von Kleist: neogotycki pałac z XIX wieku, kościół szachulcowy pw. św. Jana Kantego (XIX wiek), młyn wodny (początek XIX wieku) na Leśnicy, park pałacowy z XIX wieku. Materialne ślady po rodzinie von Kleist: neogotycki pałac z XIX wieku, kościół szachulcowy pw. św. Jana Kantego (XIX wiek), młyn wodny (początek XIX wieku) na Leśnicy, park pałacowy z XIX w.

Dołgie – Dolgen (gmina Biały Bór, pow.szczecinecki)

Majątek ziemski należący do rodu von Kleist, co najmniej od 1628 roku (wł. Peter von Kleist – 30 włók ziemi, 2 zagrodników, 1 karczma) pierwotnie wchodził w skład domeny książęcej w Szczecinku w 1756 r. przynależny do wdowy po kapitanie Christophie Ewaldzie von Kleist.

Drzonowo Białogardzkie – Drenow (gmina Tychowo)

Wieś średniowieczna, pierwsze wzmianki pisane pochodzą z 1486 roku, lenno rodu von Kleist do lat 80. XIX wieku. W 1756 roku właścicielem był Ulrich von Kleist, urodzony w 1711 roku, major gwardii, własnością jego były również

majątki w Białej Górze i Świerznicy (gmina Rąbino). Na początku XIX w., w 1804 roku majątek należał do Wilhelma Ludwiga von Kleista. W 1862 jako właściciel odnotowany został Hermann Carl August Otto. Pod koniec XIX wieku Drzonowo miało nowego właściciela – ród von Bensel. Ponownie w rękach rodziny od 1928 roku (współwłasność Leo von Kleista i Wilhelma Schmelinga). Z okresu własności rodu von Kleist pozostał: park dworski wraz z dworem z 2 połowy XIX wieku (silnie przebudowany w latach 30. XX wieku). W parku ślady grobów dawnych właścicieli majątku rodziny von Kleist (północno-wschodnia część parku), pierwotnie znajdowały się tam płyty nagrobne Leo i Margarity von Kleist z lat 1938 i 1939.

Dzięciołowo – Dimkuhlen (gmina Tychowo)

Wieś średniowieczna, założona w XV wieku, lenno rodu von Glasenapp do 2 połowy XVIII wieku. Następnie wolny majątek rycerski rodu von Kleist, którego własnością pozostawał do 1818 roku. W 1756 roku właścicielem majątku był Christian Wilhelm von Kleist (ur. 1686) porucznik duńskiej armii w stanie spoczynku. W 1804 roku majątek Dzięciołowo obok majątków Kowalki, Czarnków, Drzonowo, należał do Wilhelma Ludwiga von Kleist. W XIX wieku majątek wielokrotnie zmieniał właścicieli, którymi byli kolejno rodziny: Eggebrecht, Gebel, von Manteuffel. Pod koniec XIX wieku ponownie powrócił do Kleistów. W 1928 roku majątek liczący 848 ha należał do Ewalda von Kleist ze Smęcina. Do materialnych śladów po rodzie von Kleist należą: dwór datowany na 1878 rok, murowany z cegły, parterowy, z mieszkalnym poddaszem, przykryty dachem naczółkowym, ze skromnym detalem architektonicznym; profilowane gzymsy (podokienne, wieńczące oraz opaski wokół otworów okiennych i drzwiowych).

Gałowo – Galow (gmina Szczecinek)

Folwark książęcy, wydzierżawiony dla rodziny von Kleist. W 1597 r. pracowało w nim 6 poddanych chłopów z Parsęcka. W 1784 r. istniał tu folwark stanowiący własność Urzędu Królewskiego w Szczecinku, obejmujący powierzchnię 1310 morgów. W tym czasie znajdowało się w Gałowie 9 dymnych chat. Służbę pańszczyźnianą pełnili tu chłopci z Gwdy Małej, 13 chłopów z Trzesieki, 6 chłopów ze Sporego i 6 kolonistów osadzonych w czasach Fryderyka Wielkiego w 1754 r. przy drodze z Gałowa do Sporego (Galow-Damm). W 2 połowie XIX wieku w Gałowie powstało duże założenie dworskie z dawnego majątku domeny państwowej. Wzniesiono wówczas dwór i założono naturalistyczny park. W 1900 r. majątek był własnością Skarbu Państwa. Został rozparcelowany w 1923 r., a pozostałości nabył Reinhold Syring. W tym zapewne czasie rozbudowano dwór o nowe skrzydło z ryzalitami. W 1939 r. majątek liczył 717 ha. Poza uprawą ziemi Syring zajmował się hodowlą trzody chlewnej i hodowlą owiec. Po II wojnie światowej istniało tu Państwowe Gospodarstwo Rolne, przejęte w 1993 r. przez AWRSP O/Koszalin.

W latach 90. XX w. do miejscowości przyłączono Gałówko. Założenie dworsko-parkowe w północnej części wsi powstało w XIX w. Dwór usytuowany jest centralnie między parkiem przylegającym od północnego-wschodu, a dziedzińcem po stronie południowo-zachodniej. W połowie XIX w. zbudowano dwór nawiązujący do neoklasycyzmu: murowany, tynkowany, parterowy, dach dwuspadowy kryty dachówką, fasada, elewacja ogrodowa i szczyty pokryte pseudoboniami. Wejście na osi, otwory okien i drzwi prostokątne, nad nimi profilowany gzyms odcinkowy i wieńczący. W końcu XIX w. do szczytowej elewacji ptn.-zach. dobudowano skrzydło o nieco większej skali: parterowe, na wysokim podpiwniczeniu, z mieszkalnym poddaszem, piętrowym ryzalitem, dach dwuspadowy kryty dachówką, otwory prostokątne, o neoklasycznym detalu architektonicznym: odcinkowym gzymsie nadokiennym, uskokowym gzymsie wieńczącym z fryzem kostkowym. Po II wojnie światowej dwór został przejęty przez Państwowe Gospodarstwo Rolne. Mieściły się w nim biura, świetlica oraz mieszkania pracowników PGR. W 1970 r. przeprowadzono remont dworu i przełożono pokrycie dachowe. Obecnie stanowi własność prywatną. W obrębie dziedzińca gospodarczego zachowały się 4 budynki folwarczne z początku XX w.: dwie obory, wozownia i drewnitnia. Park dworski założony został w XIX w., naturalistyczny, o powierzchni 1,50 ha. Założony na planie czworoboku, zachowały się wyraźne granice. Pomnikowe okazy starych drzew: klony, lipy, kasztanowce. Wśród drzewostanu na uwagę zasługuje buk odmiany purpurowej. Gęsty podrost samosiewów i wtórny układ ścieżek spowodował zatarcie pierwotnego rozplanowania parku.

Jezierzyce – Jeseritz (gmina Rąbino)

Stare lenno rodu von Zosenow, w rodzinie von Kleist od 1852 roku, kiedy to Leontina von Treskow sprzedała majątek swojemu drugiemu małżonkowi Carlowi Alexandrowi von Kleist, majorowi rezerwy. Do niego należał również klucz majątków Kl.Dubberow i część wsi Byszyno. W rodzinie pozostawał do 1945 roku. Majątek w 1914 roku zajmował ok. 700 ha powierzchni. Pozostałości po rodzinie von Kleist; neoklasycystyczny wzniesiony na pocz. XX w., pałac otoczony parkiem.

Juchowo – Juchow (gmina Borne Sulinowo)

Pierwsze wzmianki z 1526 r., wieś we władaniu rodu von Kleist, w 1756 roku należała do Heinricha Alexandra von Kleista, majora w czynnej służbie w oddziale Kalcksteina. Podobnie jak w miejscowościach Jeleń, Kietpino, Radacz, w XVII wieku mieszkało tu jeszcze dużo chłopów o kaszubskich nazwiskach, wywodzących się bezpośrednio od Pomorzan. W okresie kolonizacji w XVI w. oprócz Niemców przybyli tu także nieliczni osadnicy polscy. W Juchowie osiedlił się przybyły z terenów polskich Hans (z niemczona forma) Kopiszke. W roku 1875 od von

Kleistów majątek odkupili August Dennig i jego synowie Georg i Heinrich, późniejsi fundatorzy tutejszego kościoła z wysoką wieżą. Kościół zbudowano w roku 1928 w stylu neogotyckim. Heinrich wyjechał potem do Austrii, a posiadłość odziedziczył w roku 1927 Heinz-Jurgen, jeden z dwóch synów (starszy Hermann zginął w roku 1917 na I wojnie światowej). Dennigowie zrezygnowali przy tym z tytułu szlacheckiego, związanego w ówczesnych Prusach z posiadaniem ziemi, i nie dodali sobie do nazwiska „von”. W owym czasie Juchowo rozkwitło. Majątek liczący blisko trzy tysiące hektarów przynosił duże zyski. We wsi znajdowała się cegielnia, znane były wyroby mleczarni z pobliskiego Iwina, Dennigowie byli współwłaścicielami i dostawcami mleka. Gospodarstwo specjalizowało się w uprawie zbóż i ziemniaków, które częściowo przerabiano na miejscu w gorzelnii. Symbolem potęgi właścicieli był wielki pałac. Wzniesiony w roku 1874 w miejscu i na fundamentach XVIII-wiecznego dworu. Wyróżniał się spośród innych siedzib pomorskich junkrów eklektycznym stylem. Zbudowany z czerwonej cegły, na kamiennym fundamencie i z charakterystycznymi strzelistymi wieżami od frontu. Mieściła się w nim cenna biblioteka, druga co do wielkości w rejonie, po księgozbiorze szczecińskiego gimnazjum. W czasie II wojny światowej, właściciel majątku Heinz-Jurgen Dennig walczył na froncie. Najpierw we Francji, a po ataku na ZSRR – na froncie wschodnim, gdzie dowodził kompanią piechoty. Ranny zmarł w polowym lazarecie w ukraińskiej Pottawie. W końcowym etapie wojny, w piwnicach juchowskiego zamku zamieszkali ludzie ewakuowani z Zagłębia Ruhry. Na tereny wiejskie przewożono Niemców z dużych miast i ośrodków przemysłowych pustoszonej nalotami aliantów. W styczniu 1945 r. Juchowo znalazło się w strefie przyfrontowej. Oprócz uciekinierów z Prus Wschodnich, dla których Juchowo było przystankiem w wędrówce na zachód, w pałacu zamieszkali żołnierze z systematycznie bombardowanego Bornego Sulinowa. Wkrótce wszyscy ówcześni mieszkańcy Juchowa wraz z całą falą uciekinierów, na którą składała się: ludność cywilna, maruderzy z rozbitej armii, jeńcy z obozów (w tym także Rosjanie obawiający się represji swoich władz), itd. powędrowali na teren dzisiejszych Niemiec. Obecnie pałac w Juchowie (będący własnością prywatną) znajduje się w stanie totalnej dewastacji. Obok pałacu znajduje się park o pow. 8 ha, założony w XVIII w. w oparciu o modny wówczas styl krajobrazowy. Kompozycja przestrzenna została oparta o istniejące warunki naturalne, stoki, potok wypływający z jeziora, podmokłe łąki i las bukowo-dębowy. W XIX w. park został wzbogacony o gatunki roślin obcego pochodzenia. Park został założony znacznie wcześniej niż obecnie istniejący pałac, a jego powierzchnia i układ przestrzenny wskazują, że był oprawą moźnej rezydencji. Park był prawdopodobnie na wyłączny użytek byłych rezydentów. Drzewa pomnikowe: dąb szypułkowy o obwodzie 460 cm oraz świerk pospolity o obwodzie 330 cm. Obecnie Juchowo liczy 377 mieszkańców.

Kamosowo – Kamissow (gmina Białogard)

Wieś wzmiankowana w 1523 r. Majątek rycerski został w 1628 r. podzielony na dwie części, z których jedna należała do Clausa Wopersnow, druga najpierw do rodziny Tessmar później Oppermann. Od 1734 r. obie części majątku należały do Wopersnowów, którzy w 1773 r., sprzedali cały majątek kapitanowi Antonowi von Kleist. Ten alodyfikował majątek. W 1804 r. majątek należał razem z pobliskim Nasutowem do Georga Lorentza Augusta von Kleist. W 1862 roku majątek należy do spadkobierców po Ottonie Wilhelmie von Kleist. Znajduje się tu park w stylu krajobrazowym z 2 połowy XIX w. Drzewostan pozostał rodzimy, do ciekawszych okazów należą: świerki pospolite, daglezie zielone, buki pospolite, dęby szypułkowe. Występuje tu aleja grabowa i kasztanowców. Godne uwagi są 4 świerki o obwodzie 320 cm, dęb szypułkowy o obw. 360 cm. Mieści się tu również dom zarządcy, murowany z 1894 r., a także dawny browar z XIX w., obecnie gorzelnia, zabudowania gospodarcze z elementami neogotyku (cegłano-kamienne). Neogotycki pałac z XIX w., spłonął krótko po II wojnie światowej. We wsi znajdują się liczne chałupy szachulcowe z XIX wieku.

Karwin – Karvin (gmina Karlino, powiat białogardzki)

W 1804 roku majątek ziemski Karwin C wyceniony na 1706 talarów należy do Johana Bogisłafa von Kleista, porucznika rezerwy, ojca dwóch synów pozostających w służbie króla Prus (podporucznicy).

Kikowo – Kieckow (gmina Tychowo)

Wieś średniowieczna, lenno rodziny von Kleist, pierwsze wzmianki pisane z 1477 roku. We władaniu rodziny do 1945 roku, z wyjątkiem ostatniego dziesięciolecia XVIII wieku, kiedy należał do rodziny von Petersdorff. Z okresu bytności rodziny von Kleist zachowało się założenie parkowo-dworskie z 2 poł. XIX wieku wraz z zabudowaniami folwarcznymi (dwór wybudowano w 1 ćw. XX wieku), kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego, neoromański, wzniesiony w 1847 roku w miejscu wcześniej istniejącego, w podziemiach krypta grobowa. Obok kościoła istnieje mogiła symboliczna upamiętniająca członków rodu von Kleist-Retzow.

Kłanino (gmina Bobolice)

Najstarszy dokument z 1383 r., odnotowuje szlachcica Kleszcza (Kleista) z Kłanina (de Clanyn) – pałac eklektyczny, park naturalistyczny – 3 ha, ryglowy kościół XVII w. – rzeźby ewangelistów z XVII wieku.

Kowalki – Kowalk (gmina Tychowo)

Wieś średniowieczna, w źródłach pisanych odnotowana po raz pierwszy w 1486 roku. Lenno rodziny von Kleist od 1546 roku i w ich władaniu do 1763 roku, kiedy została sprzedana dla rodziny von Hellermann. W 1804 roku z powodu zadłużenia dokonano licytacji majątku, powstały gospodarstwa indywidualne. W momencie licytacji właścicielem majątku był Wilhelma Ludwiga von Kleist, do którego należały również majątki w Czarnkowie, Dziegiolowie, Drzonowie. Z czasów panowania rodu von Kleist pochodzi kościół szachulcowy z XVI wieku.

Krosinko – Klein Krössin (gmina Tychowo)

Folwark założony w XVIII wieku przez rodzinę von Kleist, przejściowo do końca XVIII w. współwłasność z rodziną von Versen. Od połowy XIX wieku w rękach rodu von Kleist-Retzow, wzniesiono wówczas od podstaw zespół folwarczy, obecnie częściowo zachowany. W 1928 roku należy do Hansa Jurgena von Kleist-Retzow.

Kusowo – Kussow (gmina Szczecinek)

Wieś szlachecka należąca niegdyś do rodziny von Glasenapp, została założona, jak podaje Emil Wille, w 1603 r. W 2 połowie XVII wieku zamieszkiwało w niej 37 zagrodników oraz nauczyciel. Była tu również kuźnia oraz 39 dymnych chat. Parafialnie wieś była przyłączona do kościoła w Grzmiącej, do synodu w Szczecinku. W tym czasie Kusowo składało się z dwóch części: A – do której należało 12 zagrodników i była własnością Sophii Louisy z Glasenappów, żony kapitała von Kleist ze Smęcina oraz B – do której należało 25 zagrodników. Majątek ten stanowił własność podporucznika Otto Leopolda von Glasenapp. W tym czasie istniał w Kusowie dwór, wzniesiony przypuszczalnie na początku XVIII wieku. Przy drodze wiejskiej oraz przy drodze do dworu znajdują się ogromne kamienie, dochodzące do 3 metrów średnicy. Według miejscowych podań, zostały one przyciągnięte do wsi zaprzęgami wołów na polecenie właściciela majątku von Glasenappa. W tradycji miejscowej nazywane były zębami trzonowymi hrabiego Glasenappa. W 2 połowie XIX wieku właścicielami majątku ziemskiego była rodzina von Blanckenburg. W tym czasie rozbudowano dwór o nowe skrzydło. W latach 1867-1870 wzniesiono we wsi kościół. W 1913 r. majątek ziemski został rozparcelowany. W 1919 r. pozostałości nabył von Malotki, a w 1925 r. Wittmann. W 1939 r. właścicielem dworu i niewielkiego majątku, obejmującego zaledwie 65 ha był Friedrich Grün. W latach 20-tych wieś liczyła 365 mieszkańców, posiadała własny kościół oraz szkołę o jednej sali lekcyjnej. Zbudowano pomnik ku czci poległych w I wojnie światowej. W 1926 r. wybudowano 3 ryglowe domy. W tym też roku na miejscu pomnika poległych w I wojnie światowej wzniesiono Kościół filialny pw. Zwiastowania NMP, usytuowany po zachodniej stronie drogi wiejskiej. Neogotycki, orientowany, murowany z kamienia polnego na fundamentach kamiennych. Zało-

żony na planie prostokąta z wyodrębnionym prezbiterium, zamkniętym 5/8. Bryła zwarta, jednokondygnacyjna, nakryta dachem dwuspadowym z sygnaturą w zachodniej części. Dach kryty blachą. Nad prezbiterium dach 5-połaciowy, pokryty dachówką cementową zakładkową. Elewacje symetryczne, ujęte na narożach ceglany lizenami, artykułowane wysokimi ostrołukowymi oknami w uskokowych, licowanych cegłą wnękach, zwieńczone ząbkowym gzymsem. W fasadzie ceglany ryzalit pozorny z ostrołukowym, uskokowym portalem. Wnętrze jednonawowe z emporą organową po stronie zachodniej, przykryte drewnianym dwuspadowym stropem belkowym, otwarte ostrołukowo na przykryte sklepieniem żagielkowym prezbiterium. W kościele zachowane neogotyckie wyposażenie pochodzące z czasów budowy świątyni: empora organowa, prospekt organowy, stolarka drzwiowa; w prezbiterium witraże z przedstawieniem postaci Matki Bożej z Dzieciątkiem i Chrystusa, fundowane w 1868 roku przez ówczesnego właściciela wsi Richarda Blankenburga. W oknach nawy, w części oryginalna witrażowa kompozycja okien. Znajduje się tu również założenie dworskie odsunięte od wiejskich zabudowań, poprzedzone drogą dojazdową. Rezydencja usytuowana na zamknięciu drogi dojazdowej, fasadą skierowana na pfd.-wsch., na rzucie prostokąta z ryzalitem w osi fasady, parterowa, podpiwniczona, z mieszkalnym poddaszem, dach łamany, kryty dachówką. W połowie XIX stulecia do szczytowej ściany pfd.-zach. dobudowano skrzydło nieco cofnięte, również w konstrukcji ryglowej, na planie prostokąta, podpiwniczone, parterowe z mieszkalnym poddaszem, dach dwuspadowy kryty dachówką, szczyty drewniane. Przed fasadą dworu, po pfd. stronie podwórza-podjazdu ceglana obora z pocz. XX w. Park założono w XIX w., zachowana pozostałość po południowo-zachodniej stronie dworu z układem alei dojazdowej i podjazdem przed fasadą dworu. W sąsiedztwie dworu zachowały się pojedyncze okazy starych drzew: lipa, buk czerwony oraz kilka drzew owocowych. Cmentarz ewangelicki nieczynny, założony w XVIII w., w centrum wsi, na wzniesieniu wzmocnionym kamiennym murem oporowym, obsadzony szpalerem lip, na planie koła, o pow. 0,07ha. Brak nagrobków, ślady po pochówkach zarośnięte trawą i krzewami. Mur ogrodzeniowy uszkodzony w kilku miejscach. Lipy o cechach pomnikowych.

Laski – Latzig (gmina Białogard)

W 1523 r., wymienione są jako lenno niejakiego Knute. W 1543 r., książę Barnim potwierdza prawa lenne dla Hansa Knuthe i jego żony Margarethe. Około 1575 r. Laski wymienia się jako lenno rodziny Podewils. W 1628 r. są własnością spadkobierców Heinricha Podewils. Na początku XVIII w. w Laskach istniały dwa majątki. Pierwszy należy do Andreasa Joachima von Kleista, który sprzedaje swój majątek w 1730 roku kapitanowi Carlowi Christianowi von Brockhausen. Drugi majątek pod nazwą „Blankenburgsche-Gut” należał najpierw do kapitana von Podewils, później właścicielem był J. von Kameke, a od 1739 r. Friedrich von Dreger, a kolejnymi właścicielami była rodzina Messerschmidt.

Lipie – Arnhausen (gmina Rąbino)

Wieś o metryce średniowiecznej, od 1287 roku do 1572 roku posiadała prawa miejskie, ulubiona siedziba biskupa kamieńskiego Erazma von Manteuffel, na krótko (1802–1847) przeszła za kwotę 52 350 talarów łącznie z Modrzewcem-Feldgut Heide na własność Otto Bogislafa von Kleista, który urodził się w 1745 roku, pełnił on funkcję starosty powiatu białogardzko-połczyńskiego, wcześniej odbył służbę w 24 Batalionie Gwardii, gdzie dosłużył się stopnia majora.

Modrolas – Mandelatz (gmina Tychowo, pow. białogardzki)

Wieś chłopsko-dworska odnotowana w dokumentach w 1577, 1641, 1690 i późniejszych, jako lenno rodziny von Kleist, a następnie od 1719 roku również rodziny von Versen. W 1756 roku majątek ziemski, stanowi własność syna Kazimierza von Kleist. W tym czasie były we wsi dwa folwarki, 4 gospodarstwa chłopskie i 2 zagrodnicze. Do majątku przynależała osada Podborsko. Rodzina von Kleist sprzedała majątek, jednak nazwisko kupca nie jest znane. W 1928 roku były majątek należy do Reinharda Haegera, drugi majątek do von Versen. Zachowana zabudowa pochodzi z początku XX wieku. Z dawnego założenia dworsko-folwarcznego pochodzącego z początku XX wieku zachowały się ruiny dworu i zabudowań gospodarczych. W pobliżu pomnik upamiętniający jeńców – lotników alianckich.

Motarzyn – Muttrin (gmina Tychowo)

Jedna z najstarszych wsi należących co najmniej od 1384 roku do rodziny von Kleist. Nadana została przez księcia Wacława V Priesburowi Klestowi. W 1435 roku znany jest Henning Kleist z Motarzyna. Potwierdzenie praw lennych rodziny Kleist nastąpiło w 1477 roku i w 1621 oraz w protokole z wizytacji przeprowadzonej przez Georga von Puttkamera, zarządcę biskupstwa kamieńskiego. Z Motarzyna wywodzi się jedna z trzech linii rodu von Kleist, linia Motarzyno – Stare Dębno. W 1516 roku Motarzyno otrzymali bracia Henning i Pribislaw. W 1523 r. właścicielami są Henning i Dubeslaff von Kleist (z tytułu obowiązku lennego zobowiązani byli do wystawienia 3 konnych, w 1628 roku właścicielami majątku był Valentina von Kleist (14 ½ włók ziemi, 1 młyn, 1 owczarnia) oraz Pribschlaff von Kleist (18 włók ziemi, 1 zagrodnik, 1 młyn, 2 karczmy, 1 owczarnia, 2 pachółków) i Wilhelm von Kleist – 5 włók ziemi. W 2 połowie XVII wieku przeszło na własność Hansa von Kleista z Borzęcina. W 1756 roku część majątku (2 LH) należy do Ewalda Friedricha von Kleista urodzonego w 1717 r., kapitana służącego w garnizonie na Śląsku. Druga część majątku (2 LH) przynależy do Petera von Kleist, urodzonego w 1722 r. W 1753 roku właścicielami byli Ewald Friedrich i Peter von Kleistowie. Każdy z nich posiadał połowę dóbr. W 1784 roku Mota-

rzyn wraz z pobliskim Dobleń stanowił własność Friedricha Wilhelma von Kleista z Dobrowa. 20 maja 1799 roku F. W. Kleist sprzedał majątek podporucznikowi, późniejszemu majorowi Gustawowi Ludwigowi Sigmundowi von Petersdorff. Od 1840 roku przeszedł na własność Karla Ludwika Augusta von Osien. W 2 połowie XIX wieku do majątku należał folwark, młyn wodny nad Parsętą, karczma. Ostatnim właścicielem Motarzyna przed 1945 roku był Emil Westphal. Istniejący kościół wzniesiony został w 1663 roku, jest murowany, konstrukcja szkieletowa, drewniana. Patronat nad nim sprawowali kolejni właściciele, w tym jego budowniczymi – Kleistowie.

Nasutowo – Natzów (gmina Białogard)

Stare, średniowieczne lenno rodziny Wopersnow, w 1773 r. odkupione wraz z Kamosowem przez von Kleistów. W 1777 r. von Kleistowie alodyfikowali oba majątki. Nasutowo pozostało ich własnością prawdopodobnie do końca II wojny światowej. Po wojnie majątek upaństwowiono. Znajduje się tu zespół folwarczny, który powstał w połowie XIX wieku. Posiadłość ma dość zwartą zabudowę. Można w niej wyróżnić trzy podstawowe części: kompleks willowo-pałacowy, część gospodarczą – podwórze gospodarcze wraz z budynkami oraz kolonię mieszkalną. Z kompleksu rezydencjonalnego nie zachował się pierwotny dworek, obecny obiekt to duża willa pochodząca z lat dwudziestych lub trzydziestych obecnego stulecia. Na skutek remontów stylowe. Bezpośrednio za willą, na wschód rozciąga się park romantyczny ze sztuczną wysepką. Drzewa pochodzą z 2 połowy XIX wieku, powierzchnia parku wynosi 1,2 ha – w tym wody 0,5 ha. Wiek drzewostanu ocenia się na około 60-100 lat. Obok willi znajduje się mały budynek gospodarczy. Na zachód od kompleksu willowo-parkowego rozciąga się podwórze gospodarcze. Przy jego południowej ścianie niegdyś mieściły się dwa budynki: chlewnia i kuźnia oraz chlewnia i obora – obecnie w całości magazyn. Po przeciwnej stronie podwórza mieści się obora. Podwórze gospodarcze porośnięte jest obecnie trawą. Pośrodku niego istnieje niewielki staw.

Kolonia mieszkalna znajdowała się w bezpośrednim sąsiedztwie założenia, na zachód i północ, wzdłuż drogi prowadzącej przez wieś. Stanowiły ją 4 czworaki na miejscu, w których mieści się współczesna zabudowa. Dalej wzdłuż drogi znajdują się jeszcze dwa domy, z których jeden nr 8(16) zachował się do dnia dzisiejszego. Druga mała kolonia mieszkalna znajduje się na północ od założenia, przy bocznej drodze wiejskiej. Składają się na nią dwa domy wiejskie. Oba domy datowane są na okres bezpośrednio poprzedzający wybuch II wojny światowej.

Stan zachowania zespołu ocenia się jako zły. W części rezydencjonalnej dworek nie zachował się. Willa jest przerobiona i pozbawiona cech stylowych, a park zaniedbany.

Niemierzyno – gmina Połczyn Zdrój

Założenie średniowieczne, XIII w. Założono folwark Gross Nemrin – ród von Kleist sprzedany później von Zastrowom, koniec XVIII w., nabyli von Manteuffel 1771 r. ponownie von Zastrow, pod k. XVIII w. zał. drugi majątek Klein Nemrin. W XIX w. powstał z obu samodzielny majątek związany z kluczem dóbr Manteufflow z Kolacza. W 1928 r. właścicielem majątku był Ewald von Manteuffel, a w 1628 roku Joachim von Kleist (9 wótk ziemi, 1 zgródnik, 1 młyn, 1 owczarnia, 1 pachotek, 1 karczma).

Nosibądy – Naseband (gmina Grzmiąca)

Wieś z 1364 roku, założona przez Hynricka z Netzebant, później lenno rodu von Kleist do 1687 r. Przejściowo w XVII wieku wchodziła w skład lenna rodu von Glasenapp (do 1697 roku). W 1735 roku przeszła na własność rodziny von Bonin. Wówczas majątek kupił Martin Joachim von Kleist, a 1735 roku majątek powrócił do rodu von Bonin. Do obiektów godnych uwagi należy kościół filialny pw. św. Stanisława B i M, wybudowany jako gotycki w 1 poł. XVI wieku, jednonawowy, murowany z cegły i kamienia (korpus), z szachulcową dzwonicą. Ponadto znajduje się tu założenie pałacowo-parkowe z folwarkiem. Klasycystyczny pałac zbudowany został na przełomie XVIII i XIX wieku. Wokół rozciąga się park o powierzchni 3,90 ha, w tym wód: 0,35 ha. Jest bardzo zaniedbany. Do ciekawych obiektów drzewostanu należą: 3 dęby szypułkowe o obw. 470 cm, 490 cm, 540 cm; buk pospolity o obw. 400 cm; buk odmiany purpurowej o obw. 420 cm; klon pospolity o obw. 440 cm; lipa drobnolistna o obw. 460 cm; 2 sosny pospolite o obw. 340 cm. Roślinność obcego pochodzenia: jedlice Douglasa, orzech włoski.

Osówko – Wutzow (gmina Tychowo)

Wieś z XVI wieku, pierwsze wzmianki pisane pochodzą z 1575 roku, lenno rodu von Kleist. W 1801 roku majątek kupiła rodzina von Ingerleben z Wicewa. Brak śladów materialnych bytności rodziny von Kleist.

Pękowo – Pankow (gmina Szczecinek)

Majątek rodu von Kleist z siedzibą w Radaczu, w 1756 r. należał do Bugisłaf von Kleist, porucznika w oddziale Brandeisa. W 2 połowie XIX w. istniało tu niewielkie założenie dworskie, rozbudowane w latach 20-tych XX w. Składało się z czworobocznego dziedzińca, wokół którego usytuowane były budynki gospodarcze, a od strony południowej dwór. W latach 20-tych istniał nad rzeką młyn wodny. W 1939 r. właścicielem majątku był Max Rostin. W tym czasie obejmował on 410 ha, w tym 115 ha lasu. Poza uprawą ziemi zajmowano się hodowlą owiec,

bydła i trzody chlewnej. Obecnie miejscowość jest niezamieszkała. W miejscu dawnego siedliska, po wschodniej stronie dojazdowej drogi, nad strumieniem, znajduje się kępa drzew: świerki, dęby, kaszatnowiec, topole, wierzby oraz krzewy śnieguliczki białej. Brak zabudowań, teren zarośnięty.

Pobierowo – Pobirow (gmina Rewal)

Powstało na miejscu starej osady Słowian pomorskich z XI-XII wieku oraz w dokumentach pisanych, w 1368 r. została wymieniona taka nazwa. W 1590 roku została zbudowana tu kaplica ewangelicka. Wiadomo, że Pobierowo w przeszłości stanowiło własność Kleistów (Kleszczy), starego pomorskiego rodu, którego członkowie zajmowali wysokie stanowiska na dworze książąt Gryfitów i w życiu publicznym na Pomorzu, o czym świadczy fakt, że komandor suchańskich joannitów, Tessen Kleist, występował jako świadek w układzie podpisanym w 1493 r. w Pyrzycach, a dotyczącym kwestii dziedziczenia władzy na Pomorzu Szczecińskim. Ten sam Tessen Kleist był towarzyszem Bogusława X w jego pielgrzymce do Ziemi Świętej od grudnia 1496 do kwietnia 1498 roku. Natomiast Jerzy Kleist, który był kanclerzem książęcym, pozostał w kraju, aby pomagać księżnej Annie (Jagiellonce, żonie Bogusława X) w sprawowaniu władzy książęcej na Pomorzu. Jeszcze w 1628 r. Pobierowo należało do rodziny Kleist. 10 sierpnia 1628 r. wdowa po kapitanie Antonie Kleist, Juliane Elisabeth z domu Koller, sprzedała posiadłość podporucznikowi Kasparowi von Paris. W kilka lat później majątek wrócił ponownie do pierwszych właścicieli, gdyż Johan Joachim von Kleist odkupił go za kwotę 8.000 talarów. Pozostało w rękach tej rodziny do 1772 r., kiedy to w Berlinie umarł hotelarz Ludwig Leopold Georg von Kleist. Jego matka sprzedała później Pobierowo staroście Kleist, następnie po kilku latach na krótko Pobierowo przejęła inna osoba, od której powróciło w ręce von Kleista. W 1789 r. dzierżawcą Pobierowa został Daniel Rickman. W 1801 r. rotmistrz Otto Joachim von Kleist odstąpił za cenę 781 talarów, 18 groszy, 48 korców żyta i 10 sztuk dobrych gęsi Dawidowi Wernkaufowi wiatrak należący do wsi. Następnie w 1803 r. pozostały majątek przekazał na własność dziedziczną mieszczańskiemu Danielowi Godfredowi Rickmanowi za kwotę 22 tysiące talarów. Przekazanie zostało zaakceptowane przez króla pruskiego 10 czerwca 1802 r. Pobierowo nie miało kościoła, lecz tylko kaplicę z małą wieżą i dzwonami, zbudowaną przez Ewalda von Kleista w drugiej połowie szesnastego wieku, kilka lat przed pierwszym spisem parafialnym. Półtora wieku później zaprzestano tam odprawiania mszy.

Pomianowo – Pumlow (gmina Białogard)

Alodialny majątek rycerski i wieś kościelna o układzie ulicówki. Stanowiła częściowo własność szlachecką, a w części należała do domeny książęcej w Białogardzie. Była starym lennem rodziny von Kleist. Druga część wsi, która składała się

z 3 zagród chłopskich była niegdyś starym lennem rodu von Krautspär, ale później stała się lennem von Kameke. Na skutek bankructwa przeszła na własność rodziny von Wedell w 1661 r. aż do rozwiązania majątku w XIX wieku. Około 1895 roku znajdowało się w majątku 7 budynków mieszkalnych, 11 gospodarczych, szkoła, dom wdowy po pastora i 37 innych budynków. Według źródeł z późniejszego okresu Pomianowo składało się z udziału szlacheckiego (z dwoma folwarkami, owczarnią, 5 chłopami, 3 robotnikami folwarcznymi), 13 domów, młyna, owczarni, dworu i kościoła.

Zabytki z okresu przynależności wsi do rodziny von Kleist: Kościół filialny rzymsko-katolicki pw. Chrystusa Króla, parafia rzymsko-katolicka w Białogórzynie. Usytuowany jest w centrum wsi na lekko wyniesionym terenie. Otoczony prostokątnym placem o prostej podłodze urbanistycznej w całości wypełniony trawistą polaną, z drzewami rosnącymi wzdłuż granicy działki. Są to pojedyncze piękne klony, kasztanowce, jesiony i lipy (wycięte w 2005 roku). Pierwotnie wokół kościoła rozciągał się cmentarz, obecnie nieczynny. Teren przykościelny wyznaczony jest kamiennym murkiem o nieobrobionych dużych ciosach osadzonych bezpośrednio w ziemi, tworząc niewielką skarpgę otaczającą kościół. Od strony zachodniej usytuowane jest główne wejście na plac kościelny. W bezpośrednim sąsiedztwie od strony północnej, południowej i wschodniej graniczy z zabudową wsi. Kościół w Pomianowie pełnił rolę kościoła filialnego parafii w Żytelkowie, należał do synodu w Białogardzie, był kościołem ewangelickim. Patronat nad kościołem został przydzielony na mocy listu lennego z około 1411 roku, patronat sprawowała rodzina von Kleist. Kościół szachulcowy bez wieży został zbudowany według źródeł w 1512 roku. Niektóre źródła datują go na XVIII wiek, plakietka znamionuje jedynie ślad, który pozostał po starym wcześniej istniejącym w tym miejscu kościele. W 1889 r. była przebudowa kościoła, o czym świadczy plakietka na elewacji kościoła, a w 1934 r. został odnowiony przede wszystkim od strony frontu oraz głównego wejścia. Wnętrze otrzymał wówczas inną polichromię. Kościół, mimo iż był filią posiadał cztery morgi ziemi uprawnej i sześć mórg łąk oraz kapitał w papierach wartościowych. Do 1943 roku był tutaj pastor Johannes Ryns, do końca II wojny światowej kościół należał do ewangelików i był pod opieką miejscowych właścicieli ziemskich.

Przeradz – Eschenrieg (gmina Grzmiąca)

Wieś chłopska założona na gruntach wsi Replin w 1579 roku przez Jurgena von Ramel, za przyzwoleniem księcia Jana Fryderyka. W 1591 roku otrzymał wieś Richard von Kleist, zarządca domeny książęcej w Kołbaczu. W 1628 roku właścicielem był Hans Friedrich von Kleist, w skład majątku wchodziło 8 włók ziemi, 3 zagrodników, 1 młyn, 1 karczma. Nie zachowały się budowle z okresu własności rodziny von Kleist. Do ciekawych obiektów należy kościół filialny pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa, neogotycki, ceglany z 1850 roku.

Radacz – Radatz (gmina Borne Sulinowo)

Wieś ulicówka, położona na Pojezierzu Drawskim, 10 km na zachód od Szczecinka, po zachodniej stronie jeziora Radacz. Najwcześniejsze dane o zasiedleniu tej wsi wskazują na wczesne średniowiecze. Świadczą o tym znajdujące się tu grodziska. Jedno z nich pochodzi z końca VII wieku. Jest to gród typu nizinnego z rozbudowanym podgrodzem. Drugie zaś grodzisko pochodzi z czasów pełnego średniowiecza. Od 1289 roku teren ten wchodził w skład posiadłości rodu pomorskiego Kleszczów, którzy na przestrzeni dziejów zmienili brzmienie nazwiska na von Kleist. Po raz pierwszy nazwa wsi pojawiła się na dokumencie informującym o pożarze z 1403 roku jako siedziba rodowa linii radeckiej von Kleistów, której założycielem był Voltz Kleist (pomorski ród Kleszczów, który uległ germanizacji i przyjął nazwisko von Kleist). Potwierdzenie lenna uzyskał od księcia Bogusława, syn Voltza – Pribislaff Kleist. W zapisach z początku XV w.: „znany był z wypraw łupieżczych na ziemie zakonu krzyżackiego, zamieszkały w ziemi szczecineckiej ród Kleszczów (Klest vel Kleist)”. Z kolei w roku 1590, w okresie sporów granicznych: „Kleist, ówczesny starosta szczecinecki, postanowił podstępem przesunąć granicę ziemi szczecineckiej w głąb ziem polskich. Wrzucił więc do rzeki wpadającej do j. Pile słup graniczny z godłem Rzeszy. Chciał w ten sposób zagarnąć ziemię położoną między j. Pile, Gwdą i dawną granicą polską”. Dzieje rodu Kleistów były ściśle związane z historią rejencji szczecineckiej, prawdopodobnie do połowy XIX wieku. W XVIII wieku był to jeden z bogatszych rodów pomorskich, który posiadał dziewięć wsi. Około 1888 roku dobra radackie obejmowały 997,43 ha, roczny dochód sięgał 3918 marek. Radacz był własnością von Kleistów do końca XIX wieku. Na początku XX wieku właścicielem jego był K. Casiner. W roku 1939 i przez okres II wojny światowej, właścicielem wsi pozostawał Willi Moltrecht. Po wojnie mieścił się tu PGR, aż do momentu swojego upadku. Znajdujący się w Radaczu pałac i park, powstały za sprawą von Kleistów, do końca służyły właścicielom majątku. Park o pow. 3 ha, powstał w XIX wieku w oparciu o zasady stylu krajobrazowego. Od zachodu park graniczy z polami uprawnymi i działką kościoła, od południa z zabudową gospodarczą byłego PGR. Pałac wzniesiono w XIX wieku. Ciekawe jest to, że jeszcze w 1939 r., w przeprowadzonym spisie ludności 21 osób we wsi Radacz podało swoją narodowość jako polską.

Kościół ufundowany został przez Kleistów w 1744 r. Wszystkie elementy wyposażenia prezbiterium i ołtarza głównego oraz nawy powstały w latach nam współczesnych. Brak jest jakichkolwiek akcentów historycznych w wyposażeniu z lat budowy kościoła. Jedynymi wyjątkami są zachowane w ścianie południowej drzwi z 1744 roku, a także konstrukcja empyry z 1744 roku. Powstała ona ze złożenia fragmentów wschodniej i północnej empyry. Na wieży zlokalizowany jest dzwon neobarokowy, który powstał w ludwisarni Voss und Sohn w 1891 roku w Szczecinie. Obecnie nie jest on używany z powodu zagrożenia konstrukcji wieży.

Niezaprzeczalnie najbardziej efektownym i pięknym obiektem wyposażenia kościoła przez ponad 200 lat była ambona, przerobiona przez von Kleistów z trzech karet Jana III Sobieskiego. Weszły one w posiadanie Henninga von Kleista, gdy w styczniu 1741 roku wkroczył do Oławy na czele wojsk pruskich. Za zasługi na polu bitwy otrzymał pozwolenie od cesarza Fryderyka II Wielkiego (1740-1786) na zabranie wszystkich ruchomości z pałacu i innych pomieszczeń. Piękne karety razem z innymi mobiliami przewieziono do Radacza, do prywatnych dóbr generała. Od 1945 roku ambona jest eksponatem Muzeum Pałacu w Wilanowie.

Według jednej z legend, której twórcą miał być najprawdopodobniej sam Henning Aleksander von Kleist, ambona została przerobiona z wozu triumfalnego, który to miał służyć Sobieskiemu do uroczystego wjazdu po uwolnieniu od tureckiej nawały do Wiednia. Inna wersja tej legendy mówi, iż kareta ta była darem wdzięcznych Wiedeńczyków za obronę dla króla polskiego. Jednak faktem pozostaje, iż dzięki analizie przeprowadzonej przez Żurawską („Ambona z Radacza, czyli rzecz o karetach Jana Sobieskiego” – „Biuletyn Historii Sztuki” R XLIII, nr 3, 1983 r.) można dziś napisać, że nie był to ani wóz ani rydwan triumfalny. Były to trzy karety niezaprzeczalnie pochodzące z oławskiej powozowni Sobieskich. Jak twierdzi Żurawska, najstarszą znaną w prasie notatką na ten temat jest artykuł z prowincjonalnej gazety „Neue Pommersche” z 1827 roku. Podała ona sprzeczne z faktem rzeczywistym informacje i to dzięki niej późniejsze opracowania powieleły błędy w niej zawarte. Przedstawiała ona ambonę jako wóz triumfalny z 1683 roku. Informacja ta była rozszerzana lub tylko wzmiankowana w zależności od literackiego potencjału danego autora. Błędy te to nie tylko dane na temat pochodzenia, ale także podają błędne daty, osoby i fakty. Żurawska wyjaśnia to następująco: „legendę o rydwanie Jana III sfabrykowała sama rodzina Kleistów. W kształcie ambony doszukiwano się podobieństwa do autentycznego wozu bojowego, używanego także w pochodach triumfalnych i obrzędach kultowych. Jego trzy ściany i wejście od tyłu zdawały się pasować do kształtu kazalnicy. Ewidentne herby rodowe Sobieskich, godło Polski, mylnie wówczas odczytywane inicjały, panoplia tureckie, nie mogły budzić niczyjej wątpliwości w wiązaniu ich z popularną i cieszącą się ogromnym zainteresowaniem postacią króla Jana III, zwycięskiego obrońcy Europy przed niewolą turecką. Historycyzm XIX wieku wzmógł jeszcze i podbudował sławę licznymi publikacjami. Być może pomogła również antagonistyczna polityka Prus wobec Austrii, chęć uwypuklenia tego, co w czasach Sobieskiego chciano zlekceważyć i umniejszyć”. Z listów króla do żony, słanych z obozu, widać szczere rozgoryczenie. Cesarz państwa austriackiego, Leopold V, zachowywał się nietypowo. Nie było uroczystego wjazdu do Wiednia, nie było zwyczajowego triumfu ani podziękowań. Król wracał do kraju gnębiony po drodze przez wojska Tokolego, spragniony pociechy i ukojenia na łonie rodziny. Nie mógł lud wiedeński ofiarować Sobieskiemu karet, ponieważ wszelkie objawy wdzięczności były tłumione przez oficerów i urzędników austriackich. Sumy poda-

wane przez różnych autorów 3000, 4000 czy też 5000 dukatów zebranych przez mieszkańców Wiednia na rzecz tego wozu nie są udokumentowane i mało prawdopodobne. Innym faktem do wyjaśnienia pozostaje napis na ambonie: „Currus Triumphalis Joannis Sobiesky Regis Polonorum”. Napis ten jest mało wiarygodny ze względu na brak jednolitych danych w opracowaniach na temat jego umiejscowienia na ambonie. Istnieje jednak hipoteza, że umiejscowiono go w XIX wieku dla coraz to liczniejszych turystów, których wizyty w skromnym kościółku mogły przynosić całkiem pokaźny zysk. Ambona, jako pamiątka po królu Janie III, stała się przedmiotem kultu, szczególnie dla Polaków z sąsiednich terenów. Kleistowie byli zapewne usatysfakcjonowani tym faktem. Przy okazji takiego zainteresowania podkreślano zasługi jednego ze znaczniejszych przodków rodziny, którego tytuły uwidacznia czotowa tablica ambony.

Właścicielami majątku w 1628 r byli: Daniel i Asmus von Kleist (42½ włóki ziemi, 16 zagrodników, 1½ młyna, ½ karczmy 2 owczarnie, 2 pachotków) oraz spadkobiercy Asmusa von Kleist (41½ włóki ziemi, 17 zagrodników, 1½ młyna, 1½ karczmy, 2 owczarnie). W 1756 roku właścicielem majątku został Bogisław von Kleist ur.1723 roku, porucznik w oddziale Brandeisa.

Radomyśl – Klingbeck (gmina Szczecinek)

Wieś założona w XVI wieku, do XVII wieku należała do rodziny von Glasenapp. W 1691 roku prawo do wsi wykupiła rodzina von Kleist, w 1756 roku we władaniu Bogisłafa von Kleist z Radacza.

Rudno – Rauden (gmina Tychowo)

Folwark, założony w XVIII wieku na gruntach majątku ziemskiego Stare Dębno, lenno rodu von Kleist. W 2 połowie XIX wieku folwark rozbudowano do rangi dużego zespołu dworskiego z dworem (obecnie nie istnieje), parkiem, zespołem budynków gospodarczych i domów pracowników folwarcznych, stał się samodzielnym majątkiem i siedzibą Rudolfa Oswalda Brunona von Kleist. W wielkości powstałego założenia świadczą pozostałości po zabudowaniach gospodarczych (obora i stodoła), park o pow. 6 ha z pozostałościami fundamentów po dawnej zabudowie i relikwiami małej architektury (zabagniony staw, ruiny grotty, elementy schodów). Na początku XX wieku majątek liczył 657 ha i należał do Elżbiety von Wolden i Jadwigi von Knobelsdorff-Berkenhoff.

Redło – Redel (gmina Połczyn Zdrój)

Stare lenno rodu von Redel, na krótko pod koniec XVIII wieku we władaniu von Kleistów.

Rzyszczewo – Ristow (gmina Białogard)

Majątek (5¹/₄ LH) rodu von Kleist, należący w 1756 roku do Eckarda Wilhelma von Kleista.

Sadkowo – Zadtkow (gmina Tychowo)

Wieś z okresu średniowiecza, lenno von Kleistów do 1841 roku. Z czasów panowania rodziny von Kleist pochodzi klasycystyczna parterowa część dworu (1 ćw. XIX w.) przykryta wysokim naczółkowym dachem. Skrzydło piętrowe z wieżą dobudowano w końcu XIX wieku, gdy właścicielem majątku była rodzina von Osten z Płot.

Smęcino – Schmentzin (gmina Tychowo)

Wieś o średniowiecznym rodowodzie, pierwszy raz wspomniana w źródłach pisanych w 1479 roku. Zniszczona w XVI wieku, ponownie zasiedlona na początku XVII wieku przez rodzinę von Kleist. Rozbudowana pod koniec XVII wieku, jako wieś kolonizacyjna z centrum przy założeniu parkowo-pałacowym. Pierwotnie należała wieś do rodów von Kleist i von Versen, od 1733 roku do 1945 roku tylko do von Kleist. Właścicielem majątku w 1628 roku był Reimer von Kleist (10 ¹/₂ włóki ziemi, 1 zagrodnik, 1 owczarnia, 1 pachotek). W 1756 roku majątek przypadł spadkobiercom Berndsa von Kleist. W 1804 roku jako właściciel majątku odnotowany został 68-letni kapitan rezerwy Franz Heinrich von Kleist. Do niego należały również majątki w Storkowie-Storkow (gmina Grzmiąca), Kusowie-Kusow (gmina Szczecinek), we wsi Czechy (gmina Grzmiąca). Na początku XIX w. Smęcino stało się siedzibą jednego z większych właścicieli ziemskich na Pomorzu, a największego w powiecie białogardzkim. W 1862 roku majątek należał do Theodora Leopolda Friedricha von Kleista, majora rezerwy, członka ekskluzywnej grupy właścicieli ziemskich wywodzących swoje prawa do ziemi z okresu panowania książąt pomorskich. W posiadanie majątku wszedł Theodor Leopold na drodze dziedziczenia w 1848 roku. W 1928 roku majątek liczył 2639 ha. Ostatnim właścicielem majątku był Ewald von Kleist, uczestnik zamachu na Hitlera w 1944 roku (zamach w Kętrzynie). Do czasów obecnych pozostał pałac neorenesansowy wybudowany w latach 1854-1856, murowany, otynkowany, wybudowany na planie prostokąta z płaskim ryzalitem, parterowy z trójkondygnacyjną wieżą od frontu. W pobliżu pałacu znajduje się park o powierzchni 4 ha oraz cmentarz rodowy bez śladów płyt nagrobnych.

Stare Dębno – Damen (gmina Tychowo)

Wieś o metryce średniowiecznej, lenno rodu von Kleist od 1576 roku, nadane przez księcia Jana Fryderyka, zatwierdzone w 1631 r. przez księcia Bogusława XV, ślady obronnego zamku, a właściwie kilkupiętrowej wieży mieszkalnej z obwałowanym podzamczem od strony zachodniej. Umocnienia powstały w XV w., zniszczeniu uległy w wyniku wojny 30-letniej, nigdy nie odbudowano. Kleistowie za-

mieszkali w dworze wybudowanym w pobliżu zabudowań wsi. Dwór (zniszczony) otoczony był parkiem krajobrazowym o powierzchni 1 ha. Rośnie tu drzewostan mieszany, częściowo zachowały się zabudowania popołowarskie. Właściciele Starego Dębna: 1523 rok, Peter Dubsclaff von Kleist (6 konnych), 1628 rok – Asmus von Kleist (14 wótk ziemi, 2 zagrodników, 3 młyny, 1 owczarnia) i spadkobiercy Richarda von Kleist (16½ wótki ziemi, 1 zagrodnik, 1 młyn, 1 owczarnia, 1 pachofek) oraz Dubschlaf von Kleist (37 wótki, 2 zagrodników, 1 młyn, 3 owczarnie, 3 pachofków) i Christoff von Kleist (20½ wótki ziemi, 2 zagrodników, 1 młyn, 2 owczarnie, 1 pachofek). W 1756 roku 4½ LH należało do Nicolasa Valentina von Kleista urodzonego 1722 roku, kapitana służącego we Wrocławiu, a 4 Land Hufen należały do Friedricha Carla von Kleista, porucznika w służbie króla (garnizon na Śląsku). W 1804 r. właścicielem majątków Stare Dębno A, B i C był Otto Bogisław von Kleist starosta powiatu białogardzko-połczyńskiego. Po 58 latach, w 1862 roku nadal Stare Dębno A, B, C należały do von Kleistów (Rudolf Oswald Bruno von Kleist, porucznik, wnuk Otto Bogisława, starosty białogardzko-połczyńskiego, majątek odziedziczył w 1860 roku). Majątek Stare Dębno składający się z trzech części był jednym z największych spośród wielu, które należały do rodu.

W XVIII wieku majątek podzielony został na trzy części. Dwie należały do linii motarzyńskiej. Z tej linii wywodził się poeta Heinrich Berndt Wilhelm von Kleist, urodzony w 1755 roku, twórca takiego dzieła jak: „Kasia z Heilbronn”. Trzecia z części podzielonego majątku wielokrotnie zmieniała właścicieli, by ponownie w 1790 roku powrócić do Kleistów. W 1939 roku majątek liczył 1515 ha i należał do Friedricha Wolfa von Kleist-Retzow. Do chwili obecnej zachował się kościół, pw. św. Szczepana położony w centrum wsi na niewielkim wzniesieniu otoczonym kamiennym wałem, wzniesiony w XVIII w., szachulcowy, salowy z prezbiterium zamkniętym trójbocznie, bez wieży, z ciekawym wyposażeniem – barokowa ambona i dobrze zachowana w podłodze płyta nagrobna, grodzisko ze śladami wieży obronnej, park o pow. 6 ha ze śladami cmentarza rodzowego (fundamenty mauzoleum).

Świelino – Swellin (gmina Bobolice)

Wieś średniowieczna, stare lenno rodu von Kleist, w 1766 roku majątek sprzedali Friedrichowi Wilhelmowi von Uhofel. Właścicielami w 1565 r. byli Cord i Jakob von Kleista (wasale biskupa kamieńskiego). W 1756 r. majątek (6 11/56 LH) roku przynależał do Lorenza Christiana von Kleist (obok majątku w Wełdkówku) urodzonego 1720 roku, kapitana w regimencie von Braunschweiga. Ród von Kleist był fundatorem kościoła pw. św. Piotra i Pawła, zbudowanego w 1500 roku, w stylu późnogotyckim. Wieża pochodzi z połowy XVI w. (poświęcona została 29 VI 1946 r.), trójkondygnacyjna. W 1840 r. kościół został rozbudowany w ten sposób, że przedłużona została nawa w kierunku wschodnim i dobudowane po bokach dwie kruchty. Kubatura kościoła wynosi 1100 m³, powierzchnia użytkowa

260 m². Jest orientowany, późnogotycki, murowany z cegły i gładów narzutowych. Budynek jednonawowy na rzucie prostokąta, oszkarpowany, z prezbiterium wyodrębnionym zamkniętym trójbocznie. W 1979 r. prezbiterium zostało oddzielone od nawy ścianą i zamienione na zakrystię i salkę katechetyczną. Od strony zachodniej trójkondygnacyjna wieża na rzucie kwadratu o charakterze obronnym, zwieńczona jest dachem krytym blachą. Drzwi i okna ostrołukowe, strop drewniany, belkowany. Dach dwuspadowy nad prezbiterium wielopołaciowy, kryty dachówką. Zabytkowy wystrój kościoła stanowią: ambona, ławki i empora organowa z XVIII w.; krucyfiks z XVIII w. o charakterze ludowym; dzwon z 1648 r.

Świerznica – Zwirnitz (gmina Rąbino)

Wieś założona w XVI wieku, lenno rodów: Hechthansen i Zosenow, w posiadaniu rodziny von Kleistów od 1751 roku, kiedy to Primislaw Urlich von Kleist nabył majątek od rodziny von Strechow. W 1774 roku majątek przejął Joachim Rüdiger von Kleist. W skład majątku wchodził folwark Jaćmierz (Rüdigermuehe) założony przez Joachima von Kleista.

Toporzyk – Bramstädt (gmina Potczyn Zdrój)

Wieś założona w XVI wieku, lenno rodów: von Manteuffel i von Glasenapp, na krótko w 2 połowie XVII wieku należała do von Kleistów (pół wsi kupiono od rodu von Manteuffel i odsprzedano von Krockow).

Tychowo – Gross Tychow (gmina Tychowo)

Wieś średniowieczna, o słowiańskim rodowodzie, w źródłach odnotowana w latach: 1250, 1321, 1477, 1546 i w późniejszych, nazwa wsi wywodzi się od przezwiska „cichy”, przez ponad 700 lat wieś była gniazdem rodowym rodziny von Kleist – Kleszczów, będącej największym właścicielem ziemskim w powiecie białogardzkim. Nieistniejący pałac usytuowany był na usypanym pagórku, otoczonym z trzech stron przez fosę, założony był na planie litery U. Rok budowy – 1745 (w okresie życia Petera Chrystiana von Kleist) w miejscu wcześniej istniejącego obiektu, świadczyły o tym sklepienia piwnic, wielokrotnie przebudowywane i rozbudowywane (w 1910 r., dobudowano dwie werandy). Pałac otaczał wspaniały park w stylu angielskim z dendrologicznymi osobliwościami. W pobliżu zlokalizowany był zespół folwarczny (częściowo zachowany) składający się z: fabryczki maszyn rolniczych, fabryki beczek, gorzelni, fabryki ziemniaczanych chipsów. Z historią Tychowa szczególnie związana jest postać Hansa von Kleista, żyjącego na przełomie XVIII i XIX w., posła do pruskiego sejmiku krajowego, przyjaciela von Bismarcka, konserwatysty, najautentyczniejszego przedstawiciela pruskich junkrów. Długoletni landrat powiatu białogardzkiego. Właściciele Tychowa: Jürgen

von Kleist (1523) – zobowiązany z tytułu praw lennych do wystawienia 7 ciężkozbrojnych konnych rycerzy; Bartes von Kleist (1523) – 1 konnego, Marten von Kleist (1523) – 2 konnych. Właścicielem majątku w 1628 roku byli: Carsten von Kleist (10 wólk, 1 zagrodnik, 1 młyn, 1 owczarnia, 1 pachotek), Dinnies von Kleist (12 wólk ziemi, 1 zagrodnik, 1 owczarnia, 1 pachotek), spadkobiercy Hansa von Kleista (6½ wólki ziemi, 1 owczarnia, 1 pachotek) oraz Joachim von Kleist (6½ wólki ziemi). W 1756 roku Tychowo należało do Franza Lorenza von Kleista urodzonego w 1713 roku, kapitana dragonów z Bayreuth. Na początku XIX w., Tychowo A i B wraz z licznymi folwarkami (Bąbnica, Wilhelmshof, Charlottenaue) należały do Johana Jürgena von Kleista, urodzonego w 1770 roku, porucznika rezerwy. Do niego w tym czasie (1804 r.) należał również majątki: Krosinko i Kikowo. W 1862 roku Tychowo wraz z folwarkiem Trzebieszyn jest własnością Carla Friedricha von Kleista-Retzow, bratanka Hansa Hugo von Kleista-Retzow z Kikowa. W posiadanie majątku wszedł w 1859 roku w wyniku przejęcia.

Tychówko – Woldisch Tychow (gmina Połczyn Zdrój)

Wieś średniowieczna o słowiańskim rodowodzie, lenno rodu von Wolde (Ostre Bardo) następnie von Bonin. Od 1685 roku na drodze kupna od Otto Casimira von Bonin, przeszła na własność Petera Ernesta von Kleista, następnie jego syna starosty Joachima Ewalda von Kleista (majątek zajmował powierzchnię 7½ LH), który był patronem wzniesionego w 1739 roku kościoła. W rękach rodziny von Kleist majątek pozostawał do XIX w. Materialnym świadectwem bytności rodu von Kleist jest pochodzący z 1739 roku kościół szachulcowy, wybudowany staraniem i ze środków rodziny. W kościele do niedawna znajdował się witraż z herbem rodzowym i inskrypcją „Achatius Kleist zu Vizouw Erbsessen pochodzący z XVIII wieku.

Trzebiec – Neuohof (gmina Tychowo)

Folwark założony w XVIII wieku przez rodzinę von Kleist na gruntach majątku ziemskiego Wicewo, przy czym w 4 ćw. tamtego stulecia znajdowała się owczarnia. Folwark w 1804 roku wraz majątkim Wicewo nabył prezydent szczecińskiej kamery von Ingersleben. Do obiektów sprzed 1945 roku należy założenie parkowo-dworskie, park z końca XIX wieku (dęby, buki, graby, świerki), dwór z początku XX wieku.

Trzebiszyn – Johansber (gmina Tychowo)

Folwark rodziny von Kleist, od 1685 r. (27 sierpnia) do XIX. Pierwszy właściciel Peter Ernest von Kleist.

Unieradz – Neurese (gmina Siemysł)

Wieś wzmiankowana po raz pierwszy w 1266 r., w 2 połowie XVII w. wieś należała do rodzin: von Manteuffel i von Kleist, do czasu kiedy to na początku

XVIII wieku Ewald Joachim von Reichmann, burmistrz Kołobrzegu odkupił od nich udziały. Z zapisów archiwalnych wynika, że jednym z Kleistów był Hans Jürgen, który wraz z żoną Barbarą z domu von Parleben w dniu 21.01.1707 roku dokonał sprzedaży. Drugim był Joachim Henning von Kleist, który sprzedał swoje udziały 3 marca 1712 roku.

Wardyń Dolny – Klein Wardin (gmina Połczyn Zdrój)

Wieś średniowieczna, stare lenno rodu von Glasenapp (pierwsze wzmianki 1337 r., następne 1418 r., XVIII w.), później von Lenz. W 1734 r. nabyta przez rodzinę von Kleist, a w 1745 r. przez rodzinę von Podewils, w 1764 r. należy do Magdaleny Lukretii Juliany von Kleist z domu von Platen, po 1780 r. majątek odziedziczyli jej 3 synowie, w tym major wojsk polskich Johann Ludwig von Kleist (w wsi były 2 folwarki i trzeci zwany Małym Wardyniem). W 2 połowie XIX w. majątek w rękach rodu von Manteuffel, aż do 1928 roku.

Wełdkówko – Klein Voldekow (gmina Tychowo)

Wieś średniowieczna, lenno rodziny von Kleist. W 2 połowie XVIII wieku znajdowała się najbardziej okazała siedziba szlachecka na terenie pow. białogardzkiego, wybudowana ok.1700 roku przez wdowę po generale von Löllhöfel z domu von Kleist.

Wicewo – Vietzow (gmina Tychowo)

Wieś dworska założona w okresie średniowiecza, w źródłach odnotowana w latach: 1250, 1445, 1486, 1524 i w późniejszych, jako lenno rodu von Kleist. Właścicielami majątku w 1628 roku byli – Wilhelm von Kleist (Wicewo – 32 włóki, 1 młyn, 2 owczarnie, 2 pachółków) i Jacob von Kleist (6½ włóki ziemi). W 2 połowie XVIII w. we wsi znajdowała się siedziba rycerska, folwark, owczarnia, a na polach majątku folwark Griinwiese oraz 2 gospodarstwa. W zespole dworskim było 8 domów pracowników, mieszkał tam również nauczyciel i był młyn wodny oraz karczma z folwarkiem i owczarnią. Ponadto na terenach majątku funkcjonowały 3 nowe gospodarstwa dzierżawne. W osadzie był kościół i 21 domów. W Wicewie urodził się Ewald von Kleist w 1700 r., w majątku swojego ojca Ewalda Joachima von Kleista, starosty powiatowego w Białogardzie (Belgard) męża Hedwig von Blankenburg, wywodzącej się ze starego pomorskiego rodu, który w 1243 r. przybył na Pomorze z Niemiec. Ewald von Kleist zastąpił z tego, że był jednym z dwóch niezależnych wynalazców (w 1746 r.) butelki lejdejskiej, drugim był Pieter van Musschenbroek. Warte odnotowania jest również to, że naukę pobierał w gimnazjum w Szczecinku w latach 1715-1718. Na majątek Kleistów z Wicewa składały się 3 części: a, b, c w Wicewie (Vietzow); majątki:

we wsi Osówko (Wutzow), w Krosinku i Zulow (obecnie o tej nazwie, nie istnieje), Klein Krosin; folwarki: Dzikie (Dieck) i Lazenz oraz Trzebiec (Neuchof). Majątek ten w znacznym stopniu został uszczuplony przez Ewalda w wyniku kolejnych wyprzedazy zadłużonego majątku. Zmarł 10 grudnia 1748 roku w Koszalinie, gdzie był prezesem królewskiego sądu dworskiego.

W 1804 r. majątek nabył prezydent szczecińskiej kamery von Ingersleben i posiadał go do 1845 r. W 1856 r. w Wicewie mieszkało 312 mieszkańców. W majątku była gorzelnia, cegielnia i owczarnia z folwarkiem. Na terenie parku dworskiego stoi kościół neogotycki, zbudowany w 1869 r., na miejscu starszego. W zespole dworskim była też szkoła. W 1864 r. majątek nabył Oskar von Rhoeden i w rękach tej rodziny Wicewo pozostawało do 1928 r. W tym czasie właścicielem majątku liczącego 2082 ha ziemi, łącznie z folwarkami: Dzikie, Rozłazino i Sławomierz, był Robert von Rhoeden. Wkrótce potem majątek wrócił w posiadanie rodziny von Kleist. Ostatnią przedwojenną właścicielką majątku była Helena von Kleist z domu von Rhoeden. W 1939 r. we wsi mieszkało 387 osób. Do ciekawych obiektów należy kościół pw. MB Szkaplerznej, zbudowany w 1869 r. w stylu neogotyckim. Murowany z cegły, orientowany, z prezbiterium wyodrębnionym, zakończonym półokrągło. Od strony zachodniej murowana wieża pokryta dachówką. Okna zakończone łukiem ostrym, w prezbiterium 3 ozdobione witrażami. Sufit sklepiony. Dach dwuspadowy, kryty dachówką. Chór organowy prosty, wsparty na 2 drewnianych słupach, brak organów. Pod kościołem sklepiona krypta wsparta na 2 kolumnach z osobnym wejściem i czterema oknami zakończonymi półokrągło. Znajduje się tu również zespół dworski założony w XVIII w., rozbudowany w XIX w. i na pocz. XX w. Złożony był z okazałego dworu, parku i zespołu budynków folwarcznych usytuowanych wokół obszernego prostokątnego podwórza. Dwór był użytkowany do 1974 r., potem opuszczony uległ powolnej dewastacji, na początku lat 90. XX w. jego ruiny rozebrano. Murowane, ceglane budynki gospodarcze wzniesiono w końcu XIX w. Park dworski, pow. 8 ha, krajobrazowy, wyposażenie zniszczone, układ zatarty, stan techniczny drzewostanu dobry. Na terenie parku znajdują się 3 stawy połączone strumieniami. Pierwotny układ alejek jest częściowo nieczytelny. We wschodniej części parku, wzdłuż strumienia zachowała się aleja drzew liściastych: buki, dęby i graby.

Zamęcie – Zamenz (gmina Borne Sulinowo)

Majątek ziemski wchodzący w skład klucza dóbr ziemskich Juchowo-Juchow należący do rodu von Kleist, w 1756 roku należy do Heinricha Alexandra von Kleista, urodzonego w 1712 r., majora w oddziale Kalcksteina.

Zaspy Małe – Kl.Satspe (gmina Tychowo)

Wieś należąca w 1756 roku do Berndta Georga von Münchow generała-porucznika na saksońskiej służbie. Majątek liczył wówczas 4 LH (Land Hufem 1L-

H=19,5 ha). W 1804 r. jako właściciel wsi odnotowany został Hans Joachim Gneomar von Kleist z Niemicy (powiat sławieński), właściciel Białogórzyna (gmina Białogard).

Żelazno – Silesen (gmina Białogard)

Wieś założona w średniowieczu, w 1804 roku 3 gospodarstwa chłopskie należały do Hansa Joachima Gneomara von Kleista z Niemicy -powiat sławieński.

Żerdno – Schneidemühl (gmina Czaplinek)

Wieś położona nad jeziorem Żerdno, majątek ziemski należący do rodziny von Kleist (klucz Radacz), w 1756 roku należał do Bogislafa von Kleist z Radacza.

Żytekowo – Siedkow (gmina Białogard)

Od 1 połowy XVIII do końca XIX w. własność rodziny von Kleist. W 1804 r. należy do wdowy von Kleist, matki 49-letniego kapitana kirasjerów z Schonebeck. W gminnym spisie pomorskiej szlachty sporządzonego na dzień 1.01.1862 roku wieś Żytekowo należała do Louisa Wilhelma Ferdynanda von Kleista, brata Hansa Ludwiga posiadającego dobra w powiecie słupskim i brata Otto Heinricha Rudolfa z Łączna (gmina Borne Sulinowo, powiat szczecinecki). We wsi kościół wybudowany staraniem rodu von Kleist. Zbudowany został w XVIII w., a przebudowany w XIX w. Jest orientowany, z cegły i kamienia, tynkowany, salowy, oszkarpowany. Od strony południowej zakrycia, od zachodniej wieża drewniana, kryta piramidalną iglicą, w roku 1958 przy remoncie dachu została przebudowana. Okna i drzwi ostrołukowe, strop płaski.

Członkowie rodu von Kleist:

- Wilhelm zu Vitzou (Wicewo)
- Jochim zu Zatkou (Sadkowo)
- Jacob zu Vitzow (Wicewo)
- Jochim – Tychówko (Voldichow Tychow)
- Reimer ze Smęcina (Schmentzin)
- Lorentz z Dobrowa (Doberow)
- Asmus ze Starego Dębna (Damen)
- Adrian z Kowalek (Kuewalck)
- Carsten z Tychowa (Gross Tichow)
- Dinnies z Tychowa (Gross Tichow)
- spadkobiercy Walentego z Motarzyna (Mutterin)
- Otto z Kikowa (Kickow)
- Hans z Tychowa (Gross Tichow)

- Joachim z Tychowa (Gross Tichow)
- Joachim z Niemierzyna (Nemmrin)
- spadkobiercy Richarda ze Starego Dębna (Dahmen-Damen)
- Dubischlaf ze Starego Dębna (Damen)
- Christoff ze Starego Dębna (Damen)
- Reimer z Kowalek (Kuhwalek)
- Jürgen z Wełdkowa (Vö Idikou)
- Pribschlaff z Motarzyna (Mutterin)
- Wilhelm z Dobrowa (Dubberou)
- Andreas i Otto z Borzęcina (Borntin)
- Hans Friedrich z Przeradza (Eschenrieg)
- Daniel i Asmus z Radacza (Raddatz)
- Jacob z Radomyśla (Klingbeck)
- Ewaldt z Dałęcina (Dallentin)
- Casimir z Modrolasu (Mandelatz)
- Christoph z Warnina i Wełdkowa
- Ulrich z Drzonowa (Drenow), Świerzbicy (Zwirnitz) i Białej Góry (Ballenberg) (1756)
- Ewald Friedrich z Motarzyna (Muttrin) i Dobra (Döbel) (1756)
- Lorenz z Wełdkówka (Kr.Voldekow) i Świeline (Schwellin) (1756)
- Hans Jochem z Sadkowa (Zatkow) (1756)
- Friedrich Wilhelm z Byszyna (Boissin)(1756)
- Jochem z Tychówka (Woldisch, Tychow) (1756)
- Lorentz ze Świeline (Schwellin) (1756)
- Math. Reimer z Cybulina (Zeblin) (1756)
- Heinrich Alexander z Juchowa (Juchow) (1756)
- Dubslaff z braćmi von Kleist ze Starego Dębna (Damen)
- Bartes von Kleist z Tychowa (Tichow)
- Marten von Kleist z Tychowa (Tichow)
- Henning i Dubeslaff von Kleist z Motarzyna (Mutrin)
- Jacob von Kleist z Wicewa (Vitzow)
- Cordt i Jacob von Kleist z Dargini (Dargen) i Świeline (Schwellin)
- Pribslaff von Kleist ze Starego Dębna (Damen)
- Schir von Kleist z Radacza (Raddas) (1523)
- Bracia Manduull z Karścina (Kerstine) (1556)
- Otto Bogisław, właściciel majątku Dobrowo, Byszyno, Dobrówko, Stare Dębno A, B, C, Lipie, Batyń z folwarkiem Krampa
- Georg Lorenz August Philips, właściciel majątku A i B w Kamosowie oraz Nasutowie A i B
- Johan Jürgen z Tychowa, właściciel majątków A i B w Tychowie wraz z Bąbnicą, Krosinkiem i Kikowem

- Hans Joachim Gneomar z Niemicy, właściciel Białogórzyna, majątków A i B we wsi Buczek, 3 gospodarstw chłopskich we wsi Żelazno, majątek Zaspy Małe
- Wilhelm Ludwig Johan, właściciel majątku w Czarnkowie, Drzonowie i Kowalkach.
- Franz Heinrich, właściciel Smęcina, majątku Czechy, Storkowo, Kusowo (ur.1736)
- Friedrich Wilhelm, właściciel Warnina i Sadržowa (ur. 1771)

■ Analiza historyczna rodu **von Glasenapp**

Przynależność do stanu szlacheckiego wiązała się z posiadaniem ziemi otrzymanej w lenno najczęściej od panującego, którym był któryś z książąt pomorskich, bądź elektor brandenburski, czy też później król pruski. Bycie szlachcicem dawało szereg praw i przywilejów ekonomicznych i sądowniczych: nietykalność majątkową, wyłączość na sprawowanie najważniejszych urzędów państwowych. Wszyscy przynależni do stanu szlacheckiego posiadali generalnie jednakowe prawa a zwłaszcza obowiązki wobec swojego najwyższego suwerena, którym był: książę, elektor, król, cesarz. Stan ten był zróżnicowany głównie pod względem ekonomicznym. Rody różniły się ilością posiadanej ziemi. Najwięksi posiadacze, do których zaliczały się rodziny: Flemingów, Borcków, Dewitzów, Wedłów, Ostenów, Glasenappów, Manteuffłów, Kleistów, Podewilsów – posiadali po kilka tysięcy hektarów ziemi. Posiadane majątki, silne i długie więzi z systemem władzy książęcej stały się podstawą do wyodrębnienia w XVI w. tzw. szlachty zamkowej. Członkowie rodów należących do niej, posiadali prawo do pierwszeństwa składania przysięgi hołdowniczej i odbierania przywilejów konfirmacyjnych dóbr, które stanowiły samodzielne jednostki samorządu szlacheckiego i administracji podatkowej (z wyjątkiem Glasenappów, Manteuffłów). W sprawach sądowych podlegali bezpośrednio sadowi II instancji (sądowi nadwornemu). Szlachta zamkowa sprawowała większość dziedzicznych urzędów np. urząd marszałkowski przynależny był do rodziny Flemingów, urząd kuchmistrza do rodziny Kleist – Retzow, urząd podkomorzego do rodziny Somnitz. Spośród szlachty zamkowej wywodziła się większość członków kapituł: kamieńskiej i kołobrzesckiej, stanowiących w sejmie pomorskim osobny stan prałatów.

Przywileje, prawa i obowiązki nigdy nie zostały spisane. Regulowały je prawa zwyczajowe, lenne, nadania i przywileje nadane przez książąt i ich sukcesorów oraz uchwały sejmowe. Szlachta posiadała poczucie lokalnej, pomorskiej świadomości państwowej. Podkreślała, że jej ojczyzną (Vaterland) jest Pomorze, a nie terytorium Brandenburgii, Prus czy też Niemiec. Zawsze jednak była wierna wobec każdego panującego, którego uważała za kontynuatora rodu Gryfitów.

Początki rodu von Glasenapp na Pomorzu sięgają XIII wieku. Nazwisko Glasenapp pojawia się po raz pierwszy w dokumencie wystawionym w dniu 5 kwietnia 1287 roku, przez biskupa kamieńskiego Hermana von Gleichen. Dokument dotyczy nadania mieszczanom kołobrzesckim połowy gruntów we wsi Niekanin, które wcześniej należały do Wilhelma von Glasenapp i jego synów Luberta (Lubbona) i Bertolda. Obok dóbr w Niekaninie do rodu należała wieś Skronie.

Pochodzenie rodu jest nieznane. Jak wskazuje cytowany dokument, Wilhelm był drobnym rycerzem, który otrzymał dobra w Niekaninie przed 1287 rokiem,

wcześniej jednak nie odgrywał znacznej roli wśród ówczesnego rycerstwa pomorskiego. Więcej informacji o Glasenappach pochodzi z XIV wieku. Najbardziej istotną rolę odegrał w latach 1297-1315 Lubbo von Glasenapp, który w okresie pontyfikatu biskupa Henryka von Wachholtz sprawował urząd wójta biskupiego i wchodził w skład najbliższego jego otoczenia. Do Lubbona należała wieś Skronie oraz część Sarbinowa. Innym przedstawicielem rodu był mieszczanin kołobrzeski Bertold von Glasenapp, który w 1364 r. w okolicach cysterskiego Bukowa Morskiego zamordował ojczyzna Dietmara Dobelstena. Za ten czyn został wydany z Kołobrzegu. Przeniósł się do Barwic, gdzie wspólnie z przedstawicielami rodów Wolde, Zastaw i Münchow prowadził akcje osiedleńczą aż po południowy brzeg jeziora Pile.

W dokumentach występuje Johannes, archidiakon pyrzycki zmarły około 1345 roku, kanclerz na dworze książęcym oraz Hartman, Zygfryd i Ludeko. Pod koniec XIII wieku nazwisko Glasenapp pojawia się w dokumentach dotyczących zamku w Połczynie. Glasenappowie z Koprzywna należą obok rodów von Chartzewitz i von Wedel ze Złocieńca do współwłaścicieli zamku. O pozycji rodu świadczy fakt, że jeden z rodu Hans von Glasenapp żyjący w I połowie XV wieku był wójtem w Połczynie. Do tej gałęzi rodu von Glasenapp mającej pierwotnie siedzibę w Koprzywnie, a później w Grzmiącej należały najprawdopodobniej inne wsie położone obok Połczyna: Ogartowo, Sucha (w 1628 roku należała do Adriana von Kriesen lennika Caspara Otto von Glasenapp, sprzedana została w 1719 roku przez starostę Adama Kazimierza von Glasenapp pastorowi Kolberg), Toporzyk (wieś założona w XVI w.), Wardyń Dolny (miejsce urodzenia w 1717 r. Reinholda von Glasenappa, twórcy wolnych huzarów), Stare Ludzicko (potwierdzona własność rodu w 1628 r), Zajączkówko.

Równolegle, w tym samym XIV wieku odnotowano istnienie innej gałęzi rodu mającej siedzibę we wsi Godziszaw (niemiecka nazwa Glasenapp) koło Bobolic. Kroniki zawierają zapis o konflikcie zbrojnym między biskupem kamieńskim Janem a braćmi Glasenapp, Pawłem i Henningiem. Biskup spalił umocnienia obronne i siedzibę rodu w Godziszawiu. W 1347 roku zawarto porozumienie, w którym bracia musieli odstąpić biskupowi część zajmowanych ziem.

W dokumentach pochodzących z XV wieku pojawia się nazwisko Glasenapp. Dwóch przedstawicieli rodu: Kurt von Glasenapp – wójt Szczecinka (zmarł w 1460 roku) oraz Hans von Glasenapp, wójt Połczyna wraz z innymi przedstawicielami 12 pomorskich rodów (w tym wójt Białogardu i mieszczanie Trzebiatowa) byli oskarżeni w czerwcu 1445 roku, przez Krzyżaków o poszkodowanie ich poddanych z nowej marchii. Imię Kurta von Glasenapp – wójta szczecineckiego pojawia się ponownie w listopadzie 1453 roku, kiedy to na polecenie księcia wotogosko-słupskiego wraz z Dionizym von der Ostenem postował do wielkiego mistrza w Malborku w sprawie pomocy w spodziewanej wojnie Krzyżaków z Polską. Kurt von Glasenapp na przestrzeni XV wieku pojawia się wielokrotnie w towarzystwie Dionizego von der Ostena, głównie dotyczy to wspólnych kontaktów z zakonem,

w tym jego udziału w zbrojnym konflikcie z miastami pruskimi w 1454 roku. Za swoją służbę wielokrotnie otrzymywał żołd. Po stronie zakonu w wojnie z miastami pruskimi opowiedzieli się również inni Glasenappowie: Paweł z Grzmiącej i Piotr z Połczyna. Najbardziej zaangażowany, Kurt von Glasenapp, poza żołdem, wspólnie z Dionizym von der Osten otrzymał 14.10.1455 roku, powtórzony już po raz trzeci, zapis na Białym Borze wraz z wioskami: Koczała i Biała należącymi do zamku Honigbruch, pod zastaw sumy 2500 złotych reńskich, z obowiązkiem udostępnienia zamku zakonowi na jego żądanie. Pozycja rodu stale rosta, współpraca z bardzo wpływowym Dionizym von der Osten spowodowała, że w dniu 16.01.1457 roku w Darłowie Paweł i Kurt von Glasenapp wystąpili obok innych możnych (biskupa kamieńskiego – Henninga, opata Grzegorza z Białoboków, Zabela Putkamera, Clausa Santzen i innych) jako pośrednicy przy pojednaniu króla Eryka z Erykiem II.

W historii Bobolic rod Glasenappów pojawia się wielokrotnie. W 1467 roku w wyniku kupna jednej trzeciej praw do miasta stają się wspólnie z Dubistawem (właścicielem połowy praw) i Piotrem von Munchow, jego współwłaścicielami. Ale jeszcze w tym samym roku biskup kamieński Ludwigo von Eberstein (Bobolice leżą w granicach państwa biskupiego) odbiera całej trójce prawa do miasta i przekazuje je w całości pod zastaw panom von Glasenapp i zastrzega sobie prawo ich wykupienia w okresie 30 lat za 750 reńskich guldenów. W 1505 roku miasto ponownie powróciło do biskupa. Pod koniec XV w. rodzina Glasenappów należy do możnych rodów Pomorza. O ich pozycji może świadczyć udział w dniu 26 marca 1493 r., Henninga von Glasenappa po stronie księcia, w podpisaniu w Pyrzycach układu, który zwalniał Księcia Bogustawa X i jego następców od obowiązku składania hołdu i przysięgi lennej elektorom.

W XVI wieku według spisu szlachty pomorskiej rodzina von Glasenappów była właścicielami kilkunastu majątków na terenie całego praktycznie Pomorza:

- Polanów (Polnow) – właściciele: Jurgen i Paweł von Glasenappowie, zobowiązani z tytułu praw lennych do wystawienia 6 konnych rycerzy na potrzeby swojego suwerena. Glasenappowie otrzymali miasto w lenno w 1474 roku od księcia Eryka II i pozostawał w ich władaniu do 1773 roku kiedy to Polanów kupił Fryderyk von Wrangel z Kurlandii. W 1808 roku władzę nad miastem przejął magistrat;
- Barwice (Berewolde) – należały do Cordta von Glasenappa z Grzmiącej, który z tytułu obowiązku lennego zobowiązany był do wystawienia 4 konnych rycerzy);
- Manowo (Manow) – wieś należąca do Petera i Otto von Glasenappów, walsali biskupa kamieńskiego, Sedell – Jorgen von Glasenapp.

W 1628 roku według spisu majątków ziemskich na Pomorzu właścicielami ziemskimi byli następujący członkowie rodu von Glasenapp:

- Peter i Feoelix von Glasenappowie – właściciele Polanowa, 44 całe parcele-działki i 62 półparcele, młyn. Ogólnie posiadał 102,5 włóki ziemi (około

- 1700 ha), dwa młyny i 4 owczarnie. Majątki ziemskie położone były w: Bo-
bęcynie, Wietrznie, Naclawiu oraz w Gatzinge, Rotzog, Fortschen i Garbin;
- Daniel von Glasenapp – posiadacz ziemski z Tretten Landt Voigtley Schlaw. Rodzina von Glasenappów posiadała 196 włók ziemi w Rosnowie i Wysze-
wie w granicach Fundacji Kamieńskiej (dawne biskupstwo kamieńskie);
 - Caspar Otto von Glasenapp z Grzmiącej – właściciel 213,5 włók ziemi,
6 młynów, 2 kuźni, 9 owczarni. Do niego należały majątki w: Grzmiącej,
Suchej, Lubogoszczy, Kamionce, Storkowie, Wielawinie, Kłodzinie, Łęknicy,
Przybkowie, Borzęcinie, Koprzywnie, Łęgach, Ogartowie, Sulikowie, Chwa-
limiu, ponadto wieś Białowas związana jest osobą Otto Casimira von Gla-
senapp, urodzonego w dniu 3 czerwca 1642 r., radcy miejskiego, sędziego
i naczelnika urzędu w Białogardzie (Belgard), dziedzicznego pana zamku
i pałacu w Barwicach (Berwalde), zmarłego 11 maja 1710 roku. Material-
nym śladem jego osoby było epitafium znajdujące się do lat 90., w kaplicy
rodowej w Białowasie. Część ziem Caspar Otto von Glasenapp przekazał
Adrianowi von Kriefsenowi, swojemu lennikowi. Były to majątki w Redle
(siedziba lennika), Godzisławiu, Wierzchowie, Czechach, Altenwahl, Mo-
ker, Zacherin, Trzemienko (Tarmen), Bresenberg, Kutzke. Z Wierzchowem
związany był urodzony w tym majątku Caspar Otto von Glasenapp, syn
Wediga Gerda von Glasenapp, pana na części Lubogoszczy, Storkowie,
Mieszakach, Suchej, Tarmnie i Naclawiu. Na świat przyszedł 25 czerwca
1664 roku, poświęcił się karierze wojskowej, otrzymał pierwszy stopień
oficerski – porucznika. W 1668 r. karierę wojskową zakończył 21 lipca
1742 roku w stopniu feldmarszałka. W czasie 63-letniej służby wojskowej
był komendantem Berlina, prałatem przy katedrze w Kamieniu Pomorskim
(stanowisko jako pozostałość po Kościele katolickim, typowo honorowe,
związane z odpowiednim uposażeniem finansowym). Zmarł 7 sierpnia
1747 r. w Berlinie;
 - Drugim znanym wojskowym w rodzinie von Glasenapp, był jego starszy brat
Erdmann von Glasenapp urodzony 16 lutego 1660 roku w Wierzchowie,
który dosłużył się stopnia generała-majora. Znany jest szczególny moment
z jego życia, kiedy jako młody oficer zabił w 1691 r. w Gdańsku, w pojedyn-
ku polskiego szlachcica. W obawie przed poniesieniem kary uciekł do Fran-
cji, wstąpił do armii Ludwika XIV i przesłużył w niej prawie 30 lat. Powrócił
do Prus na służbę króla i w 1714 roku otrzymał stopień generała-majora.
Podobnie jak brat, ówczesnym zwyczajem, po zakończeniu w 1714 roku
otrzymał w nagrodę stanowisko dziekana kapituły katedralnej w Kamieniu
Pomorskim. Zmarł 5 listopada 1721 roku w Wierzchowie;
 - Trzecim może najbardziej znanym żołnierzem tej epoki, wywodzącym się
z rodziny von Glasenapp był Joachim Reinhold von Glasenapp urodzony
w 1717 roku w Wardyniu. W 1730 roku zostaje przyjęty do królewskiego
korpusu kadetów. Po 15 latach zostaje porucznikiem. W 1751 roku prze-

chodzi na francuska służbę. Po 6 latach wraca do Prus. Organizuje oddział wolnych huzarów Glasenappa. W 1760 roku wraz z oddziałem przechodzi na służbę króla Fryderyka. Oddział liczył 500 dragonów, 21 oficerów, 50 podoficerów. Był to bardzo bitny oddział żołnierzy, zasłużony szczególnie w 1762 roku w wojnie z Austrią. Sam Glasenapp był pełnym fantazji zawa-
diaką, genialnym, ostrym żołnierzem. Umiera w 1800 roku;

- Hans Michel i Henning Christof von Glasenapp z Wufsou (Osówko k. Białogardu) – właściciele ok. 170 ha majątku ziemskiego;
- Lorentz von Glasenapp z Lubogoszczy – 16 wótk ziemi, 2 owczarnie;
- Christoff von Glasenapp z Barwic – odziedziczył po Hermanie von Glase-
napp – 39,5 wióki ziemi, 2 młyny, 3 owczarnie;
- Jurgen von Glasenapp z Klodzina – 26 wótk ziemi, 2 owczarnie;
- Michel Magnus von Glasenapp z Grzmiącej – właściciel 10,5 wótk ziemi;
- Joachim i Churd von Glasenapp z Grzmiącej – 25 wótk ziemi, 1 młyn, 1
owczarnia. Joachim urodził się około 1600 roku przypuszczalnie w Grzmią-
cej, był poetą, ochmistrem – księżnej wdowy Jadwigi przebywającej na
zamku w Szczecinku. Był ponadto sędzią grodzkim i kapitanem zamku;
- Według tabeli wasali w 1756 roku rodzina Glasenapp na Pomorzu reprezen-
towana była przez: Piotra von Glasenapp komisarza wojennego, właściciela
Polanowa (w rękach rodu od 1474 do 1773 roku), wsi Gardno koło Pola-
nowa. Świadectwem przynależności wsi Gardno do rodu von Glasenappów
jest płyta epitafijna znajdująca się w miejscowym kościele (za ołtarzem)
poświęcona staroście Piotrowi von Glasnapp, zmarłemu w czerwcu 1772
roku, liczącemu wówczas 74 lata. Petera von Glasenapp, do którego należa-
ły dobra w Manowie (17.5 wióki – Land Hufen), Wyszewie (3.1 wióki), Ro-
snowie (5.5 wióki), Cewlinie i w okolicach wsi Kościernica. Jochim von Gla-
senapp z majątkiem w Cetuniu Franza Lorentza właściciel ziemski z Barwic,
Otto Casimira (Wierzchowo, Czechy, Storkowo), Caspara Bailo (Trzemienko
i Przybkowo), Franza Eggerd (Koprzywno, Grabiąż), Otto Heinrich (Kłodzino,
Cybulino k. Kłodzina), Paula Wedig (Białowąs, Grzmiąca, Sulikowo, Sucha,
Godzisław), Heinricha Christoph (Chwalim i Wierzchowo).

Rodzina von Glasenapp w 1804 roku:

- Otto Leopold – Kusowo, Łozice, Storkowo – Młyn,
- Georg von Glasenapp – Białowąs, Kaźmierzewo, Godzisław, Kamienna, Su-
cha, Czechy, Sulikowo,
- Johan Franz von Glasenapp – Barwice B i C, Koprzywno C., Grabiąż, Łęknica
A, Przybkowo A i B, Trzemienko, Bądko,
- Szczodrowo – na wschód od Bobolic (Schnackenburg), Ziegelkamp,
- Erdman von Glasenapp – Kłodzino, Koprzywno A.B., Joachimsthal, Łęknica
C, Piaski Pom., Parchlino,
- W majątku Kłodzino 13 listopada 1814 roku urodził się Reinhold Christoph
Wilhelm Heinrich Karl Anton von Glasenapp. Był urzędnikiem pruskiego

wyższego sądu krajowego, dziedzicem na Kłodzinie – sprzedał w 1854 r. (Storkowie) – część A i B sprzedaje w 1869 roku, Dalęcinie, Koprzywnie i Trzebiechowie (Buchwald) – sprzedaje 1869 roku. Był honorowym rycerzem zakonu joanitów i członkiem pańskiego domu pruskiego. Zmarł 9 października 1887 roku w Berlinie. Żoną jego była Ida baronówna Senff von Pilsach, córka właściciela ziemskiego z Grzmiącej i Idy z domu von Osten, urodzona 28 stycznia 1826 roku w majątku Grzmiąca, zmarła w Dalęcinie, 24 maja 1891 roku. Mieli jedno dziecko, córkę Idę, urodzoną 9 listopada 1866 roku w Buchwaldzie, zamężna z Ludolfem Udo von Alvensleben (1852-1923),

- Adam Wilhelm von Glasenapp – Dalęcino, Storkowo B,
- Friedrich von Glasenapp – Grzmiąca, Kragłe, Sucha, Schoffhutten (Sławno), Schwartow (Zwartowo),
- Heinrich von Glasenapp – Wurchow A i B – Wierzchowo.

Stan posiadania rodu von Glasenapp na Pomorzu w 1862 roku.

- Albert Wilhelm von Glasenapp – Wierzchowo A, Kragłe,
- Herman von Glasenapp – Mieszalki (Grunewald),
- Reinhold Christoph von Glasenapp – Kusowo A, Dalęcino, Storkowo A i B,
- nieznanymi – Wierzchowo B.

W rodzinie von Glasenapp kariera wojskowa była również częsta jak bycie ziemianinem. Wybierali ją młodszy synowie pochodzący z rodzin właścicieli dóbr rycerskich. Jednym z nich był Franz Georg von Glasenapp, urodzony 18 stycznia 1857 roku. W wojsku pruskim dosłużył się stopnia generała-porucznika. Ożenił się 25 czerwca 1891 roku z Margarethe Calandrelli, córką rzeźbiarza, członka akademii sztuki, profesora Alexandra Calandrelli. Służbę wojskową rozpoczął 23 kwietnia 1874 roku w pułku grenadierów w Kołobrzegu dowodzoną przez Grafa Gneisenau. W dniu 6 grudnia 1874 roku wypłynął do Chin, gdzie przez dwa lata był instruktorem armii chińskiej. Ponownie powrócił do Chin w 1900 roku (bunt bokserów), już w stopniu majora. Po powrocie w 1901 roku do Niemiec został dowódcą batalionu morskiego w Wilhelmshaven. W 1904 roku został dowódcą korpusu ekspedycyjnego w południowo-zachodniej Afryce. Kierował walką z królem Tjeto – Herero. W latach 1908-1914 był dowódcą niemieckich wojsk kolonialnych. Zmarł 15 sierpnia 1914 roku w Poczdamie.

W 1853 roku, 30 września w Świdwinie, urodził się Otto Georg von Glasenapp, najprawdopodobniej pozostający w bliskich więzach z Franzem Georg von Glasenapp (1857-1914). Otrzymał wykształcenie prawnicze. Pełnił różne funkcje w administracji państwowej. W 1907 roku został wiceprezydentem banku Rzeszy w Berlinie. Ze służby w Banku Rzeszy odszedł 28 października 1924 r. i otrzymał godność honorowego obywatela rodzinnego miasta Świdwin. Żonaty był z Elżbietą Marią Jahns. Synem ich był Helmuth Glasenapp (1891-1963), uczonego religioznawca i indolog, profesor uniwersytetu w Berlinie, Królewcu i Tybindze. Znana postać w nauce światowej.

Ród Glasenapp znany był również na terenie Szwecji (Asmus Glasenapp, zmarły w 1629 roku, szwedzki pułkownik), Danii i Norwegii (Otto Glasenapp, zmarły w 1565 roku, pułkownik), a przede wszystkim w Rosji. Piastowali wysokie stanowiska w carskiej armii (Aleksander Glasenapp – generał-porucznik, dyrektor kolei, Eugeniusz Glasenapp 1810-1884, generał major, Georg Johann Glasenapp – generał, wielkorządca zachodniej Syberii, Gottlieb Friedrich Alexandrowitsch Glasenapp (1811-1892), rosyjski admirał, ale również Georg Glasenapp (1855-1939), orientalista, filozof, filolog i pisarz, czy też Siergiej Pawłowicz Glasenapp (1848-1937), sowiecki astronom, dyrektor obserwatorium astronomicznego w Petersburgu, członek sowieckiej akademii nauk).

Nazwisko Glasenapp znane jest również na terenie naszego kraju. Obecni nosi je 12 osób.

■ Stan posiadania rodziny Glasenapp

Barwice – Barwalde

Należą do najstarszych osad na Pomorzu. W XII w. znajdowały się tutaj dwa grody położone na tzw. „szlaku solnym” wiodącym z Wielkopolski do Kołobrzegu. Pierwsza wzmianka o Barwicach w dokumentach historycznych pochodzi z 1286 r., kiedy to Przemysław II darował osadę zakonowi templariuszy. Barwice są miastem, które w wielowiekowych dziejach przybierało co najmniej trzy nazwy. Jako starosłowiński gród do XII w. nosiło nazwę Barwica. Druga, niemiecka, nazwa Bardwalde, powstała z połączenia członów Bar (niedźwiedź) i walde (las). Prawa miejskie otrzymały w XIV w. W XVII w. emigranci z Francji założyli tu wytwórnię tytoniu. Nazwa Barwice ustalona została po przyłączeniu tych ziem do Polski po zakończeniu II wojny światowej. Najstarsza znana pieczęć miejska, o średnicy 45 mm pochodzi z XIV w. Przedstawia ona niedźwiedzia kroczącego w prawo na tle dębu. W obwodzie widnieje napis SECRETV BURGENSIVM BERWOL. Na pieczęci z roku 1626 i późniejszych niedźwiedź zwrócony jest w lewo. W toku walk wojennych miasto zostało bardzo poważnie zniszczone. Glasenappowie w Barwicach pojawiają się pod koniec XIV wieku. Pochodzenie swoje wywodzą od mieszczanina kołobrzeskiego i Bertolda von Glasenapp, który w 1364 r. w okolicach cysterskiego Bukowa Morskiego zamordował ojczyrna Dietmara Döbelstena. Za ten czyn został wydalony z Kołobrzegu. Przeniósł się do Barwic, gdzie wspólnie z przedstawicielami rodów Wolde, Zastaw i Münchow prowadził akcję osiedleńczą, aż po popołudniowy brzeg jeziora Pile.

Białogard – Belgard

Rodzina von Glasenapp przybyła w XIII wieku na ziemię białogardzką z okolic Kołobrzegu. O pozycji rodu może świadczyć fakt, że w 1500 roku Paweł Glase-

napp sprawował funkcję dożywotniego burmistrza miasta Białogardu. Również następny przedstawiciel rodu, dziedziczny pan zamku i pałacu w Barwicach (Berwalde): Otto Casimir von Glasenapp urodzony w dniu 3 czerwca 1642r pełnił funkcję radcy miejskiego, sędziego i naczelnika urzędu w Białogardzie, zmarł 11 maja 1710 roku. Wszystkie te fakty opisuje epitafium znajdujące się pierwotnie w kaplicy rodowej w Białowąsie. Również w spisie mieszkańców Białogardu sporządzonym w 1645 roku na potrzeby spłaty kontrybucji figuruje Lorentz Glasenapp posiadacz domu na terenie miasta.

Białowąs – Balfanz (gmina Barwice)

Wieś założona prawdopodobnie w XII wieku, pierwsze wzmianki pochodzą z okresu wypraw Bolesława Krzywoustego na Pomorze celem zajęcia Białogardu i Kołobrzegu. Legenda wspomina o postoiu orszaku apostoła Pomorza św. Ottona prowadzącego akcję misyjną na Pomorzu. Miał się zatrzymać i odpoczywać w cieniu dębu rosnącego w pobliżu domku ogrodnika położonego w granicach obecnego parku pałacowego. Przez kilkaset lat wieś należała do możnego rodu von Glasenapp. W 1616 roku książę pomorski przeprowadził reformy administracyjne i utworzył powiaty. Białowąs i inne miejscowości należące do Glasenappów wraz z posiadłościami rodu von Eberstein znalazły się w granicach jednego powiatu szlacheckiego. Stan ten trwał krótko, szybko przywrócono zwierzchnictwo starostów białogardzkiego i szczecińskiego nad tymi ziemiemi. Białowąs w XIX wieku (po 1830 r. kiedy nastąpił upadek ekonomiczny rodu) przeszły w posiadanie rodu Rittbergów, późniejszych twórców obecnego założenia pałacowo-parkowego wraz z budynkami folwarcznymi. Pałac posiada pięknie zachowane witraże herbowe rodziny von Rittbergów i salę myśliwską oraz kartusz herbowy nad wejściem głównym. Piękny park (z rozległym stawem rozpościerającym się przed pałacem) o cechach eklektyzmu romantycznego, założony w połowie XIX w., równoległe z wybudowaniem pałacu. Określa się, że założenie parkowo-pałacowe wzorowane było na eklektyzmie romantycznym z elementami neobarokowymi (park) i neogotyckimi (pałac). W okresie naturalizmu, pod koniec XIX w., park wzbogacono o roślinność obcego pochodzenia: różaneczniki, różnego rodzaju iglaki. Pałac pochodzi z 2 połowy XIX w., neogotycki murowany (portal z kartuszem herbowym, na piętrze sala myśliwska). Niedaleko znajduje się dom zarządcy z 1906 r., murowany, ponadto dawny budynek ogrodnika, szachulcowy (koniec XIX w.) – pola wypełnione czerwoną cegłą. W pobliżu widnieją zabudowania gospodarcze z kamienia i cegły. Kościół zbudowano w 1689 r. Znajduje się tu dawna kaplica grobowa rodziny von Glasenapp i krypta grobowa ze szczątkami doczesnymi członków rodu. Najstarsze szczątki pochodzą z 1647 roku. Ozdobny mur kamienny i staw parkowy stanowią ciekawy element przestrzeni.

Bobolice

Miejscowość stanowiła starą osadę słowiańską, której gród należał do kasztelanii białogardzkiej, a od XIII w. do księstwa biskupów kamieńskich, które stanowiła ziemia kołobrzaska. Prawa miejskie Bobolice otrzymały w 1340 r., nadane przez biskupa kamieńskiego Fryderyka. W 1467 roku Glasenappowie nabyli 1/3 praw do miasta od syna Maćka von Massowa, później otrzymali w całości pod zarząd od biskupa kamieńskiego. W mieście zbudowana została obronna warownia. Miasto posiada zabytkowy plan zabudowy. Zachowały się dwa grodziska: wczesnośredniowieczne podkowiaste z IX-XII w. i średniowieczne. Dobrą opinię miała szkoła facińska, istniejąca w mieście ok. 1680 r. W XVIII w. rozwinęły się w mieście korporacje szewców i sukienników, prowadzące ożywiony handel z Polską, a uchodźcy francuscy założyli wytwórníę tytoniu. W czasie działań wojennych II wojny światowej miasto zostało zniszczone w 75%. W latach 1945-1958 pozbawione było praw miejskich. Po odbudowie w 1958 r. ponownie nadano mu prawa miejskie. Istniejący obecnie kościół, zbudowany został w latach 1865-1886 na miejscu wcześniejszej świątyni pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela. Jej budowę zaplanowano już w czasie lokacji miasta, w 1340 r., przyznając biskupom kamieńskim prawo patronatu nad świątynię miejską. Do realizacji budowy doszło jednak dopiero po 1350 r., a jej fundatorem był najprawdopodobniej biskup Jan, który zatwierdził przywileje miejskie Bobolic w 1350 r. Wzniesiona wówczas budowla, według J. Kohtego, była niewielką, jednonawową, ceglana świątynią z prostokątną wieżą. Kościół ten został znacznie przebudowany w 1631 r. (taka data widniała jeszcze w XIX w. na szczycie wschodnim). W tym okresie był już świątynią protestancką, w której w 1563 r. pojawił się pierwszy pastor. W tym również czasie przeprowadzono pierwszą wizytację kościoła, trwającą do 1564 r. a przeprowadzoną przez pastora Johanna Harturga z Braunschweigu. W 2 połowie XIX w. stary kościół został rozebrany, a na jego miejscu wzniesiono nową neogotycką budowlę, zachowaną do dziś. W 1935 r. po pd.-zachodniej stronie kościoła zbudowano zespół budynków mieszczących m.in. plebanię i kaplicę pomocniczą. Kaplica ta, poświęcona w czerwcu 1949 r. otrzymała wezwanie MB Częstochowskiej i służy kościołowi greckokatolickiemu. W mieście istniała jeszcze jedna kaplica p.w. św. Krzysztofa, rozebrana w 1950 r. Główny kościół Bobolic, po 1945 r. stał się ponownie świątynią rzymsko-katolicką, parafialną, poświęcony 9 VI 1946.

Czechy – Zechendor (gmina Grzmiąca)

Wieś chłopska, założona w 1622 roku dla husytów (braci czeskich), którzy przybyli na pomorze z terenu Wielkopolski (Leszno). Wieś podzielona była na trzy części: A – stare lenno von Glasenappów, należące później do von Kleistów; B – podobnie jak część A; C – największa z folwarkiem Alt Hutten była lennem Glasenappów. W XIX wieku z gruntów wiejskich wydzielono majątek ziemski, który

w randze majątku rycerskiego stał się własnością rodu von Glasenapp, by następnie w wyniku problemów finansowych rodziny (w latach 60. XIX wieku) przejść ostatecznie na majątek pruskiego domu królewskiego. Majątek liczył ok. 400 ha. Obiekty godne zobaczenia to kościół filialny pw. MB Królowej Polski, neogotycki, ceglany, wzniesiony w 2 połowie XIX wieku. Wyposażenie jest neogotyckie z okresu budowy. Znajduje się tu dawne założenie parkowo-dworskie z przełomu XIX i XX wieku, mocno zmienione. Dawne dwa cmentarze z XIX wieku, bez cech szczególnych.

Dalęcino – Gross Dalenthin, Dalenthin (gmina Szczecinek)

Wieś została założona w XIV wieku, wzmiankowana w 1389 r. jako lenno rodu von Kleist. W XVIII wieku była podzielona na trzy części, z której część A należała do Hansa Joachima von Kleista. W 1764 r. wieś została sprzedana przez radcę wojennego i radcę powiatowego Georga Ernsta von Kleist kapitanowi Henngowi Christianowi von Ramel. W tym czasie do wsi należał folwark, mieszkało w niej 27 pólchtópów, 10 zagrodników, nauczyciel (Schulmeister), karczma i kuźnia. Do wsi należała, założona w 1772 r. za pieniądze z pożyczki królewskiej w wysokości 5000 Reichstalarów, kolonia Dalęcinko (Neue Dallenthin), w której znajdował się folwark, mieszkało 3 chałupników i były 4 zagrody chłopskie. Do wsi należała także nieistniejąca już dzisiaj kolonia Henningsthal. Łącznie wieś liczyła 45 zagród. Podlegała parafii w Parsęcku. W 2 połowie XIX wieku właścicielem Dalęcina była rodzina von Glasenapp. Na początku lat 90. XIX wieku rozpoczął się proces parcelacji majątku. Do 1898 r. został zupełnie rozparcelowany. Grunty orne były już od 1896 r. przydzielane nowym osadnikom rolnym. Na terenie wsi Dalęcino oraz kolonii Dalęcinko, Brodźce osadzono w tym czasie łącznie 60 rodzin. W latach 20. i 30. istniały we wsi trzy niewielkie folwarki, należące do Emila Drew Drewsa, Emila Foede i W. Berta. W 1878 r. wieś uzyskała połączenie kolejowe ze Szczecinkiem i Białogardem. Budynek stacji kolejowej wzniesiono na początku XX wieku. W latach 1903-1904 ulepszono nawierzchnię drogi Dalęcino – Parsęcko. W 1925 r. we wsi zamieszkiwało 450 osób. W tym czasie wieś była przyłączona parafialnie do kościoła w Parsęcku. W 1928 r. wybudowano we wsi kościół. Istniała mleczarnia, cegielnia, poczta i szkoła. Był Związek Strzelecki, Związek Wojenny, Związek Młodzieżowy oraz związek „Bismarcka”. Jest to wieś ulicówka o zwartej zabudowie, z relikktami dwóch zespołów dworskich w północno-zachodniej części, kościołem w centrum zabudowy, cmentarzem oddalonym w kierunku północnym od zabudowań oraz zespołem zabudowań dworca kolejowego na południu. Wśród zabudowań gospodarczych na szczególną uwagę zasługują potężne dawne dworskie budynki inwentarskie ze spichlerzami w II kondygnacji, murywane z cegły, z początku XX w., kryte 2 spadowymi dachami, o wieloosiowych elewacjach podzielonych odcinkowymi oknami, zdobionymi skromnym detalem architektonicznym: opaskami i wąskimi ceglanymi gzymsami. Stodoły zachowane zostały w stylu szachulcowym, odeskowane. Budynki inwentarskie szachulcowe,

przemurowywane były na początku XIX w. W zabudowie osadniczej z początku XX wieku oraz z lat 20. i 30. XX wieku zachowały się budynki inwentarsko-stodolne, murowano-drewniane. Kościół filialny pw. św. Stanisława BM zbudowany w 1928 r., usytuowany jest po północno-zachodniej stronie drogi, na wzniesieniu. Jest on murowany, tynkowany, założony na planie prostokąta, z wyodrębnionym prostokątnym prezbiterium i zakrystią, z wejściem od wschodu, nakryty stromym dachem dwuspadowym. Bryła kościoła jest bezwieżowa, opięta przyporami. Wnętrze jednonawowe, z emporą organową, która została przykryta drewnianym stropem belkowym stropem. Zachowana empora organowa, ławy i ambona pochodzą z czasów budowy świątyni. Na północno-zachodnim krańcu zabudowy wsi zachowały się dwa zespoły dworsko-folwarczne. Na posesji nr 39, z dawnego rozplanowania zachował się układ dojazdowej alei lipowej oraz dwa zrujnowane budynki gospodarcze: drewniana stodoła i ceglana obora. Południowa część zrujnowanego ryglowego dworu została rozebrana, a na jej miejscu zbudowano nowe domostwo przylegające do zrujnowanej części. Posesja nr 39 od północy graniczy z posesją nr 42. Obszerny dziedziniec z osobnym wjazdem, przy wjeździe zachował się ceglany słup dawnej bramy. W głębi podwórza, na osi zachował się parterowy dwór murowany z cegły, tynkowany, o dachu dwuspadowym krytym dachówką ceramiczną. Przy ogrodzeniu od strony wiejskiej drogi, powstała wtórna zabudowa: budynek mieszkalny i mieszkalno-administracyjny.

Dzięciołowo – Dimkuhlen (gmina Tychowo)

Wieś średniowieczna, pierwszy raz odnotowana w latach 1486, 1577, 1690, jako lenno rodziny von Glasenapp, później von Bonin W 2 połowie XVIII wieku był to wolny majątek rycerski należący do rodu von Kleist, których własnością pozostawał do 1818 r. Po 1818 roku wielokrotnie zmieniał właścicieli. Pod koniec XIX wieku powrócił do rodu von Kleist. Zachowane obiekty historyczne: założenie dworsko-parkowe z folwarkiem ukształtowane w XIX wieku i w 1 połowie XX. Dwór z 1878 roku, murowany z cegły, ze skromnym detalem architektonicznym. Z zabudowy gospodarczej folwarku przetrwały budynki usytuowane w sąsiedztwie dworu zbudowane w końcu XIX wieku, murowane, murowano-drewniane.

Gdaniec – Hasendanz (gmina Grzmiąca)

Folwark należący do majątku w Grzmiącej, założony w XVIII wieku. Do 1830 roku stanowił lenno rodziny von Glasenapp, następnie własność królów i państwa pruskiego. Obiekty ciekawe to dwór z początków XX wieku, murowany, ceglany, na kamiennej podmurówce, parterowy, z użytkowym poddaszem, przykryty dachem dwuspadowym. Ponadto park o powierzchni 0.30 ha, którego układ przestrzenny uległ zatarciu, z rodzimym drzewostanem. Ciekawe są zabudowania gospodarcze dawnego folwarku, pochodzące z 1 dekady XX wieku (ceglano-gliniane).

Godziszław – Grünewald, Glasenapp (gmina Grzmiąca)

Folwark założony w XVIII wieku na gruntach majątku ziemskiego w Mieszal-
kach, należącego do rodu von Glasenapp. W 2 połowie XIX wieku rozbudowany do
samodzielnej osady i majątku ziemskiego. Po 1830 roku przeszedł na własność
króla Prus. Obiekty historyczne: park krajobrazowy z XIX wieku, drzewostan ro-
dzimy – buki, kamienne schody do nieistniejącego pałacu, ślady XIX-wiecznego
cmentarza ewangelickiego, porośniętego bukiem i dębami, w tym egzemplarze
pomnikowe.

Górawino – Gervin (gmina Bobolice)

Stare lenno rodu von Glasenapp, aż do 1724 roku.

Grzmiąca – Gramenz (gmina Grzmiąca)

Wieś chłopsko-dworska, założona w okresie średniowiecza, zapewne przez
rodzinę von Glasenapp i jej własnością pozostawała do 1830 r. Do Grzmiącej
rodzina Glasenapp przybyła 15.04.1448 roku. Grzmiąca stanowiła centrum len-
na von Glasenapp aż do 1830 r., w skład lenna wchodziły majątki: Lubogoszcz,
Storkowo, Wielawino, Krosino, Sucha, a także dawne lenno Kleistów Mieszal-
ki. W źródłach pisanych wspomniana się ją po raz pierwszy w 1411 r. W 1600 r.
wybudowano kościół na miejscu wcześniejszego. W tym samym okresie powstał
folwark z siedzibą dzierżawcy. W XVIII w. wieś podzielona była na 3 części, które
należały do rodu von Glasenapp. Założenie parkowe powstało na przełomie XVII
i XVIII w., Pierwotnie miało charakter maskująco-obronny, na wyspie otoczonej
fosą, połączonej z lądem mostem zwodzonym, znajdował się zamek. W XVIII w.,
system wodny został włączony do założenia o cechach barokowych. Wybudowany
został dwuskrzydłowy pałac, obecnie nieistniejący. W rękach rodu von Glasenapp
Grzmiąca pozostawała do 1830 r. Później w wyniku bankructwa rodziny von Gla-
senapp majątek przeszedł na własność królestwa, a następnie państwa pruskiego.
W 1892 r. majątek Grzmiąca liczył 2236 ha. Po wojnie, na miejscu pałacu wy-
budowano budynek administracyjny, w którym obecnie mieści się urząd gminy.
Obecny kościół parafialny w Grzmiącej, gotycki, zbudowany został w 1600 r.
Przebudowano go w XVIII w., a restaurowany był w XIX w. Jest orientowany, mu-
rowany z cegły o układzie polskim, tynkowany, na rzucie prostokąta z prezbiterium
zakończonym trójbocznie. Wieża ceglana kryta czterokondygnacyjnym hełmem
barokowym. Okna szczelinowe, pod okapem strzelnicze. Strop pseudokolebko-
wy, ze sztukaterią dekoracyjną rombowa. Zabytkowy wystrój kościoła stanowią:
chór muzyczny barokowy, ołtarz drewniany, ludowy z połowy XVIII w. z licznymi
ornamentami i płaskorzeźbami, a w nim obraz „Ukrzyżowanie” z XV w., o wyso-
kim poziomie artystycznym; chrzcielnica barokowa z XVII-XVIII w., drewniana,
rzeźbiona. Znajdują się tu również zabudowania dawnego folwarku – gorzelnia,

kamienno-ceglana z końca XIX wieku, cukrownia folwarczna z końca XIX wiek, kuźnia murowana z 3 ćwierćwiecza XIX wieku oraz liczne budynki inwentarskie z lat 60. XIX wieku (obora, stajnia, wozownia, spichlerz).

Kamionka – Steinburg (gmina Grzmiąca)

Majątek rycerski założony w XVIII wieku na gruntach wsi Mieszatki, lenno rodu von Glasenapp do 1830 roku. Majątek liczył ok. 400 ha. Obecnie osada została opuszczona, dawne założenie parkowo-dworskie znajduje się w stanie ruiny. Z dawnego parku pozostała część drzewostanu łącznie z pomnikowym okazem dębu szypułkowego.

Kiełpino (gmina Barwice)

Wieś Kiełpino współtwasność rodów: von Zastrow, von Wolde, von Munchow, von Glasenapp. Położona jest w terenie falistym, lekko pagórkowatym (158 – 179 m n.p.m.) W części środkowej znajduje się zabytkowy kościół filialny pod wezwaniem św. Kazimierza; barokowy, zbudowany w 1742 r. W kościele znajduje się ołtarz główny i ambona wykonane z drewna, rzeźbione i politurowane, wykonane w roku 1747. W wieku XVI i XVII mieszkają tu chłopi o nazwiskach niemieckich i kaszubskich. Kaszubi to potomkowie Pomorzan – pierwotni mieszkańcy tych ziem. W okresie kolonizacji w XVI w. oprócz Niemców przybyli także nieliczni osadnicy polscy. W Kiełpinie osiedlił się przybyły z terenów polskich Szymon Koppelleke. W XVI w., gdy dotarli tu nauki M. Lutra i ówczesny kościół został zajęty przez protestantów, Kiełpino było wsią szlachecką. Na początku XIX w. we wsi został założony niewielki majątek ziemski wchodzący w skład lenna rodziny von Zastrow. W 1928 r. z resztek dóbr rycerskich utworzono dwa folwarki: Kolpin „A” o powierzchni 193 ha, należący do Fritza Schweerdtfegera i Koplín „B” o powierzchni 252 ha, przy którym istniał nieduży park – majątek należał do Fritz’a Knutha. Park powstał na początku XIX w. na północnym brzegu jeziora Kiełpino (Kuchen See), po zachodniej i północno-zachodniej stronie dziedzica. Dwór znajdował się w zachodniej części dziedzica, na granicy z parkiem. Bezpośrednio do dworu i zabudowań gospodarczych przylegała część parku o regularnym podziale wnętrza. Znajdowały się tu alejki grabowe dzielące północno-wschodnią część parku na cztery kwatery. Zachodnia część parku urządzona była w stylu niedużego założenia krajobrazowego z drzewami ozdobnymi (buk odmiany purpurowej), rozległymi polanami i stawem przy granicy północno-wschodniej. Na początku XX wieku do zadrzewienia parku wprowadzono świerki, jodły, jedlice (daglezje) i żywotniki. W tym okresie przebudowano część budynków gospodarczych. Pod koniec II wojny światowej zniszczony został dwór, a w latach późniejszych zabudowania gospodarcze. W latach 70. ubiegłego wieku na miejscu dworu został wybudowany pawilon socjalno-biurowy. W parku, na terenie warzywnika znajduje się obecnie budynek hydrofornii. Kiełpino liczy aktualnie 151 mieszkańców.

Kłodzino – Klotzen (gmina Barwice)

Wieś Kłodzino wraz z częścią gruntów wsi Piaski stanowiła stare lenno rodziny von Wolde. W wieku XVIII właścicielem wsi był Heinrich von Glasenapp, który odziedziczył ją po swoim ojcu, rajcy i sędzi w Białogardzie Otto Casimirze von Glasenapp 21 stycznia 1766 roku. W tym czasie do wsi należał folwark, mieszkało w niej 15 chłopów, nauczyciel. We wsi było 25 domów, karczma, kuźnia i należący do synodu szczecineckiego kościół, będący filią kościoła w Koprzywnie. Nierozpoznane są dzieje miejscowości w XIX wieku. Wiadomym jest, że w latach 20. XX wieku we wsi zamieszkiwało 200 osób, w tym nauczyciel, sołtys i wójt. Patronem wsi był Paul Nietzke. Kościół obsługiwał pastor z Koprzywna. Nieznana jest forma pierwszego kościoła, jego czas budowy ani lokalizacja. Obecny kościół został wzniesiony w 1842 roku dzięki fundacji ówczesnego właściciela wsi, Reinholda von Glasenapp. Został on zbudowany w formie ośmioboku. Jest neogotycki, z czerwonej cegły, zbudowany w 1848 r. na miejscu dawnego drewnianego z XVI wieku. Posiada oryginalny kształt, na planie sześciokąta foremnego, bez wyodrębnionego prezbiterium i bez wieży. Strop płaski drewniany, chór muzyczny wsparty na 2 słupach, organy nieczynne. Dach ośmospadowy kryty dachówką. Fundowany przez rodzinę Glasenapp, świadczy o tym inskrypcja umieszczona na chórze, wykonana w marmurze. Zabytkowy wystrój kościoła stanowią: w ołtarzu głównym 2 barokowe rzeźby figuralne św. Piotra i Pawła pochodzące ze starego ołtarza w Krosinie. Na początku 2 połowy XIX w., przy istniejącym już folwarku powstał mały park krajobrazowy. Dominowały otwarte przestrzenie trawiaste, na obrzeżach, których nasadzono pojedynczo, w niewielkich grupach, smugach i kępach drzewa rodzime (buk, dęby, brzozy, klony, świerki) i później drzewa ozdobne (kasztanowce, robinie, modrzewie). Ciągi spacerowe tworzyły ścieżki poprowadzone obrzeżem polany w kierunku kościoła. Drzewostan – jedlica Douglassa, kasztanowce białe około 10 szt. Inne wyróżniające się okazy drzewostanu to: modrzew europejski, świerk pospolity, około 40 szt., brzoza brodawkowata około 25 okazów, buk pospolity ponad 100 sztuk, dęby szypułkowe, graby, klony pospolite, lipy drobnolistne, wierzby białe. Krzewy: bez czarna, głóg, leszczyna, śliwa tarnina. Drzewa o charakterze pomnikowym to dąb o obwodzie 390 cm, lipa o obwodzie 460 cm.

Kragęte – Bernsdorf (gmina Szczecinek)

Wieś szlachecka, była starym lennem rodu von Glasenapp. W 1747 r. właścicielem Kragętego był Paul Wedig von Glasenapp, który otrzymał w drodze losowania wieś Kragęte, Suchą (c) wraz z należącą do ostatniego majątku owczarnią Janikowo (Janikow) i kilkoma chłopami w Wielawinie, pozostawione po śmierci kuzyna generała, marszałka polnego Caspara Otto von Glasenapp. Po śmierci Paula Wediga von Glasenapp, 14.12.1776 r., w drodze porozumienia między synem i 3 córkami z dnia 17.02.1777 r. Kragęte, a także majątki Grzmiąca (a),(b)

i (c), Białowąs, Sulikowo, cała wieś Wielawino, Mieszalki, Sławno (Schofhütten) i Kamionka (Steinburg) z majątkami leśnymi Neuhof i Neuhütten, przypadła kapitanowi Joachimowi Casimirovi von Glasenapp. Natomiast majątki Kusowo (a), Storkowo (b), Wrückerhütten i Czechy (a) i (b) stały się własnością kapitanowej von Kleist ze Smęcina (Schmenzin), Sophii Louise urodzonej von Glasenapp, Lubogoszcz (a) i (b) własnością żony kapitana Carla Friedericha von Ingersleben Helenie Amalii urodzonej von Glasenapp a cały majątek Sucha i folwark Zwartowo owdowiałej Margarethcie Clarze Wilhelminie urodzonej von Glasenapp, pochodzącej z Manowa (Manow). Po śmierci Joachima Casimira von Glasenapp, na podstawie umowy z dnia 01.03.1782 r. Krągłe wraz Grzmiącą (a),(b) i (c), Białowąsem, Sulikowem, całą wsią Wielawino, Mieszalki, Sławno (Schofhütten) i Kamionką (Steinburg) z majątkami leśnymi Neuhof i Neuhütten, przypadły synom Georgeowi Wedigowi i Heinrichowi Friederichowi. W 1784 r. Krągłe pozostawało w rękach braci Heinricha Friedericha i Georgea Wediga von Glasenapp. W tym czasie we wsi zamieszkiwało 26 zagrodników, kowal i nauczyciel. Było 27 dymnych chat i kuźnia. Do majątku należała także chata leśna na wzgórzu Bahrenberg, późniejsza Parnica, położona na południowy-zachód od miejscowości, rozbudowana w wieku XIX w niewielki folwark. Wieś była przyłączona parafialnie do kościoła w Wierzchowie, podlegającego synodowi w Bobolicach. Nieznana jest historia wsi w ciągu XIX wieku. Wiadomym jest, że w latach 80. XIX w. majątek był własnością Hermana Budke, a od 14 XII 1891 r. przeszedł na własność żony Sophie Budke, pochodzącej z rodziny Hoefer. W też tym czasie został zapewne wzniesiony niewielki, istniejący do dzisiaj dwór i założony niewielki park. Od 1901 r. rozpoczął się proces parcelacji i stopniowe włączanie ziemi do własności gminy wiejskiej w Krągłym. Właścicielem resztówki w 1909 r. był Golibersuch, w 1910 r. stała się ona własnością Schmechela, a w 1918 r. Friedricha Hussmanna z Berlina. Do końca lat 20. XX wieku powstało w Krągłym 11 nowych zagród osadniczych. W 1924 r. we wsi zamieszkiwało 459 osób. Wieś korzystała z poczty w Czechach, a parafia była przyłączona, jak w wiekach poprzednich, do kościoła w Wierzchowie. W latach 30. XX w. wieś została rozbudowana o budynki osadnicze, w których występuje charakterystyczny typ domu o konstrukcji mieszanej: murowanej i szkieletowej, mieszczącego pod wspólnym dachem także pomieszczenia inwentarskie, gospodarcze oraz stodoły. Podobny typ budownictwa występuje we wsi Miękowo, Węglewo, Wierzchowo oraz w Drzonowie (gmina Biały Bór). Jest to wielodrożnica o zwartej zabudowie, z zespołem dworsko-parkowym z folwarkiem. Założenie dworsko-parkowe powstało w XIX w., na zapleczu wiejskiej zabudowy, z dworem na osi drogi dojazdowej z parkiem przylegającym do południa. Zabudowania gospodarcze i domy pracowników folwarku usytuowane po obu stronach drogi dojazdowej. Dwór przebudowano na początku lat 20. XX w., murowany, tynkowany, na planie prostokąta z półkolistym portykiem od frontu, parterowy, z mieszkalnym poddaszem, dach naczółkowy, kryty łupkiem. Po zakończeniu II wojny światowej część dworu należała do rolnika indywidualnego, a w części

mieściła się świetlica wiejska. Park dworski założono pod koniec XIX wieku, po południowej stronie siedziby właściciela majątku. Zachowały się nieliczne drzewa tworzące otulinę przyległego ogrodu.

Krosino – Gross Krosin (gmina Grzmiąca)

Wieś chłopska założona w okresie średniowiecza, pierwsza wzmianka pisana pochodzi z 1407 roku, lenno rodziny von Triddemer. Należała również do domeny księżęcej w Szczecinku, rodziny von Dewitz, von Kamecke. W XIX wieku na terenie wsi były dwa majątki: jeden (140 ha) należał do Schulze, drugi do Heinricha von Glasenapp (130 ha). W 1928 roku oba majątki należały do Leo von Kleista. Obiekty sprzed 1945 roku: kościół parafialny p.w. św. Piotra i Pawła, z 1558 roku, to budowla bezstylowa z ciekawym barokowym wyposażeniem przeniesionym z kaplicy w Białowąsie. Dwór z 2 połowy XIX wieku zbudowany w stylu neoklasycystycznym w formie nieregularnej willi toskańskiej. Park pochodzi z XIX wieku. Cmentarz przykościelny założony został w 1 połowie XVIII wieku. Znajduje się tu również pomnik poświęcony ofiarom I wojny światowej.

Kusowo – Kussow (gmina Szczecinek)

Wieś szlachecka należąca niegdyś do rodziny von Glasenapp, została założona, jak podaje Emil Wille, w 1603 r. W 2 połowie XVII wieku zamieszkiwało w niej 37 zagrodników, nauczyciel, była kuźnia, 39 dymnych chat. Parafialnie wieś była przyłączona do kościoła w Grzmiącej, do synodu w Szczecinku. W tym czasie składała się z dwóch części: A, do której należało 12 zagrodników i była własnością Sophii Louisy z Glasenappów, żony kapitana von Kleist ze Smęcina oraz Kusowa B, do którego należało 25 zagrodników. Majątek ten stanowił własność podporucznika Otto Leopolda von Glasenapp. W tym czasie istniał w Kusowie dwór, wzniesiony przypuszczalnie na początku XVIII wieku. Przy drodze wiejskiej oraz przy drodze do dworu znajdują się ogromne kamienie, dochodzące do 3 metrów wysokości. Według miejscowych podań, zostały one przyciągnięte do wsi wołowymi zaprzęgami na polecenie właściciela majątku von Glasenappa. W tradycji miejscowej nazywane były zębami trzonowymi hrabiego Glasenappa. W 2 połowie XIX wieku właścicielami majątku ziemskiego była rodzina von Blanckenburg. W tym czasie rozbudowano dwór o nowe skrzydło. W latach 1867-1870 wzniesiono we wsi kościół. W 1913 r. majątek ziemski został rozparcelowany. W 1919 r. resztkówkę nabył von Malotki, a w 1925 r. Wittmann. W 1939 r. właścicielem dworu i niewielkiego majątku, obejmującego zaledwie 65 ha był Friedrich Grün. W latach 20. wieś liczyła 365 mieszkańców. Posiadała własny kościół, szkołę o jednej sali lekcyjnej. Zbudowano pomnik ku czci poległych w I wojnie światowej. Istniał związek strzelecki, towarzystwo gimnastyczne, kasa oszczędnościowo-pożyczkowa. Wieś podlegała poczcie w Przeradzi. W 1926 r. wybudowano 3 ryglowe domy. Rozbudowała się rzeźnia. W tym też roku wokół

pomnika poległych w I wojnie światowej wzniesiono, na miejscu starego, wysoki na 1,50 m długi około 50 metrów masywny kamienny mur. We wsi znajduje się kościół filialny pw. Zwiastowania NMP, usytuowany po zachodniej stronie drogi wiejskiej. Zbudowany w stylu neogotyckim, orientowany, murowany z kamienia polnego na fundamentach kamiennych. Założony na planie prostokąta z wyodrębnionym prezbiterium, zamkniętym 5/8. Bryła zwarta, jednokondygnacyjna, nakryta jest dachem dwuspadowym z sygnaturą w zachodniej części. Dach został pokryty blachą. Nad prezbiterium dach 5-połaciowy, pokryty dachówką cementową zakładkową. Elewacje symetryczne, ujęte na narożach ceglany lizenami, artykułowane wysokimi ostrołukowymi oknami w uskokowych, licowanych cegłą wnekach, zwieńczone ząbkowym gzymsem. W fasadzie ceglany ryzalit pozorny z ostrołukowym, uskokowym portalem. Wnętrze jednonawowe z emporą organową po stronie zachodniej, przykryte drewnianym dwuspadowym stropem belkowym, otwarte ostrołukowo na przykryte sklepieniem żagielkowym prezbiterium. W kościele zachowane neogotyckie wyposażenie pochodzące z czasów budowy świątyni: empora organowa, prospekt organowy, stolarka drzwiowa; w prezbiterium witraże z przedstawieniem postaci Matki Bożej z Dzieciątkiem i Chrystusa, fundowane w 1868 roku przez ówczesnego właściciela wsi Richarda Blankenburga. W oknach nawy, w części oryginalna witrażowa kompozycja okien. Założenie dworskie odsunięte od wiejskich zabudowań, poprzedzone drogą dojazdową. Rezydencja usytuowana na zamknięciu drogi dojazdowej, fasadą skierowana na południowy-wschód, na rzucie prostokąta z ryzalitem w osi fasady, parterowa, podpiwniczona, z mieszkalnym poddaszem, dach łamany, kryty dachówką. W połowie XIX stulecia do szczytowej ściany pfd.-zach. dobudowano skrzydło nieco cofnięte, również w konstrukcji ryglowej, na planie prostokąta, podpiwniczone, parterowe z mieszkalnym poddaszem, dach dwuspadowy kryty dachówką, szczyty drewniane. Przed fasadą dworu, po pfd. stronie podwórza-podjazdu ceglana obora z pocz. XX w. Park założono w XIX w., zachowana resztkówka po południowo-zachodniej stronie dworu z układem alei dojazdowej i podjazdem przed fasadą dworu. W sąsiedztwie dworu zachowały się pojedyncze okazy starych drzew: lipa, buk czerwony oraz kilka drzew owocowych.

Kwakowo – Alt Quackow (gmina Szczecinek)

Miejscowość niewzmiankowana w źródłach i materiałach historycznych. Nieznana jest data jej lokacji. Przypuszcza się, że mogła być rozbudowana na początku XIX wieku z jednej, wzmiankowanych w 1784 r., z 43 zagród (osad), należących do dóbr ziemskich Glasenappów z Wierzchowa. Przypuszczenie to wynika z faktu, że na mapie sztabowej z 1877 r. widnieje niewielka wieś, oznaczona jako Alt Quackow i położony na południowy zachód od niej folwark, oznaczony jako Neu Quackow. W tym czasie należał zapewne do majątku Wierzchowo „B”. Właścicielem dóbr ziemskich Wierzchowo „B” był wówczas Friedrich Wilhelm von Krause

z Berlina, także właściciel pobliskiego Trzebiechowa. Folwark rozbudowano na początku XX wieku m.in. o domy dla pracowników rolnych. W latach 30. XX wieku miejscowość określano już tylko jako Neu Quakow. Po parcelacji majątku została rozbudowana o liczne, niewielkie zagrody dwubudynkowe. Zabudowa zagrodowa z lat międzywojennych XX w. Zagrody o zróżnicowanym układzie. Domy murowane, tynkowane i licowane cegłą, ustawione kalenicowo i szczytem względem osi drogi, parterowe z mieszkalnym poddaszem, dachy dwuspadowe kryte dachówką, szczyty drewniane. Budynki gospodarcze murowane i drewniane, duże.

Leszczyn – Lestin (gmina Rymań)

Wieś przy drodze Szczecin – Gdańsk; stare lenno rodu von Manteuffel, kupione w 1694 r. przez radcę elektorskiego z Gryfic – Heinricha von Kameke. Jego wnuk, kapitan Georg Albrecht von Kameke w 1744 r. sprzedał Leszczyn Carlowi Dubislawowi von Eickstadt, od którego w 1755 r. kupił majątek ród von Manteuffel. Ale już w 1761 r. sprzedali go Franzowi Berhardowi von Blumenthal, od którego w 1766 r. odkupił Leszczyn „a” kapitan Imanuel von Tilly. Leszczyn „b”, stare lenno (wraz z Dębicą) rodu von Manteuffel. Już w XVIII w. należał do Johanna Juliusa von Rover, który w 1735 r. sprzedał majątek Hansowi Christianowi von Kleist. W 1748 r. przeszedł na własność Georga Heiricha von Damitz, w 1778 r. majątek kupił rotmistrz Fridrich von Schladen. Od początku XIX wieku obie części Leszczyna ponownie stały się własnością rodu von Manteuffel. Od 1892 r. majątek należał do Alwina von Glasenapp, na pocz. XX w., został częściowo rozparcelowany. W 1925 r. był własnością Alberta Raddatza, w 1929 r. Paula i Maxa Siebel, po 1930 r. należał do Dory Klug. Park pałacowy o powierzchni 5 ha, został założony na przełomie XIX i XX w. Stan techniczny drzewostanu dobry. Drzewa w nim dominujące to 1 egzemplarz topoli kanadyjskiej o średnicy 1,5 m, 1 egzemplarz lipy drobnolistnej o średnicy pnia 1 m, 1 egzemplarz buka czerwono listnego, dwa cisy. Drzewostan rodzimy, dominują buki pospolite, dęby szypułkowe, świerki pospolite, lipy drobnolistne z domieszka sosny pospolitej. Pojedyncze egzemplarze: klony, jawory, kasztanowce.

Lipie – Arnhausen (gmina Rąbino)

Miejscowość wcześniej zamieszkała. Świadczą o tym liczne ślady grodziska z IX-XI w. W 1277 r. książę Barnim nadał Lipie wraz z okolicą biskupowi kamieńskiemu Hermanowi von Gleichen, który wybudował tu zamek i w 1287 r. nadał miejscowości prawa miejskie. Prawa te jednak z winy Manteuffłów Lipie utraciło w 1572 r. W 1444 r. miasto było zajęte i ograbione przez Krzyżaków ze Świdwina. W 1629 r. zostało spalone przez wojska cesarskie podczas wojny trzydziestoletniej. W XVII wieku Lipie należało do rodów Glasenapp, Zastrow, Damitz, Klitzing, później ponownie Manteuffel. W 1760 r. przebywała tu część oddziałów rosyjskich, oblegających Kołobrzeg w czasie wojny siedmioletniej.

Lubogoszcz – Lübgust (gmina Grzmiąca)

Wieś chłopsko-dworska o metryce średniowiecznej, wzmianki pisane z 1522, 1533, 1563, 1603, 1717 roku. Założona na gruntach lenna Glasenapp, których własnością pozostawała do końca XVIII wieku. Pod koniec XVIII wieku jako majątek alodialny należał do Heleny Amelii z Glasenappów, żony Karola Fryderyka von Ingersleben. W 1892 roku już jako majątek rycerski należał do hrabiego von Osten. Obiekty historyczne: ruiny pałacu z przełomu XVIII i XIX wieku (wraz z 5,50 ha parkiem naturalistycznym), zachowana aleja lipowa, szpaler grabowy, niecka stawu parkowego, 110 letni drzewostan, zabudowania folwarczne z XVIII wieku (rozbudowane w XIX wieku), kamienno-ceglane budynki inwentarskie z 1860 roku – 2 obory, 2 stodoły, stajnia i magazyn, ozdobny ażurowy mur ceglany, ślady cmentarza rodowego. Kościół filialny pw. św. Marii Magdaleny, koniec XIX wieku, neogotycki, wyposażenie z epoki. Wieś szczególnie zalecana do odwiedzenia z uwagi na bardzo dobrze zachowane typowe założenie dworskie i folwarczne.

Mieszalki – Grünewalde (gmina Grzmiąca)

Wieś chłopska założona w średniowieczu na gruntach lenna Glasenappów, w roku 1530 wchodziła w skład domeny księżęcej w Szczecinku. Na początku XVII wieku ponownie wchodzi w skład dóbr rodziny von Glasenapp. Na początku XVIII wieku na gruntach wsi funkcjonowały dwa folwarki, majątek rycerski Kamionka, majątek Sławno, kilkanaście zagród leśnych, jedno gospodarstwo dzierżawne z młynem wodnym Radusz. Wieś była w zarządzie braci Georga Wediga i Heinricha Friedricha von Glasenapp. Po 1830 roku majątek przejęła domena państwowa. Obiekty historyczne: kościół parafialny pw. św. Józefa Oblubieńca NMP, zbudowany w latach 1884-1885, neogotycki, cmentarz komunalny z licznymi zachowanymi nagrobkami sprzed 1945 roku i aleja lipowa uznana za pomnik przyrody.

Nosibądy – Naseband (gmina Grzmiąca)

Wieś założona w średniowieczu w obrębie lenna rodu von Bonin. Pierwsze wzmianki pisane z 1364 r. W XVII w. była przejściowo własnością rodu von Glasenapp (do 1697 r). Wówczas kupił wieś Martin Joachim von Kleist, a w 1735 r. majątek wrócił do rodziny von Bonin. Pod koniec XVIII wieku właścicielem majątku i istniejącego zespołu dworskiego z siedzibą rodu, był Bernd Ekkard von Bonin. Dwór wraz z zespołem budynków gospodarczych rozbudowano w 2 połowie XIX w. W 1885 r. majątek liczył 1769 ha i tyle samo w 1928 r., kiedy właścicielem majątku był Hans von Zastrow. W 1934 r. Hans von Zastrow utracił majątek za niespłacenie długów, został on upaństwowiony, łącznie z pałacem i parkiem. W pałacu urządzono państwową szkołę rolniczą, a później o charakterze politycznym. Po wojnie majątek przechodził różne losy. Do 1947 r. stacjonowała w nim Armia Sowiecka, później dom kultury. Pałac popadł w ruinę po 1955 r. Kościół

pw. św. Stanisława BM zbudowany został w 1 połowie XVI w. Jest orientowany, na rzucie prostokąta, część środkowa kościoła najstarsza – z granitu, część zachodnia dobudowana w 1775 r. z cegły z oknami ostrołukowymi, z wieżą nadbudowaną nad nawą, zwieńczoną trójkondygnacyjnym hełmem, krytym gontem. Wnętrze salowe, strop płaski, polichromowany. Chór muzyczny prosty, wsparty na 8 słupach Zabytkowy wystrój kościoła stanowią: ołtarz z XVIII w., ambona z 1776 r. Park pałacowy o powierzchni 3,90 ha jest bardzo zaniedbany. Ciekawy drzewostan stanowią dęby szypułkowe, buk pospolity, buk odmiany purpurowej, klon pospolity, lipa drobnolistna, sosny pospolite. Roślinność obcego pochodzenia to jedlice Doglasa, orzech włoski. Na jego terenie znajdują się ruiny pałacu klasycystycznego wybudowanego w połowie XIX w.

Niekanin – Necknin (gmina Kołobrzeg)

Najstarsze lenno rodu – potwierdza to dokument wystawiony przez biskupa Hermanna von Gleichen. Dokument dotyczy nadania mieszczanom kołobrzeskim połowy gruntów we wsi Niekanin, które wcześniej należały do Wilhelma von Glasenapp i jego synów Luberta (Lubbona) i Bertolda. Jak wskazuje cytowany dokument Wilhelm był drobnym rycerzem, który otrzymał dobra w Niekaninie przed 1287 rokiem, wcześniej jednak nie odgrywał znacznej roli wśród ówczesnego rycerstwa pomorskiego. Najbardziej istotną rolę odegrał w latach 1297-1315 Lubbo von Glasenapp, syn Wilhelma – lennika biskupiego, do którego należała wieś Niekonin), który w okresie pontyfikatu biskupa Henryka von Wachholtz sprawował urząd wójta biskupiego i wchodził w skład najbliższego jego otoczenia.

Ogartowo – Jagertow (gmina Połczyn Zdrój)

Wieś o średniowiecznym rodowodzie, w źródłach pisanych wymieniona po raz pierwszy w 1511 r. W XVI w. lenno rodu von Glasenapp, następnie rodu von Krockow, wreszcie rodu von Manteuffel. Część Ogartowa pozostawała własnością aż do końca XIX w. W XIX w. majątek wielokrotnie zmieniał właścicieli – w tym okresie powstała większość zachowanej zabudowy. W 1892 r. dobra ogartowskie nabył Birkenfeld (Brinkenfeld). W rękach tej rodziny majątek pozostał do końca II wojny światowej. Po 1945 r. dwór i część ziemi stanowiła własność spółdzielni produkcyjnej. Park dworski o powierzchni 2,5 ha zbudowany w stylu krajobrazowym (układ przestrzenny zatarty, wyposażenie zniszczone, stan techniczny drzew dobry). Drzewostan o charakterze pomnikowym stanowią wiąz o średnicy pnia 1,2 m, dąb szypułkowy o średnicy pnia w pierśnicy 1,5 m. Inne okazałe egzemplarze: 3 jesiony wyniosłe, 5 lip drobnolistnych, 10 klonów pospolitych, 2 kasztanowce białe. Na terenie parku dominują głównie dęby szypułkowe i świerki pospolite po 25%, klon pospolity – 20%, lipa drobnolistna, wiązy i kasztanowce białe po 10 %, wiek drzewostanu od 120 do 160 lat. Na terenie parku znajdują

się ruiny dworu neoklasycystycznego z 1 połowy XIX w., założonego na planie prostokąta. Był to budynek parterowy, przykryty dachem naczółkowym. Widoczne na osi fasady frontowej ryzalit zwieńczony trójkątnym tympanonem. Zachowały się ślady bogatej dekoracji na ścianach elewacji.

Parnica – Bahrenberg (gmina Grzmiąca)

Miejscowość (obecnie już nie istnieje) założona w XVIII w., wzmiankowana jako chata leśna usytuowana na wzgórzu Bahrenberg, należąca do majątku Glasenappów w Kragłem. Jest wymieniona w literaturze w 1784 r. W ciągu XIX w. rozbudowana w niewielki folwark, poszerzony o kilka budynków gospodarczych i ogród. W tym też czasie rozbudowano, bądź zbudowano nowy dom. Obecnie nie istnieje.

Polanów – Polanowie (gmina Polanów)

Początki osadnictwa w rejonie Polanowa nie zostały dotąd zbadane. Pierwsza informacja o Polanowie pochodzi z roku 1307. W roku 1313 obok zamku lokowano miasto nadając mu niemieckie prawa miejskie. Wówczas także wzniesiono maryjną kaplicę na Świętej Górze koło Polanowa i zapoczątkowano ruch pątniczy. Kolejnymi właścicielami od roku 1357 byli biskupi, a od roku 1387 księżę Bogusław VIII. Ostatecznie w roku 1474 w zamian za 6 wsi księżę słupski Eryk II przekazał Polanów Piotrowi Glasenapp. Polanów, stając się miastem prywatnym, utracił wiele ze swych swobód. Spory między mieszczaństwem a panami na zamku przeszły do historii Pomorza. Dopiero po pożarze w roku 1609 Glasenappowie zezwolili mieszczanom na używanie tradycyjnej pieczęci z gryfem i budowę ratusza.

Fala reformacji dotarła do Polanowa dopiero w połowie XVI wieku i kościół do roku 1650 służył katolikom, a na Świętej Górze funkcjonowała kaplica. Podczas wojny 30-letniej Polanów był przez 15 lat okupowany przez Szwedów, którzy w roku 1653 przekazali miasto Brandenburczykom. W czasie „potopu” Polanów, leżący blisko granicy Rzeczypospolitej, został spłądrowany i podpalony. Był to najtragiczniejszy pożar w dziejach miasta, gdyż ocalało ledwie 5 domów, kościół i zamek. Kolejny, równie tragiczny pożar zniszczył miasto w sobotę wielkanocną 1736 roku. Odbudowa miasta została rozplanowana i obłożona wieloma zakazami. Nie wolno było już budować w centrum miasta budynków krytych strzechą lub parterowych. Ku radości mieszkańców Polanowa w roku 1773 rodzina Glasenappów została zmuszona do sprzedaży miasta. Właścicielem Polanowa został major Wrangel. Mimo krótkotrwałego władania Polanowem rodzina Wranglów na stałe wpisała się do historii miasta. Wprowadzone w roku 1808 nowe przepisy całkowicie zmieniły statut miasta, likwidując powinności względem właściciela i zrównując Polanów z innymi miastami. Od kolejnych właścicieli miasto nabyło dobra

zamkowe, które korzystnie odsprzedano w roku 1840. Rozwój miasta szybko zaowocował wzrostem liczby mieszkańców, wzniesieniem ratusza i uruchomieniem połączenia pocztowego ze Sławnem i Miastkiem. W roku 1864 miasto przyznało gen. Fryderykowi Wranglowi tytuł honorowego obywatela. Sędziwy hrabia przekazał wówczas polanowskiemu kościołowi 100 talarów na utrzymanie krypty swoich rodziców oraz ufundował słynną srebrną puszkę dla biednych, znaną później jako „Puszka Wrangla”. Rokrocznie z okazji świąt Bożego Narodzenia i rocznicy urodzin ojca hrabiego Wrangla zebrane pieniądze były rozdzielane wśród najbiedniejszych polanowian. W roku 1900 Polanów zamieszkiwało 2445 obywateli. Miasto posiadało połączenie kolejowe z Koszalinem i Sławnem, pocztę z telegrafem, hutę szkła, cegielnię. W roku 1908 do miasta doprowadzono prąd, a 2 lata później pojawił się tu pierwszy samochód. Wówczas Polanów zaczął nabierać znaczenia także jako miejsce wypoczynku. Dowodnie świadczy o tym powstanie 2 hoteli, uroczej gospody na Wielkim Widoku (obecnie Warblewska Góra) oraz „Restauracji Ogrodowej” z salą teatralną, kregielnią i pokojami gościnnymi u państwa Kosanke (obecnie Dom Kultury). W latach 20. wybudowano także stadion miejski, a tuż przed rokiem 1939 powstały korty tenisowe i kąpielisko miejskie.

Rosjanie bez walk zajęli miasto 27 lutego 1945 roku. Rozpoczęto rabunek miasta, a 3 marca podpalono budynki w centrum Polanowa. Zdeprawowany Polanów przekazano władzom polskim we wrześniu 1945 roku. Na miejsce ludności niemieckiej do Polanowa zaczęli przybywać osiedleńcy z Polski oraz ludność ukraińska z Bieszczad. Dzisiaj Polanów, mimo trudności gospodarczych, próbuje znaleźć sobie miejsce w nowej rzeczywistości. Przedsięwzięcia kulturalne, jak choćby zlot motocyklistów, propagują Polanów wśród turystów. Może pośród gości odwiedzających Polanów znajdzie się ktoś, kto zechce przywrócić blask tej „Perle Pomorza”, jak dawniej nazywano tę miejscowość.

Połczyn Zdrój – Bad Polzin, Potzin, Poltczin, Polczin, Polczyn, Bolczin

Na początku XIII wieku ziemie położone między Regą i Parsętą stanowiły lenno rodzin Rahmel, Chartzow, Borcke, Zozenow. Rodzina von Zozenow zagarnęła gród Palupe (Połczyn) oraz leżącą obok wioskę, zakładając nową miejscowość – Potczyn. Osada znajdowała się na lewym brzegu Wogry. Ludność słowiańska posiadała kościół pw. św. Jerzego. Przez Połczyn przebiegał szlak handlowy – szlak solny, nazywany jeszcze w XIX wieku szlakiem polskim. Na przełomie XIII i XIV wieku gród leżał w granicach kasztelanii białogardzkiej. W obawie przed atakami ze strony marchii brandenburskiej w 1290 roku rozpoczęto wznoszenie zamku obronnego. Połczyn Zdrój w XIII wieku stanowił współwłasność rodów von Chartzewitz i von Wedel ze Złocieńca oraz von Glasenapp z Koprzywna, chyba pierwsza siedziba rodu Wedłów ze Złocieńca. O pozycji rodu von Glasenapp świadczy fakt, że jeden z rodu: Hans von Glasenapp żyjący w 1 połowie XV wieku był wójtem w Połczynie. Za datę założenia miasta przyjmuje się rok 1337, kiedy to w doku-

mentach wymieniono po raz pierwszy nazwę Połczyna. Zapis ma charakter listu hołdowniczego Hassona von Wedel do margrabiego brandenburskiego Ludwika Wittelsbacha. Pierwszy kościół 1389 r., 1374 r. miasto przekazano dla Gerda von Manteuffel. W 1515 roku dokonano zmiany prawa lokacyjnego z magdeburgskiego na lubeckie, które w większym stopniu uwzględniało interesy miasta. Miasto uzyskało nowy herb, będący połączeniem herbu rodowego Manteuffłów z dawnym, już dzisiaj nieznanym. Herb ten przetrwał do czasów dzisiejszych. Nieodwołalne bankructwo rodu von Manteuffel spowodowało sprzedaż miasta i zamku w 1665 r., von Krockowowi ze Słupska. Ciekawym obiektem jest kościół wybudowany w 1343 roku w stylu gotyckim, po pożarze przebudowany w XIX wieku w stylu neogotyckim z zachowaniem elementów obiektu przed pożarem (gotyckie okno w prezbiterium, płyta nagrobna biskupa Manteuffla z 1544 roku oraz rzeźby czterech ewangelistów z XVIII). Ponadto znajduje się tu zamek wzniesiony w 1290 roku, wielokrotnie przebudowywany, z okresu jego wzniesienia zachowały się piwnice. W Połczynie widnieje młyn wodny z XIX wieku z zachowanym kołem młyńskim o szerokości 1 m i 13.5 średnicy – jedno z dwóch takich w Europie.

Przeradz – Eschenriege (gmina Grzmiąca)

Wieś chłopska założona na gruntach wsi Reppin w 1579 roku przez Jürgena Ramela, za przyzwoleniem księcia Jana Fryderyka. W 1591 roku otrzymał ją Richard Kleist zarządca domeny w Kotbaczu. W XVII wieku część wsi, po panie Elżbiecie von Natzmer przypadła Gerdowi Wediga von Glasenapp, ale już w 1680 roku weszła w skład domeny w Szczecinku. We wsi zachował się XIX-wieczny kościół, neogotycki, ceglany oraz cmentarz ewangelicki ze śladami XIX-wiecznych nagrobków.

Przystawy – Ersthöhe (gmina Grzmiąca)

Folwark założony w XVIII wieku na gruntach wsi Mieszatki będącej własnością rodu von Glasenapp. Znajdują się tu pozostałości po dawnym zespole dworsko-folwarcznym: dom administratora z 2 połowy XIX wieku, o formie skromnego neobarokowego dworu, na planie prostokąta, z przeszklonym gankiem, parterowy z mieszkalnym poddaszem, o dachu mansardowym. Zachowane zostały częściowo budynki inwentarskie dawnego folwarku: magazyn, stodoła, chlewnia. Budynki wykonane z kamienia i cegły (koniec XIX wieku). Park podworski założony w sąsiedztwie domu administratora, w którym znajduje się dąb szypułkowy – okaz pomnikowy.

Radomyśl – Klingbeck (gmina Grzmiąca)

Wieś chłopska, założona w XVI wieku. Do XVII wieku lenno rodu von Glasenapp. W 1691 roku prawo lenne do wsi wykupiła rodzina von Kleist. Z okresu

własności rodu nie zachowały się pamiątki. Istniejące obiekty historyczne: domy o konstrukcji szachulcowej wypełnionej cegłą. Dawne założenie dworsko-folwarczne nie zachowało się.

Radostowo (Chrustowo) – Fridrichslust (gmina Grzmiąca)

Folwark założony w XVIII wieku na gruntach wsi Lubogoszcz, stanowiącej lenno rodu von Glasenapp. Pozostałości po XIX-wiecznym założeniu dworsko-folwarcznych: zabudowania inwentarskie, okazy starych kasztanowców.

Radusz – Altmühl (gmina Grzmiąca)

Zagroda założona w XVIII wieku, wolne gospodarstwo przy młynie wodnym, na gruntach wsi Mieszalki (lenno Glasenappów). W XIX wieku wydzielony samodzielny majątek ziemski (około 160 ha). Zabudowa z końca XIX wieku o konstrukcji szachulcowej wypełnionej cegłą.

Równe (Żelistawie) – Raffenberg (gmina Grzmiąca)

Folwark majątku w Grzmiącej, założony w XVIII wieku, lenno rodu von Glase-napp. Częściowo zachowane budynki dawnego folwarku (obora, owczarnia), ślady po dawnym parku.

Redło – Redel (gmina Połczyn Zdrój)

W 1628 r. lenno majątku von Glasenapp, od XIII w. w rękach rodu von Mant-euffel, von Glasenapp, von Zosenow pod koniec stulecia właścicielem był Jesko von Redel, Rudiger von Kriesen, Otto Casimir von Glasenapp, w 1705 r. landrat Adam Casimir von Glasenapp zakupił znaczną część dóbr i w 1724 r. był właścicielem większości majątku, później von Zastrow i ród von Kleist. Von Manteuffel w Redle od 1820 do końca XIX w. później rozparcelowano.

Rzęcino – Retzin (gmina Rąbino)

Stara wieś, być może o metryce średniowiecznej. W 1828r. wieś i owczarnia Granzln (Gręcino) należała do rodziny Manteuffel, z podziałem na trzech właścicieli. Pod koniec XVII w. oprócz trzech folwarków i owczarni we wsi było 7 kmieci i kowal. Na początku XVIII w. Rzęcino dzieliło się na dwa człony, pierwszy był siedzibą rodów von Glasenapp, następnie von Wedal, von Sydow, von Kameke, Tropp oraz Henning Christian von Münnchen; druga część była lennem Wolde-nów, następnie kilkakrotnie zmieniali się właściciele – von Sydow, von Wolde, Schiebel, Hacke, Schwarz, von Kamel, od 1787 r – ww. von Münnchen. W 2

połowie XVIII w. w całości majątek należał do rodziny von Münnchen W 1792 r. Rzęcino przejął Christoph Radüge, a także samodzielny do tej pory tzw. Retzin B. W 1855 r. właścicielem majątku był Carl Julius Voigt, po nim (w 1862 r.) Wilhelm Friedrich Kamp. W końcu XIX wieku majątek należał do niejakiego Albrechta; areal wynosił 509 ha (w tym 358 ha pola). W I połowie XX w. właścicielem majątku był Wilhelm Grelsbach, a następnie Hugo Malve (osiadły w Biernowie). W 1939 r. cała wieś liczyła 452 mieszkańców, 1106 gospodarstw domowych. Kościół pw. św. Józefa Robotnika, ryglowy wzniesiony został w XVIII w. Zbudowany jest z „pruskiego muru”, więc prawdopodobnie w XVIII w., a nie w XIX. Jest orientowany, na rzucie prostokąta, z prezbiterium wyodrębnionym, bez wieży. Strop płaski, belkowany. Dach dwuspadowy, kryty cementową dachówką. Obok kościoła znajduje się nowa murowana dzwonnica.

Skronie – Kruhne (gmina Gościno)

Wieś 2 km od wsi Mołtowo, wieś w 1306 r. została oddana w lenno dla Lubbo von Glasenapp przez biskupa Henryka z Kamienia. W 1494 r., folwark ten otrzymał Henryk von Manteuffel od biskupa Martina, proboszcza i dziekana kościoła kolegiackiego w Kołobrzegu za kwotę 300 florenów reńskich, jako dobro allodialne. W XVIII w., przeszło na własność Wilhelmy von Hersfeld.

Sławno – Schöffhütten (gmina Grzmiąca)

Osada dworska z XVIII wieku, na gruntach wsi Mieszałki (lenno Glasenappów). W XIX wieku majątek rycerski, po 1830 roku przejęty przez króla Prus z powodu niewyptacalności rodu. Zabudowa historyczna: ruiny neoklasycystycznego dworu z końca XIX wieku (dawny dom zarządcy), kuźnia folwarczna (około 1900), kamienna stodoła z 1860 roku.

Słomki – Elsburg (gmina Grzmiąca)

Folwark z XVIII wieku na gruntach wsi Sucha, w granicach lenna von Glase-nappów.

Stare Ludzicko – Lutzke (gmina Rąbino)

Dawna wieś szlachecka z początków XVII wieku, wymieniana wówczas jako częściowa własność rodu Manteuffel i rodu Glasenapp. Każdy z rodów posiadał po 8 włók ziemi. Na przełomie XVII i XVIII w. dobra ludzickie należały już do czterech rodzin: von Krockow, von Brocke, von Wachholz i von Manteuffel. W 1749 r. majątek posiadał jednego właściciela i był nim Otto von Zastrow. W rękach rodziny von Zastrow majątek pozostawał do pocz. XIX wieku. Wtedy, tak jak większość majątków na Pomorzu, podlegał wielokrotnym, bo aż 7-krotnym zmianom właścicieli. W 1820 r. został allodyfikowany i sprzedany na rzecz mieszczanina Alberta Bau-eka. W 1836 r. majątek miał już nowego właściciela, deputowanego powiatu Karla

Brunsa. Jego spadkobiercy władali majątkiem aż do końca II wojny światowej. W okresie rządów rodziny Bruns założony został park i wybudowany pałac wraz z budynkami gospodarczymi i inwentarskimi. W latach 60. XIX wieku majątek Stare Ludzicko liczył sobie ok. 790 ha ziemi, 24 budynki gospodarcze i 14 mieszkalnych. Na początku XX wieku z majątku Stare Ludzicko wyłączono folwark Nowe Ludzicko (New Lutzig) i wówczas majątek liczył 599 ha powierzchni, w tym 522 ha gruntów ornych. Całość prac wykonywana była przy pomocy 40 koni. Kościół pw. św. Jadwigi Śląskiej, zbudowany w 1976 r. współczesny, bezstylowy obiekt na fundamentach wcześniejszego z XVII w. Zabytkowy wystrój kościoła stanowią: ołtarz główny z 1500 r., późnogotycki, szafkowy, w obramowaniu neogotyckim i renesansowym z rzeźbą Matki Boskiej z Dzieciątkiem i dwiema postaciami świętych w środkowym polu. Boczne skrzydła podzielone są na dwie kwatery.

Stare Wierzchowo – Sassenburg (gmina Szczecinek)

Wieś założona przypuszczalnie na przełomie XIV i XV wieku. W wieku XV była własnością zamku w Bobolicach, należącego do dóbr kapituły kamieńskiej. W 1479 r. Peter von Glasenapp odkupił wieś Stare Wierzchowo wraz z Porostem i częścią dóbr zamkowych w Bobolicach od wikariusza kapituły Ludwiga von Ebersteina. W XVI w. części wsi należała do rodziny von Zarten z Głodowej. Jest wymieniana w „Huldigungs Register” z 1665 r. Ten stan majątkowy rodziny Zarten potwierdzony jest w protokole z 1751 r. W 1590 r. istniał we wsi kościół, wymieniany w protokole wizytacji kościelnej w 1590 r. i 1592 r. W 2 połowie XVIII w. wieś podzielona była na część szlachecką oraz część chłopską. Część królewska podlegała urzędowi w Bobolicach, należała do powiatu „księstwo”. W tym czasie mieszkało w niej 6 chłopów i 3 zagrodników. Część szlachecka obejmowała folwark, owczarnię, 7 chłopów, 2 półchłopów oraz 6 zagrodników. We wsi mieszkał nauczyciel i kowal. Było 19 dymnych chat i kościół należący do kościoła w Wierzchowie, do synodu w Bobolicach. Właścicielem części szlacheckiej w owym czasie był Hans Jürgen von Zarth z Grzybnicy (29 stycznia 1729 r.). W 1751 r. część szlachecką odziedziczyła Clara Henrietta ożeniona z Casparem Georgeim von Bonin. Po niej majątek odziedziczył szwagier Carl Dawid von Wenden (15 maja 1755r.). W 1764 r. właścicielem stał się Johann Joachim Carl von Wenden. W 1757 r. wzniesiono we wsi nowy kościół, wybudowany w konstrukcji szkieletowej. Nieznana jest historia miejscowości w ciągu XIX w. Wieś podlegała administracyjnie powiatowi „Księstwo”, od 1872 r. nowo utworzonemu powiatowi Bobolice, a od 1932 r. powiatowi Szczecinek. W latach 30. XX w. przy drodze wiodącej od wsi do szosy Szczecinek – Bobolice zostały zbudowane nowe siedziby dla osadników, sprowadzonych w ramach akcji „Osthilfe”. W czasie II wojny światowej we wsi istniał obóz pracy dla jeńców polskich „RAB – Lager”. Pracowało w nim 280 osób.

Pierwszy kościół wzniesiono w okresie średniowiecza. Do czasów reformacji był świątynią katolicką. Wymieniony jest w protokołach wizytacji z 1592 r. O dawnej metryce kościoła świadczą istniejące do 1934 r. dwa cynowe świeczniki z 1593 r. ufundowane przez Antona von Zarten. Nowy kościół wzniesiono w 1757 r. Remontowany w latach 1967 i 1996-97. Kościół parafialny Matki Bożej Dobrej Rady, usytuowany został w miejscu średniowiecznej świątyni, wzniesiony jako szkieletowy w 1757 r., przemurowany w 1928 r. w drewnianej konstrukcji szkieletowej z trójbocznym zamknięciem ściany wschodniej i wieżą od zachodu. Założony na planie prostokąta, bez wyodrębnionego prezbiterium z kwadratową wieżą od zachodu i prostokątną zakrystią od południa. Bryła zwarta nakryta dachem 3-połaciowym z powiekami, przechodzącym w pulpity nad zakrystią, krytym dachówką karpiówką w koronkę. Wieżę wieńczy hełm z latarnią, pokryty blachą cynową, zakończony chorągiewką z krzyżem. Elewacje symetryczne, artykułowane małymi półkoliście zakończonymi oknami. Wnętrze salowe z wydzielonym lektorium od wschodu i emporą organową od zachodu, przykryte stropem drewnianym. W kościele zachowane są: eklektyczna ambona (pierwotnie w ołtarzu głównym), empora organowa, ławy kościelne, organy, kropielnica z mosiężną misą pochodzące z lat 20. XX w., secesyjna lampka wieczna, płaskorzeźba „Ostatnia Wieczerza” – kopia, wykonana przez T. Schwanbecka przeniesiona z rozebranego kościoła św. Mikołaja w Szczecinku, świeczniki ołtarzowe z początku XX w., neogotycka łódka, 3 dzwony (w tym jeden z 1673 r. odlany przez Francoisa Dubois, przeniesiony w latach 30. z Pniew, wsi wysiedlonej w czasie budowania poligonu Gross Born) oraz stolarka drzwiowa. Most łukowy, kamienny, z niską kamienną balustradą pocz. XX w.

Storkowo – Storkow (gmina Grzmiąca)

Wieś chłopsko-dworska założona w średniowieczu, na gruntach lenna von Glasenapp. W źródłach pisanych wymieniona po raz pierwszy w 1533 roku. Pod koniec XVIII wieku wieś podzielona była na dwie części A – należąca do rodziny Glasenapp, B – należała do Zofii Luizy von Kleist z domu von Glasenapp. W XIX wieku część B należała do Louisa Gollnicka. Pierwsza część najprawdopodobniej po 1830 roku została rozparcelowana na 12 dużych gospodarstw. Z dawnego założenia dworsko-folwarcznego zachowały się częściowo budynki inwentarskie. Ciekawsze budynki: młyn wodny na Parsecie – murowany, z początku XX wieku, obecnie użytkowany przez Uniwersytet Poznański – pracownia badawcza.

Sucha – Zuch (gmina Grzmiąca)

Wieś chłopsko-dworska założona w średniowieczu na gruntach lenna von Glasenapp. W źródłach pisanych po raz pierwszy wymieniona w 1523 roku. Pod koniec XVIII wieku do wsi należały 3 folwarki, 9 gospodarstw chłopskich i 6 zagrod-

nicznych, była kuźnia. Na gruntach wsi znajdował się majątek rycerski Zwartowo i owczarnia Janikowo. Część wsi stanowiła własność alodialną rodu Glasenapp, a część była ich lennem i stanowiła majątek wdowy Małgorzaty Klary Wilhelminy von Glasenapp. W XIX wieku w randze majątku rycerskiego i należał do Doroty von Gaudecker. Z dawnego XIX wiecznego założenia pałacowo-parkowego zachowały się: ruiny neoklasycystycznego pałacu z 1879 roku, park naturalistyczny o powierzchni 4 ha z aleją dębową, szpalerem grabowym oraz budynek gorzelnii folwarcznej z końca XIX wieku (w stanie ruiny).

Świętno (Marianówka) – Marienöh (gmina Grzmiąca)

Folwark z XVIII wieku na gruntach majątku w Lubogoszczy, lenno von Glasenappów. Prawdopodobnie do 1830 roku. Pozostałości po założeniu: park z końca XIX wieku z pojedynczymi okazami drzewostanu.

Toporzyc – Bramstadt (gmina Potczyn Zdrój)

Wieś chłopsko-dworska, założona w XVI w. przez rodziny von Manteuffel i von Glasenapp z Grzmiącej. W źródłach wspomniana po raz pierwszy w 1591 r., w matrykule kościelnej. W czasie wojny trzydziestoletniej została spalona. Tu w latach 1657-58 kwaterowały wojska Stefana Czarnieckiego i tu zawarta została ugoda pomiędzy wojskami polskimi i brandenburskimi. Stronę polską reprezentował starosta drahimski Szymon Krasnowielski. W 2 połowie XVII w. rodzina Manteufflów była zmuszona do sprzedaży wsi, której jedną część nabyła rodzina von Krockow, a drugą von Kleist, od którego nabyła ją również rodzina von Krockow. Podział ten utrzymał się do XIX w. Część „a” liczyła 2 gospodarstwa chłopskie i młyn wodny, które w 1784 r. należała do Augusty Louisy Henrietty von Krockow z domu von Luder. Część „b” stanowiąca siedzibę szlachecka, w 1741 roku kupiła rodzina von Puttkamer. Tu gospodarowało 10 chłopów i 7 zagrodników. Stały tu 22 domy, kuźnia, karczma i kościół, odbudowany po pożarze z XVII w. i ponownie zbudowany od podstaw w 1860 r. W końcu XIX w. w kościele znajdowała się patena z 1516 r. i dzwon z 1787 r. We wsi istniał zespół dworski z dworem, parkiem i zespołem zabudowań gospodarczych. W 1843 r. we wsi mieszkało 294 mieszkańców, a w 1855 r. już 378. We wsi było wtedy 41 domów i przybył jeszcze jeden młyn. W 1862 r. założono szkołę. W tym czasie cała wieś była już własnością rodziny Rachan. W 1928 roku w rękach dwóch właścicieli: von Zieglera i Klipphausena. W tym roku majątek, nadal jako rycerski, liczył zaledwie 58 ha ziemi. We wsi w 1939 r. mieszkało 712 mieszkańców. Po 1945 roku wieś zasiedlona została przez ludność przesiedloną z terenu tarnopolskiego. Z dawnego zespołu dworskiego pozostał tylko park. Dwór został rozebrany po 1945 r., a na jego miejscu w 1962 roku zbudowano szkołę. We wsi zachowany jest kościół, 2 cmentarze z XIX w. i 1 z początku XX w. Zabudowa mieszkalna z 1 połowy XX w. Kościół

pw. Wniebowzięcia NMP, neogotyck, zbudowany został w 1860 r., a poświęcony 3 I 1946 r. Pierwszy kościół istniał we wsi w XVII w., lecz spłonął. Obecny kościół został wybudowany w 1860 r., na miejscu poprzedniego, w stylu neogotyckim. Jest murowany z cegły, z wyodrębnionym prezbiterium zakończonym poligonalnie. Od szczytu wieża murowana, zwieńczona dachem ostrostupowym, kulą i krzyżem. Dach dwuspadowy, kryty dachówką. Sufit drewniany, belkowany. Drzwi i okna zakończone łukiem ostrym. Chór muzyczny prostokątny, wsparty na drewnianych słupach. Park pałacowy założony został w 2 połowie XIX w., styl naturalistyczny, pow. 1,5 ha. Na terenie parku rośnie około 280 sztuk drzewostanu w wieku około 110 lat. W zbiorze dendrologicznym występują: buki pospolite ok. 40 sztuk, dęby szypułkowe ok. 25 sztuk, graby pospolite ok. 90 sztuk, jawory ok. 30 sztuk, klony pospolite ok. 45 sztuk, kasztanowiec biały ok. 50 sztuk

Trzebiechowo – Buchwald (gmina Szczecinek)

Majątek szlachecki założony w 2 połowie XIX w. Nieznana jest nowożytna historia obszaru zajmowanego przez dzisiejszą wieś Trzebiechowo. Przymyślałoby się, że te ziemie stanowiły część składową majątku w Wierzchowie należącego do rodziny von Glasenapp. W 2 połowie XIX w. właścicielami tej części ziemi została rodzina Krause. Wkrótce wzniesiono zespół budynków gospodarczych założonych na planie czworoboku i odsunięty od nich na wschód pałac oraz założono park. Ten układ przestrzenny czytelny jest na mapie topograficznej w skali 1:25000 z lat 1876-77. Na potrzeby budowy zespołu pałacowego powstała cegielnia, usytuowana w odległości około 4 km na południowy zachód od wsi, przy drodze do nieistniejącego już dzisiaj folwarku Marienhöh. W 4 ćw. XIX w., w północnej części parku zbudowano neogotycki, ceglany kościół. W 1900 r. właścicielem majątku był w dalszym ciągu von Krause, a od 1922 r. jego córka Elsa Edle von der Planitz. W 1924 r. zamieszkiwały w Trzebiechowie 362 osoby, a już w 1925 r. 370 osób. Była szkoła z dwiema salami do nauki i mieszkaniem dla nauczyciela. Mieszkańcy Trzebiechowa korzystali z poczty w Iwinie, gdzie znajdowała się także stacja kolei żelaznych. 19 października 1924 r. odsłonięto pomnik ku czci poległych w I wojnie światowej. W tym czasie administratorem dóbr ziemskich pani von Planitz był Herman Buchweitz. W skład ówczesnego majątku wchodziły 2 folwarki: W 1939 r. majątek był własnością von Wedemeyera i obejmował 1763 ha. Kościół powstał w 4 ćwierci XIX wieku. Do 1945 r. świątynia służyła ewangelikom. Początkowo podlegała wikariatowi, a następnie kościołowi parafialnemu w Kusowie. W 1945 r. wraz z całym zespołem pałacowym została zajęta przez wojska radzieckie, a w 1947 r. przejęta przez PGR w Grzmiącej. W tym czasie wewnątrz kościoła umieszczono magazyn sprzętu wodnego. W 1981 r. świątynię przekazano w użytkowanie Kościołowi rzymsko-katolickiemu. Staraniem parafii wykonano niezbędne prace remontowe, dzięki którym już 11 grudnia tego roku kościół został poświęcony. W latach następnych systematycznie prowadzono prace remontowe. W 1992

r. zamontowano nową empore i odnowiono wnętrze. Pałac wzniesiony przypuszczalnie w 2 połowie XIX w., w stylu neogotyckim, rozbudowany na początku wieku XX. Po II wojnie światowej w pałacu mieściły się różne instytucje: ośrodek szkoleniowy, stadnina koni, SHR. W 1981 r. pałac został przejęty przez PGR Wierzchowo, a w 1983 r. przez Zakład Ubezpieczeń Społecznych w Koszalinie. Następnie przez wiele lat opuszczony. Pałac wraz z parkiem w latach 90. XX w. stał się własnością prywatną. Kościół filialny pw. Matki Boskiej Częstochowskiej usytuowany został na polanie w północnej części parku, zbudowany w końcu XIX w. Wybudowano go w stylu neogotyckim na planie prostokąta z wydłużonym pięciobocznym prezbiterium od wschodu i niewielką kwadratową wieżą od zachodu, flankowaną klatkami schodowymi. Silnie rozczłonkowaną bryłę kościoła opięto potężnymi przyporami i nakryto 5-połaciowym dachem. Surowe ceglane ściany elewacji rozdzielono maswerkowymi oknami i ozdobiono ceglanym fryzem. Jednoprzestrzenne wnętrze nawy oraz prezbiterium przykryto sklepieniami krzyżowymi. Z wyposażenia wnętrza zachowana neogotycka chrzcielnica z 1866 r.

Monumentalne założenie rezydencjonalne powstało w 2 połowie XIX w., z centralnie usytuowanym pałacem, na polanie, z rozległym parkiem i podwórzem folwarcznym z zabudową gospodarczą po stronie zachodniej. Eklektyczny pałac zwrócony fasadą na północ, w kierunku podjazdu, murowany, tynkowany, na kamiennym fundamencie, na planie prostokąta, z ryzalitem na osi fasady, tarasem ujętym wielobocznymi wykuszami w elewacji ogrodowej oraz loggią przy elewacji wschodniej. Podpiwniczony, bryła rozczłonkowana: korpus dwukondygnacyjny, z czworoboczną, 4-kondygnacyjną, zdobioną krenelażem wieżą na osi, ryzality zwieńczone schodkowymi szczytami. Dach dwuspadowy z lukarnami, kryty blachą. Detal architektoniczny z piaskowca. Trwa remont tej rezydencji. Obszerne podwórze folwarczne oddzielone ogrodzeniem od pałacu i parku, z domem administratora na wzniesieniu po północnej stronie oraz masywnymi, ceglanymi budynkami gospodarczymi, z końca XIX w. i początku XX w. Park pałacowy założony był jako krajobrazowo-naturalistyczny, położony na północ i południe od pałacu, rozciągnięty wzdłuż brzegów jeziora. w 2 połowie XIX w., rozbudowany na przełomie XIX i XX wieku, o powierzchni 70,6 ha. Połączony kompozycyjnie i komunikacyjnie z otoczeniem miejscowości, w części niedostępny, ogrodzony. Z pierwotnego rozplanowania zachował się układ podjazdu przed fasadą pałacu wraz z polaną przy elewacji południowej. Z pierwotnego rzeźbiarskiego wystroju parku zachowała się kamienna waza na cokole ustawiona w głębi polany. Po południowej stronie pałacu znajduje się okazały trawiasty gazon z fontanną po środku i postumentem z wazą na obrzeżach. W zachodniej części parku usytuowana jest hydrofornia, wykonana w formie drewnianej altany, nakrytej cebulastym hełmem. Na północ od pałacu, w znacznym oddaleniu usytuowany jest kościół. Na wschód od niego, zlokalizowany jest cmentarz. Na terenie parku rośnie około 49 gatunków drzew i krzewów, wśród których wyróżniają się dęby szypułkowe, buki, graby, wiąz, klony, jesiony, kasztanowce, jedlica Douglasa, modrzew europejski, świerk, żywot-

nik i sosna. Cmentarz przykościelny w granicach parku pałacowego, na polanie, obszar porośnięty trawą. Cmentarz ewangelicki nieczynny, założony w 2 połowie XIX w. jako cmentarz rodowy na zboczu skarpy w parku, na wschód od kościoła, na planie nieregularnym zbliżonym do prostokąta, o powierzchni 0,52 ha, od zachodu wygrodzony świerkami. Pierwotnie na cmentarzu umieszczona była kaplica cmentarna. Nieczynny od 1945 r., obecnie jest zachowanych kilkanaście nagrobków i kilkanaście fragmentów nagrobków oraz krzyże żeliwne z przełomu XIX i XX w. Starodrzew cenny, kwatery częściowo czytelne. W otoczeniu drzewostan bukowy. Najstarszy nagrobek pochodzi z 1896 roku (nagrobki polskie z lat 1952-83) Część nagrobków oddano do konserwacji.

Ubocze – Augustenhof (gmina Grzmiąca)

Folwark z XVIII wieku, na gruntach majątku ziemskiego Nosibądy, lenno rodu von Glasenapp, a następnie von Kleist, von Bonin. Pozostałości: chałupy o konstrukcji ryglowej, licowane czerwoną cegłą.

Wardyn Dolny – Gross Wardin (gmina Połczyn Zdrój)

Wieś średniowieczna, stare lenno rodu von Glasenapp (pierwsze wzmianki w 1337 r., następne w 1418 r., XVIII w.), później von Lenz. W 1734 r. nabyta przez rodzinę von Kleist, a w 1745 r. przez rodzinę von Podewils, w 1764 r. Magdalena Lukretia Juliana von Kleist z domu von Platen, po 1780 r. majątek dziedziczyli jej 3 synowie, w tym major wojsk polskich Johann Ludwig von Kleist (we wsi były 2 folwarki i trzeci zwany Małym Wardyniem). Od 2 połowy XIX wieku majątek był w rękach rodu von Manteuffel, aż do 1928 roku. Park dworski obecnie wiejski, został założony w 2 połowie XIX w. w stylu krajobrazowym, drzewostan w znacznej mierze wycięty, układ przestrzenny zatarty. Drzewa dominujące to dwa cisy pospolite, dwa modrzewie europejskie, świerk kłujący, jodła grecka, dwie sosny wejmutki, dwa dęby szypułkowe, dąb odmiany czerwonolistnej, dwie brzozy brodawkowate, buk pospolity o średnicy pnia 1 m. Na początku XX w. znaczna część parku obsadzona została kolekcją drzew egzotycznych, w tym orzechem włoskim. Istnieje tu dwór murowany z początku XX w., neoklasycystyczny oraz zabudowania pofolwarczne z końca XIX lub początku XX w.

Wardyn Górny – Hohenwardin (gmina Połczyn Zdrój)

Wieś założona około XVI w., przez rodzinę von Manteuffel, w 1655 von Manteuffel z Połczyna i Lipia oddał w lenno Joachimowi von Glasenapp, w 1704 właścicielem był Georg Friedrich von Manteuffel, do XIX w. funkcjonował jako majątek i siedziba rodu, w 1766 r. własność Friedricha Heinricha von Manteuffel, pod koniec XIX w. ziemia została częściowo rozparcelowana, powstała wieś

łańcuchowa. Ogród stanowi park dworski, założony na początku XIX w., zajmuje powierzchnię 4 ha, w tym wody 0,15 ha. Na terenie parku rośnie 30 drzew o pierśnicy ponad 30 cm. Naliczono 17 gatunków drzew i krzewów, w tym 10 drzew liściastych (topole 20 szt., lipy 5 szt., dąb, grab) i 7 krzewów. Wiek najstarszych drzew 100 – 150 lat (lipy, kasztanowce). Na początku XIX w. powstał ogród-park. Obok funkcji użytkowych było to miejsce biernego wypoczynku. W elementach kompozycji wyróżniała się altana, mały staw, ścieżki spacerowe. Elementy te tworzyły romantyczny nastrój we wnętrzu ogrodu. Na przełomie XIX i XX w., istniejące założenie połączono z otaczającym krajobrazem przez dodrzewienie sąsiednich dróg dojazdowych. Zabudowania folwarczne wraz z dworem zostały rozebrane w 1962 roku.

Wielawino – Flackenheide (gmina Grzmiąca)

Wieś chłopska z XVI wieku, lenno rodu von Glasenapp do XIX wieku. Ciekawym obiektem jest budynek dawnej stacji kolejowej z 1903 roku.

Wierzchowo –Wurchow (gmina Szczecinek)

Wieś szlachecka, stanowiąca lenno rodziny von Glasenapp. Prawo lokacyjne zostało jej nadane w 1481 r. O dawnych dziejach wsi świadczą nieliczne zachowane dokumenty. W dokumencie z 1583 r. wzmiankowany był chłop Marten Schulz z Wierzchowa, który osiedlił się we wsi Przeradz i otrzymał 2 włóki ziemi. Tak jak inni osadnicy z Przeradzi zobowiązany był do służby 2 razy w tygodniu na folwarku w Gałowie. W okresie średniowiecznym istniał już we wsi kościół, wzmiankowany w aktach wizytacji kościelnych z 1590 r. W 1747 r. po śmierci ówczesnego właściciela Wierzchowa – generała, marszałka polnego Caspara Otto von Glasenappa majątek ziemski został podzielony na dwie części. Jedną z nich otrzymał kuzyn Heinrich Christopf von Glasenapp, a następnie w 1766 r. jego syn Gerhard Wedig. Po śmierci Gerarda Wediga majątek został scalony. W 1774 r. właścicielem całości wsi był kapitan Otto Casimir von Glasenapp. Następnym właścicielem był kapitan Adam Wilhelm von Glasenapp. Po jego śmierci, zgodnie z testamentem z 13.09.1821 r. majątek otrzymał Franz Julius von Glasenapp i jego żona Wilhelmie, pochodząca z rodzin Dittmar. W 1842 r. stanowił własność Alberta Wilhelma von Glasenapp. Przyuszczalnie w tym czasie dobra ziemskie zostały podzielone na część A i B. W 1847 r. obie części zostały częściowo rozparcelowane. Na rozparcelowanych gruntach Wierzchowa A powstało 17 gospodarstw chłopskich, a na gruntach Wierzchowa B – 4 gospodarstwa. W tym czasie majątek A obejmował 2058 ha. W 1869 roku jego właścicielem został Carl Adefeld i jego żona Albertine. W 1877 r. tę część nabył August von Bibra. Następną właścicielką, od 1894 r. była jego córka Louise von Bernstorff. W 1912

roku majątek Wierzchowo A był własnością Schulemanna, a od 1918 r. Hugo Stinnesa. Do 1937 r. został w całości rozparcelowany. Wierzchowo B obejmowało początkowo 1390 ha, a w 1879 r. tylko 507 ha. Jego właścicielem od 1878 r. był bankier i właściciel majątku w Trzebiechowie, Friedrich Wilhelm von Krause z Berlina. Około 1910 r. majątek liczył 473 ha. W 1923 r. stał się własnością córki von Krausego – Else von Planitz. W tym czasie majątkiem administrował Buchweitz. W 1931 r. Wierzchowo B przeszło pod zarząd Okręgowego Związku Komunalnego w Szczecinku i zostało rozparcelowane. W 2 połowie XIX w. we wsi istniał ryglowy kościół parafialny, zbudowany z fundacji rodu Glasenapp na miejscu świątyni średniowiecznej, należącej do synodu w Bobolicach. W podziemiu kościoła umieszczono kryptę grobową na pochówki rodziny Glasenapp. Obok kościoła zbudowano ryglową dzwonnice. Parafii w Wierzchowie podlegał kościół w Starym Wierzchowie, wieś Kragłe, Brzeźno, Grąbczyn oraz 43 zagrody rozrzucone w okolicach Wierzchowa. We wsi były także dwa folwarki, dwie karczmy i kuźnia. Ponadto, do Wierzchowa należał folwark Grühnhof, cegielnia oraz młyn wodny zwany Pirnitzsche Mühle. Na początku XIX w., w czasie pożaru spłonął ryglowy kościół. W 1810 r. na jego miejscu zbudowano nową, klasycystyczną, murowaną z cegły świątynię.

Od 1843 r. istniała regularna linia poczty konnej wiodąca ze Szczecinka przez Wierzchowo do Koszalina. W 1925 r. w sołectwie Wierzchowo mieszkało 450 osób. W tym czasie obejmowało ono następujące miejscowości: Birkenhof, Fuchskathen, Grünhof, Gruggelkuhlenberg, Kwakówko, Pietrzykowo, Biała, Schootkrug, Schwanenberg i Stawęcice. W tym też roku do gminy dworskiej majątku Wierzchowo A należało 499 mieszkańców, a do Wierzchowa B – 172 osoby. W tym czasie we wsi istniała szkoła z czterema salami lekcyjnymi, w której było zatrudnionych 4 nauczycieli. Do końca wojny funkcjonowało lokalne połączenie pocztowe na trasie Szczecinek – Spore – Wierzchowo – Grąbczyn – Drzonów – Gwda Wielka. W czasie II wojny światowej na terenie wsi był obóz pracy dla jeńców polskich. Dzieje kościoła i parafii w Wierzchowie sięgają czasów średniowiecza, kiedy to wzniesiono pierwszą świątynię, wzmiankowaną w protokołach wizytacji kościelnych z 1590 r. Do czasów reformacji była kościołem katolickim, następnie służyła ewangelikom. W XVIII w. z fundacji rodziny von Glasenapp, ówczesnych właścicieli wsi zbudowano nowy kościół. Była to budowla salowa w drewnianej konstrukcji szkieletowej z kryptą pod nawą. W tym czasie zbudowano wolno stojącą dwukondygnacyjną dzwonnice. Kościół ten najprawdopodobniej spłonął, gdyż już w 1810 r. zbudowano nową, istniejącą do dzisiaj świątynię. Wzniesiono ją w stylu klasycystycznym z cegły. W 1933 r. kościół odnowiono. Po zakończeniu II wojny przekazano go w użytkowanie parafii rzymskokatolickiej w Starym Wierzchowie i poświęcono 18 VIII 1946 r. W 1976 r. ustanowiono w Wierzchowie samodzielną parafię. W 1974 r. staraniem parafii przeprowadzono remont generalny: zamurowano kryptę, przemurowano okna, naprawiono więźbę dachową.

wą, wymieniono pokrycie dachowe, otynkowano ściany zewnętrzne, zabezpieczono konstrukcję szkieletową dzwonnicy i oszalowano jej ściany. W latach 1979/80 dobudowano od wschodu zakrytą z salką katechetyczną, w latach 1982-87 wykonano nowy wystrój wnętrza, a w latach 1990-93 nowy strop. W 1999 r. rozbudowano prezbiterium, odsłonięto zamurowaną wcześniej kryptę, w 2001 r. położono nowe tynki zewnętrzne, a w 2002 r. położono nową podłogę.

Założenie dworsko-parkowe z folwarkiem i licznymi budynkami gospodarczymi powstało w XIX w., po obu stronach drogi w kierunku Trzebiechowa. Dwór usytuowany w parku po południowej stronie drogi, na wzniesieniu, poprzedzony podjazdem, powstał na przelomie XIX/XX w., murowany, tynkowany, na planie litery „L”, parterowy z mieszkalnym poddaszem, dachem dwuspadowym, kryty blachą. Po II wojnie światowej pełnił różne funkcje: w latach 70. XX w. – przedszkole, obecnie biblioteka publiczno-szkolna, w trakcie remontu. Na zachód od dworu, za płotem znajduje się obszerny dziedziniec gospodarczy o zabudowie z lat 70. XX w. Po północnej stronie drogi dziedziniec gospodarczy z zabudowaniami wzniesionym w końcu XIX w. i na początku XX w.: gorzelnia, obora, stodoła oraz budynkami z 2 połowy XX w. Zespół budynków gospodarczych obecnie użytkuje Agencja Finansowa z Torunia. Park dworski otaczający dwór powstał w XIX w., o powierzchni ok. 1,0 ha, położony w rozwidleniu dróg w kierunku Trzebiechowa i Szczecinka, od zachodu graniczy z dziedzińcem gospodarczym, a od południa z ogrodami. Z pierwotnego układu kompozycyjnego zachowało się ukształtowanie terenu ze wzniesieniem, z podjazdem i dworem, prostokątny wgłębnik we wschodniej części oraz okazy wiekowych drzew: na podjeździe przed fasadą dworu lipy, klony i dąb. Obszar parku został wtórnie podzielony, we wschodniej części urządzono plac sportowy i punkt gastronomiczny. Park dworski położony nad jeziorem Wierzchówko, na zapleczu dziedzińca folwarcznego, powstał w końcu XIX w., o powierzchni ok. 1 ha. Obszar parku porasta masyw drzewostanu z gęstym podrostem samosiewów, z pierwotnego układu kompozycyjno-komunikacyjnego zachował się fragment alei grabowej. Obecnie teren parku dostępny po porozumieniu się z zarządcą zabudowań folwarcznych – Agencją Finansową z Torunia.

Zwartowo (Szwartów) – Schartow (gmina Grzmiąca)

Folwark z XVIII wieku majątku ziemskiego w Suchej, lenno rodu von Glase-napp. Brak śladów dawnej dworskiej zabudowy.

Spis literatury

1. E. Rymar, **Udział rodu Wedlów w ekspansji margrabiów brandenburskich na Pomorze Środkowe i Wschodnie w latach 1269-1313** [w:] Pomorze Słowińskie i jego sąsiedzi X-XV w., Praca zbiorowa pod red. J. Hauzińskiego, Gdańsk 1995, s.45.
2. G. Schmidt, **Die Familie von Manteuffel** (stamm Poplow des Pommrschew Geschlechtes), Berlin 1913.
3. Mielcarz, **Rozbójnicze gniazdo w Popielewie**, Pobrżeże nr, 68, Koszalin 74.
4. E. Rymar, **Manteufflowie pomorscy z XIII-XIV wieku**, Gdańskie studia z dziejów średniowiecza, t.11.
5. **Źródła do kaszubsko-polskich aspektów dziejów Pomorza Zachodniego do roku 1945**, pod redakcją Bogdana Wachowiaka, t. I, Pomorze Zachodnie pod rządami książąt plemiennych i władców z dynastii Gryfitów (990-1121-1637-1648/1653) wydał Zygmunt Szultka. Wydawnictwo Poznańskie Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie, Poznań – Gdańsk 2006.
6. Thomas Kantzow, **Pomerania. Kronika pomorska z XVI wieku**, tom I i II. Tłumaczenie Krzysztof Gołda, Uniwersytet Szczeciński Instytut Historii Archiwum Państwowe w Szczecinie, Wydawnictwo i Drukarnia Kadruk, Szczecin 2005.
7. E. Rymar, **Rodowód książąt pomorskich**, Książnica Pomorska, Szczecin 2005.
8. **Skorowidz nazw miejscowości Pomorza Zachodniego i ziemi lubuskiej według uchwał Komisji Ustalania Nazw Miejscowości przy Min. Admin. Publicznej**, Instytut Zachodni, Poznań 1947.
9. Z. Kaczmarczyk, **Kolonizacja niemiecka na wschód od Odry**. Poznań Instytut Zachodni, Poznań 1945, str. 267.
10. J. Mitkowski, **Pomorze Zachodnie w stosunku do Polski**. Poznań Instytut Zachodni, Poznań 1946, str. 223.
11. **Monografia Pomorza Zachodniego**, pod red. J. Deresiewicza. Instytut Zachodni, Poznań 1949.
12. Wł. Pałucki, **Ziemie Odzyskane, szkice historyczne**, Londyn 1947, str. 134.
13. K. Buczek, **Pierwsze Biskupstwa Polskie**, Lwów, Drukarnia Zakładu Narodowego Imienia Ossolińskich, 1938.
14. W. Abraham, **Organizacja kościoła w Polsce do połowy wieku XII**, Lwów 1893, s. 57.
15. J. Spors, **Dzieje polityczne ziem sławieńskiej, słupskiej i białogardzkiej XII-XIV w.**, Poznań-Słupsk 1973.
16. **Historia Pomorza**.t. I, II, III, praca zbiorowa pod red. G. Labudy, Poznań, 1969.
17. B. Dopieręta, **Polskie losy Pomorza zachodniego**. Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1970.
18. A. Wirski, **Srebrne Wieki Pomorza /IX-XI wiek/**, Wydawnictwo Miscellanea, Koszalin 1995

